

Handelingen van het
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIETE D'EMULATION
TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL LXXXV VAN DE VERZAMELING

JAAR 1948

BRUGGE

Drukkerij Graphica, Grauwwerkersstraat, 16

1948

Handelingen van het

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'EMULATION

SEGURD ED

TE BRUGGE

HANDELINGEN

VAN HET

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'EMULATION

TE BRUGGE

ANNÉE 1948

JAAR 1948

BRUGGE

Drukkerij Grafisch Ontwerpbureau, 16
BRUGGE

Drukkerij Grafisch Ontwerpbureau, 16

1948

Handelingen van het
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIETE D'EMULATION
TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL LXXXV VAN DE VERZAMELING

JAAR 1948

BRUGGE

Drukkerij Graphica, Grauwwerkersstraat, 16

1948

ANNALES
DE LA
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
DE BRUGES

REVUE TRIMESTRIELLE
POUR L'ÉTUDE
DE L'HISTOIRE ET DES ANTIQUITÉS
DE LA FLANDRE

TOME LXXXV DE LA COLLECTION

ANNÉE 1948

BRUGES

Imprimerie Graphica, rue des Pelletiers, 16

1948

GENOOTSCHAP VAN GESCHIEDENIS
DE BRUGES
ET

TOME LXXXV DE LA COLLECTION

ANNÉE 1943

BRUXELLES
Imprimerie Graphique des Beaux-Arts
1943
Droits Graphiques réservés
1943

Het Hospitaal te Oostende

Het huidig hospitaal te Oostende heeft een lange voor- geschiedenis, waarvan we hier de grote trekken willen aanduiden. Vooral met behulp van het tot nog toe niet gebruikte materiaal dat in het Bisschoppelijk Archief te Brugge (BAB) voorhanden is : nl. Bundel F.-XC, waar we de losse stukken chronologisch hebben gerangschikt, en de Acta van de Brugse bisschoppen (AAEB). Waar geen bronnen worden aangegeven, zijn de inlichtingen getrokken uit F.-XC.

Te Oostende werd vroeger de armen- en ziekenzorg door verschillende instellingen behartigd : 1) het vroegste gasthuis, waar we in de vijftiende eeuw Grauwzusters vinden, en sedert de zeventiende eeuw, Zwartzusters ; 2) het godshuys van Nuys of de Drie Koningen, en enkele ke- ren ook fundatie St. Elisabeth geheten ; 3) het hospi- taal Reyngoet. Over deze inrichtingen zijn de locale ge- schiedschrijvers doorgaans zeer beknopt, niet altijd zeer duidelijk, soms onnauwkeurig. Deze bijzonderheden trach- ten we hier samen te vatten, aan te vullen en te verbeteren.

I. — 'T OUD GASTHUIS GRAUWZUSTERS - ZWARTZUSTERS

Een gasthuis bestaat te Oostende omstreeks 1400. Vol- gens Sanderus wordt een pauselijke aflaatbrief voor het gasthuis uitgevaardigd in 1402 ¹. Deze aflaatvergunning is zeer waarschijnlijk in verband te brengen met de verplaat- sing van de inrichting van de oude naar de nieuwe stad, na de grote vloed van 1394. In 1401 worden de straten en de bouwpercelen afgebakend en is het nieuw gasthuis in aanbouw ². De oudste bekende stadsrekeningen (1403 -

(1) *Flandria Illustr.*, uitg. 1735, II, bl. 220.

(2) E. VLIETINCK: *Het oude Oostende* (1897), (voortaan ver- meld: V.O.), bl. 30, 32.

1405) vermelden een « broeder Andries van den gasthuuse »³. In 1411 is er spraak van een zuster Lise ; de overste van het gasthuis meent Vlietinck⁴ — en zijn veronderstelling zal wel juist zijn ; daar, voor dezen tijd, buiten het gasthuis, geen kloosters te Oostende kunnen aangezien worden. In 1429 zien we de notabelen opnieuw be-raadslagen over de verplaatsing van het gasthuis⁵. Het zal echter nog een hele tijd duren, eer het plan wordt verwezenlijkt ; want eerst in 1537 komt de suffragaan van Dornik de kapel van het nieuw zusterhuis consacreren⁶. Op het stadsplan door Jakob Deventer (1551), heeft Vlietinck twee zusterhuizen aangeduid : het oud (\pm 1400), in de Gasthuisstraat, dicht bij den Havendijk ; en het nieuw, in de Kerkstraat, in de buurt van de nieuwe parochiekerk⁷. Al is de nieuwe inrichting met zijn kapel in 1537 klaar gekomen, toch moesten de gebouwen van het vroeger zusterhuis in 1551 nog rechtstaan. In 1618 zal men, voor het herstel van het hospitaal in de Kerkstraat, de materialen gebruiken « van zeker vervallen gasthuys, staende omtrent de vesten ». Ongetwijfeld is hier het oud zusterhuis bedoeld.

Buiten de zusters wordt ook, in 1403, en een laatste keer in 1423, een broeder vermeld. Vlietinck zegt : wellicht de geestelijke bestuurder⁸. Maar dat is niet waarschijnlijk : men zou hem niet « broeder », maar Heer of Meester Andries geheten hebben. Het zal een van deze broeders zijn, die we, in de middeleeuwse stadshospitalen, nevens de zusters aantreffen. Aanvankelijk verplegen de broeders de mannelijke zieken ; met de vijftiende eeuw wordt de ziekendienst doorgaans volledig door de zusters overgenomen. De broeders, waarvan het aantal voortdu-

(3) G. G. DEPT : *De oudste rekening van Oostende*, AEm., 1932, bl. 195.

(4) V. O., bl. 157.

(5) Ibid., bl. 156.

(6) Ibid., bl. 156.

(7) Ibid., stadsplan tegenover bl. 146.

(8) V. O., bl. 157.

rend vermindert, zijn meer aangewezen op de bedrijvigheid buitenhuis: beheer van het domein en van de finanties. Het treft wel dat onze broeder te Oostende juist in soortgelijke aangelegenheden vermeld wordt.

Zijn deze « broeders » en « zusters » kloosterlingen? Niet noodzakelijk. De meeste oude stadshospitalen, die in de XIIe-XIIIe eeuw ontstaan, worden bediend door niet-kloosterlingen. Deze verplegers heten wel broeders en zusters, maar zijn feitelijk proveniers, d.i., zoals de zieken, worden ze onderhouden uit de inkomsten van het gesticht. Ze leggen geen kloostergeloften af. Ze zijn in alles onderworpen aan het stadsbestuur, dat ze aanvaardt en afdankt. Ze kunnen uit eigen beweging weggaan. Ze krijgen echter geen loon, en dienen « om God ». Over 't algemeen zijn deze verplegers en verpleegsters, in de loop van den tijd, tot echte kloosterlingen geworden; maar deze evolutie is nu eens zeer vroeg doorgemaakt, elders komt ze zeer laat. Doorgaans wordt de zogeheten regel van St. Augustijn aangenomen en het Augustijnenhabijt: wit binnenhuis en zwart buitenhuis⁹. Of men in het gasthuis te Oostende bij het eerste stadium gebleven is tot in de jaren 1400, ofwel of de broeders en zusters dan Augustijnen-kloosterlingen waren geworden, is niet uit te maken.

* * *

In 1545 vinden we voor 't eerst de vermelding Grauwzusters, Grisei sorores, en later de meer expliciete benaming: zusters van de Derde Orde van St. Franciscus. Sedert het einde der dertiende eeuw, zien we veel vrome vrouwen, die in de Franciskaanse Derde Orde zijn getreden, zich verenigen in communautiteit. Ze dragen het Franciskaans habijt van grijze of grauwe wol; wat ze Grijze of Grauwzusters doet heten. Om in de bestaans-

(9) M. ENGLISH: *Het H. Geesthuis en de Potterie*, AEm. 1938, bl. 69, vooral bl. 71-77.

noodwendigheden te voorzien, zijn deze zusters op velerlei gebied werkzaam : spinnen en weven, school houden, kostgangers opnemen, ouden van dagen verplegen, geesteskranken en ook zieken. Hier staan we dus voor het omgekeerde van de boven aangeduide evolutie : niet het hospitaal wordt klooster, maar het klooster wordt hospitaal. Deze Derde-Ordehuizen zijn geen dubbelkloosters : de mannelijke Derde-ordelingen (Tertianen) en vrouwelijke (Tertiarissen) wonen in afzonderlijke huizen ¹⁰.

Heel dikwijls staan de Grauwzusters bij de lokale geestelijken niet in de gunst ; door de pauselijke curie worden ze echter beschermd. In 1414 wordt een pauselijke brief uitgevaardigd ten gunste van zes kloosters van Grauwzusters in Vlaanderen : Diksmuide, Ieper, Nieuwpoort, Poperinge, St.-Winoksberge en Veurne. Enkele jaren later worden deze voorrechten uitgebreid tot de kloosters van Duinkerke, Hondschote en St.-Omer ; in 1436, tot alle Derde-Ordezusterhuizen in de bisdommen Doornik, Kamerijk, Luik en Terwaan. Dit alles wijst op een intense verbreiding en versteviging van het Grauwzuster-instituut in onze landen ¹¹.

Broeders worden voor 't laatst in het Gasthuis te Oostende vermeld in 1423. 't Zal maar na deze datum zijn dat de Grauwzusters, die geen broeders opnemen, in het huis zullen gekomen zijn. Houdt deze verandering van personeel verband met de verhuizing naar het Nieuw-Zusterhuis, waarover men in 1429 beraadslaagt ? Misschien wel. De veronderstelling past in elk geval heel goed in het raam van de bekende feiten. En valt, wat de datering betreft, goed samen met de expansie van het Grauwzuster-instituut in Vlaanderen. Dat de naaste omgeving van Oostende in de beweging meeding, blijkt o.m.

(10) Het *Monasticon Batavum* I (1941) en *Suppl.* (1942), geeft onder de talrijke Derde-Ordehuizen in Noord-Nederland, slechts een enkel voorbeeld van dubbelklooster, nl. te Aalsum (Friesland).

(11) OPDEDRINCK: *Het klooster der Zusters Penitenten te Poperinghe* (1913), bl. 16.

uit het feit, dat het nabije Nieuwpoort reeds in 1469 zijn tweede Grauwzusterklooster zag ontstaan.

Dat de Grauwzusters reeds \pm 1429 te Oostende zouden gekomen zijn, blijft toch maar een gissing. Wel wordt dit jaar over een Nieuw Zusterhuis gesproken, maar we weten niet of men toen al dan niet met de verwezenlijking van het opzet begon. Men werkte in een zeer traag tempo in het nieuwe stadsgedeelte, zoals uit de bouwgeschiedenis van de nieuwe parochiekerk blijkt. Maar in 1537, wanneer de kapel van het Nieuw Zusterhuis wordt ingewijd, zijn de Grauwzusters er zeker gevestigd. Voortaan blijven onze hospitaalzusters, Grauwzusters heten. Totdat ze, in 't begin der zeventiende eeuw door Zwartzusters zullen vervangen worden.

* * *

Welke is de bedrijvigheid van onze hospitaalzusters ?

Zoals onze meeste oude stadshospitalen — het woord *hospitale* = gasthuis zegt het duidelijk — is dit te Oostende, in het begin, hoofdzakelijk een passanteliedenhuis voor behoeftige reizigers en vreemdelingen. Wanneer in 1644, vanden Zype, secretaris van den Brugsen bisschop, het archief van het hospitaal komt napluizen, noteert hij, dat de inrichting reeds vóór 1544 door de stad werd gedoteerd, « sub onere hospitalitatis transeuntium pauperum, juxta ordinationes politicas magistratus » ¹². In 1570 wordt door het stadsbestuur een subsidie uitgekeerd « om lynwaet ende decxsels te coopen voor den armen die ten zelve gasthuse commen logieren » ¹³. Alhoewel we de zusters hier, zoals in de meeste steden, ook heel vroeg met de ziekenverpleging begaan zien. Zo tijdens een epidemie, in 1545, wanneer ze uit dien hoofde een « gratuititeit » ontvangen ¹⁴. Zo zien we het hospitaal te Oostende de gewone ontwikkeling doormaken, van

(12) AAEB., 21 April 1644.

(13) V. O., bl. 157.

(14) Ibid., bl. 157.

Passanteliedenhuis tot Ziekenhuis. Terwijl in de latere periode, met de Zwartzusters, de ziekenverpleging in het hospitaal allengerhand plaats zal maken voor de verpleging ten huize, die eigen was aan de Zwartzusters.

In het gasthuis stond de stadswaag. De inrichting bezat het recht « vande ballanche, metgaders trecht vande mate ende martghelde »¹⁵. Soortgelijke afstand van stadsrechten ten voordele van de hospitalen is een zeer gewoon verschijnsel. Juist omdat het « hun » hospitaal is, wordt de inrichting door de magistraat op deze wijze gefinancierd. Het St-Janshospitaal te Brugge bezat het recht van « wynscrooden » ; St-Niklaas te Kortrijk, het kraamrecht op de twee jaarmarkten ; het hospitaal te Poperinge, het marktkraamrecht en de opbrengst van allerlei taksen geheven in het stedelijk « Wulhuus ». Het hospitaal te Veurne bleef, tot in 1849, in bezit van de opbrengst van de Graanmarkt.

* * *

Vlietinck heeft er op gewezen dat het beleg van Oostende (1601-1604) een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis van de stad inluidt. Zelfs een nieuwe tijdrekening. Officiële bescheiden spreken van : het zoveelste jaar na de Reductie¹⁶. Hier begint nog een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis van het gasthuis. Juist het minst bekende hoofdstuk ; niet het minst interessante.

Gaan we eerst nog enkele jaren achteruit. In 1570, en andermaal in 1577, wordt door de geestelijke overheid een onderzoek ingesteld bij de Grauwzusters. Zijn er afvalligen ? Of ten minste sympathiserenden met de nieuwe leer ? Wel mogelijk. En zoiets zou kunnen gebeurd zijn onder den invloed van den Oostendsen pastoor Aernouts, die tot het Protestantisme overging¹⁷. In 1579 zijn de zusters in het Gasthuis verdwenen en vervangen door

(15) Ibid., bl. 156.

(16) V. O., bl. 8-9.

(17) Ibid., bl. 171.

leke-verpleegsters. De inkomsten van Maat en Gewicht worden door het stadsbestuur genaast, maar bestemd voor het onderhoud van de zieken. In 1580 worden de kloostergoederen verkocht en de stadswaag overgebracht naar het Vleeshuis ¹⁸.

De Grauwzusters verdwijnen dus uit de geschiedenis van 1579 tot enkele jaren na de reductie. Wat is er gebeurd?

Bowens, die in 1792 schreef en, zoals hij getuigt, de oude gedenkschriften van 't klooster mocht raadplegen, beweert dat onze zusters, bij het Beleg (1601) naar Sluis zijn uitgeweken; vanwaar ze, in 1607 « op ernstige aenzoeking van het magistraat en van den bisschop van Brugge » naar Oostende terugkeerden. In zijn tijd waren de Grauwzusters vervangen door Zwartzusters. Wanneer die verandering gebeurde, zegt hij niet. Hij vergenoegt zich met te schrijven: « de Grauwe — alsnu Zwarte Zusters ». Maar het klooster was op dezelfde plaats gebleven: in de Kerkstraat ¹⁹.

Bowens zal niet juist gelezen hebben. Of, wat even goed mogelijk is, zijn oude gedenkschriften waren slechts onbetrouwbare aantekeningen. Eerst schijnt het klooster niet tot 1601 in stand gebleven te zijn. Zoals we even zagen, zijn de zusters al in 1579 door leken vervangen. Zijn ze naar Sluis uitgeweken? Sluis was Spaans van 1578 tot enkele maanden na de Reductie van Oostende, in 1604. De migratie naar Sluis blijft dus mogelijk. Het is nog mogelijk dat Bowens of zijn « Gedenkschriften » tot deze conclusie zijn gekomen door een document, waarover we aanstonds moeten handelen, en waarvan de juiste zin niet heel duidelijk is. De terugkeer van de Grauwzusters is echter niet van 1607, maar van twee jaar later. Er is geen spoor dat zoiets gebeurde op aandringen van de magistraat.

(18) Ibid., bl. 214-215.

(19) J. BOWENS : *Nauwkeurige beschryving der oude en beroemde zee-stad Oostende*. 1792, I, bl. 17, 104.

Den 21 Mei 1609 gaf het stadsbestuur de toelating aan de Grauwzusters — is het de vroegere communiteit of een andere? — om zich te Oostende te vestigen. Dit in antwoord op een verzoekschrift, uitgaande van « de moeder van den clooster van de graususterkens binnen Sluys, haer refusie genomen hebbende in Brugge, soo over hem als (over) twee religieusen van de selve oorder, voor de rebellie gewoont hebbende binnen de voorseyde stede »²⁰. Over de juiste betekenis van « voorseyde stede » kan getwist worden. Bowens in zijn gedenkschriften verstaat : Oostende. Best mogelijk, en laten we voorlopig deze interpretatie tot de onze maken. De zusters zijn gekomen « omme te besichtigen de plaetse van haerlieder convent, dewelcke gedeurende de rebellie... geheel geruyneert es geworden ». Ze vragen « seecker woonplaetse by maniere van provisie » om, in geval van besmettelijck ziekten, ten dienste te staan van de bevolking. Ze verhoppen « dat haerlieder overheyt alhier wel senden sal ses religieusen... ofte meer, indient noot sy... met presentatie oock van jonge dochterkens te leeren lesen, schryven, nayen, maecken van spellewerck en de andere diergelycke saecken... ». Eindelijk vragen ze nog 't recht van maat en schaal « soo sylieden hier voormaels... gehadt hebben ».

Er pleit inderdaad veel voor de veronderstelling dat « de twee religieusen » die met de moeder van 't Sluise convent zijn meegekomen, tot de vroegere communiteit van Oostende behoorden. Ze zijn wellicht meegereisd om de plaats van 't verwoeste klooster aan te duiden. Het klooster is onbewoonbaar ; daarom wordt aan de magistraat gevraagd een onderdak te willen verschaffen. Dat is enkel « bij maniere van provysie », totdat « de beterynge des tyds » de herstelling van het geruïneerd klooster mogelijk maakt. Men kan er een zeker bezwaar in vinden dat men het recht van maat- en schaal niet eenvoudig op-

(20) *Fragmenta*, I, 259, waar het hele verzoekschrift staat afgedrukt.

eist, zoals de oude communauteit had kunnen doen; maar dat er ootmoedig om gevraagd wordt, als om een gunst. Doch men kan hier inbrengen dat dit recht veertig jaar geleden door de stad genaast was, en dat hiermede als een nieuwe toestand was geschapen.

Een ernstiger bezwaar is dat het verzoekschrift uitgaat, niet van de twee religieuzen, wat heel natuurlijk zou zijn indien ze tot de communauteit van Oostende behoorden, maar van de moeder van de Grauwzusters te Sluis ²¹, die als vreemdelinge, geen aanspraak kon doen gelden op de rechten en privileges van het vroegere klooster. Maar de opwerping wordt weerom minder zwaar, als men bemerkt dat we hier bij een soort groepering van Grauwzusterskloosters staan, een centralisatie — de moeder spreekt van « heurlieden overheyt », — waarvan, meen ik, in de geschiedenis van onze Vlaamse Grauwzusters, niet veel merkbaar is. Misschien was het ook maar een begin van groepering, die door de moeilijke tijdsomstandigheden was opgedrongen, maar die niet werd doorgedreven, en in de geschiedenis geen merkbare sporen naliet. Een eindelijk, zoals zekere locale schrijvers het verstaan hebben, is het nog mogelijk dat de overste van de Sluise Grauwzusters, ook tot de vroegere communauteit van Oostende zou behoord hebben. Echter nog niet als overste. En daarom hier heet « de moeder van den clooster... binnen Sluys ».

Waarschijnlijk, toch niet heel zeker, waren de Grauwzusters uit Oostende naar Sluis uitgeweken, en zijn de laatste religieuzen in 1609 naar Oostende teruggekeerd. Is dit gebeurd, dan is er continuïteit in de

(21) JUTEN: *Slusana Sacra* (AEm., 1904, bl. 217) vermeldt twee zusterkloosters te Sluis, het Maria-gasthuis in de Kapellestraat en het Magdalena- of Catharinaklooster op de Zuidkant (bl. 221). Het *Monasticum Batavum* (I, 176), spreekt van twee kloosters van Ter-tiarissen of Grauwzusters: Ste Catharina en de Magdalena. Het blijkt nochtans uit een oorkonde, bij JUTEN afgedrukt (bl. 242), dat deze twee kloosters een en zelfde zijn: « Moedere van den convente van S. Katheryne gheseyt de Maechedaleene ».

geschiedenis van de inrichting. Maar het is waarschijnlijk dat in 1609 ook Grauwzusters van Sluis naar Oostende overkwamen. En, zoals we dadelijk zullen zien, nog andere dan Grauwzusters.

* * *

Den 11 Februari 1612 gaf de bisschop van Brugge een apostille op een verzoekschrift, dat van de Grauwzusters te Oostende uitging ²². Heer Maes, ontvanger van het hospitaal te Sluis, krijgt bevel, uit de inkomsten van dit hospitaal zestig pond gr. te betalen aan de Grauwzusters te Oostende, om ze te helpen in 't herstellen van haar klooster: « behoudens dat de voers. Moeder sal noch onderhouden syn medeghesusters naer behoert ». Die heer Maes schijnt wel de traditionele broeder-ontvanger te zijn, dien we in onze stadshospitalen met Augustijnen-verplegers gewoonlijk aantreffen. Of ten minste in de plaats van dien broeder gekomen te zijn; wat wellicht door de tijdsomstandigheden te verklaren is. De bewoording « syn medeghesusters » laat dit veronderstellen. Hiermede wordt het duidelijk dat het Maria-gasthuis te Sluis niet door Grauwzusters was bediend: in dit geval zou er geen spraak kunnen zijn van « medebroeder ». In ruil voor het toegestaan hulpgeld, moet het klooster te Oostende de hospitaalnonnen van Sluis onderhouden. Hiermede is nog niet gezeid dat die uitgeweken zusters in de communauteit te Oostende zijn opgenomen; maar dat is het meest waarschijnlijke, en uit wat volgt wordt het bijna zeker.

Begin 1612 is de overste van onze Grauwzusters, Maria van Beerst, overleden; den 22 April van dit jaar wordt tot moeder verkozen zuster Janneke Offlanck. Den 15 Juni 1623 richt moeder Offlanck een suppliek tot den bisschop om, ten voordele van het hospitaal te Oostende te mogen verkopen: een stuk grond te Monnikenrede gelegen, be-

horend aan de Zwartzusters « wylent binnen de stadt van Sluys, danof de moeder van de voors. hospitaale (nl. te Oostende), als supervivante vanden voorn. clooster binnen Sluys, d'administratie is hebbende »²³. Bedienden deze Zwartzusters te Sluis het Maria-gasthuis aldaar? Of is hier een ander klooster te Sluis bedoeld, klooster dat aan de locale geschiedschrijvers onbekend bleef?²⁴ Het is me niet recht duidelijk.

En nu komt het interessantste. Moeder Offlanck, laatste Zwartzuster van Sluis, is bij de Grauwzusters van Oostende opgenomen, en wordt er zelfs overste. Maar is toch geen Grauwzuster geworden. Het bewijs hiervoor wordt geleverd door de eedformule, die ze, bij 't aanvaarden van haar ambt, eigenhandig ondertekende. Ze belooft de bisschop « ghehoorsaemheynt naer den reghel van St. Augustyn »²⁵. Niet zoals een Grauwzuster zou beloofd hebben: naar de regel van St. Franciscus. Een eigenaardige toestand, die wellicht te verklaren is door de troebele toestand van de tijden. Want het klooster, met de Zwartzuster als overste, blijft er een van Grauwzusters. Nog in 1628 zal bisschop Christophori in zijn Status spreken van: conventus monialium tertii ordinis Sti Francisci.

Maar de regering van Moeder Offlanck tekent ongetwijfeld de overgang van het oud statuut naar het nieuw, van de Grauwzusters naar de Zwartzusters. Waarschijnlijk is die verandering al in feite gebeurd onder haar bestuur, al komt de officiële erkenning ervan en bekrachtiging slechts enkele jaren later.

Moeder Offlanck sterft den 3 Mei 1632²⁶; ze wordt vervangen door Pieternelle Janssens, die geïnstalleerd

(23) AAEB.

(24) Het *Monasticon Batavum*, III, dat de kloosters van de Augustijnen-observantie opsomt, ook de gewone hospitaalzusters en Zwartzusters, spreekt niet van Zwartzusters te Sluis.

(25) AAEB, 22 April 1621; de eedformule is ingelast tussen bl. 55-56.

(26) De hier aangehaalde bijzonderheden komen uit AAEB, onder de opgegeven data. We verwijzen ook naar een serie artikels in het Oostends weekblad *De Zeegalm* (Nov.-Dec. 1947).

wordt den 27 Juli. De bisschop heeft de reis naar Oostende niet durven ondernemen, « cum expectatus passe-portus ab haereticis non obtineretur » ; toestanden die we thans beter hebben leren verstaan. Den 31 Juli richt hij een schrijven aan de communauteit : er wordt een « medemoeder » aangesteld, zuster Kathelyne Offlanck, waarschijnlijk een verwante van de overleden moeder ; en er wordt erop gesteund dat de zusters, bij het verplegen van de zieken aan huis, steeds getweeën moeten zijn. Medemoeder is destijds de geijkte benaming bij de Zwartzusters. De huisverpleging is altijd geweest de eigen bedrijvigheid van de Zwartzusters. Maar laten we daar nog niet te veel op steunen. In 1638 (Nov.) en 1639 (15 Maart) spreken de bisschoppelijke Acta, waar het over onze zusters gaat, van « klooster van St. Augustijn ». Eindelijk wanneer, op 29 Maart - 1 April, de bisschop te Oostende is, om te vormen en altaren te consacreren in de parochiekerk, deputeert hij den aartsdiaken, Antonius a Burgundia : « ad visitationem monasterii Nigrarum Sororum ». De evolutie is dus doorgemaakt. Als gevolg op dit kanoniek bezoek, richten de zusters, den 24 Mei 1642, een verzoek tot den bisschop, om, benevens den regel (van St. Augustijn), nog de Constituties te krijgen, die bisschop Lambrecht voor de Brugse Zwartzusters had uitgevaardigd. Ze krijgen de gevraagde Constituties, met enkele wijzigingen. O.m. wordt voorgeschreven dat men over tafel soms zal lezen « uit een walsch geestelic bouck, daer er onder de religieusen walsche zijn ». Deze Constituties, waarvan het origineel nog in het Bisschoppelijk Archief te Brugge bewaard is, zijn gedateerd van 23 Mei 1642. Uit het proloog lichten wij : « Alsoo wy de statuuten ende reghelen, die ghylieden, uyt uwer eyghen wille, soo wy verstaen hebben, hebt doen copieren uut de reghelen, die eertyts ghegheven syn gheweest by... Matthias Lambrecht... an die susteren vande celle des cloisters van Bethel, gheseyt Castaigneboom, in Brugghe... Ende oock ghesien... dat

ghylieden gheen statuuten of ordonnantien en hebt... dan alleenelyck syt levende volghende den reghel van Sint Augustyn... ». Het lijdt dus geen twiifel dat het kloosterstatuut van deze hospitaalzusters een volledige verandering heeft ondergaan, en dat deze verandering niet van buiten werd opgedrongen, maar door de zusters zelf werd ingevoerd. De voor de hand liggende verklaring is, dat ze werd bewerkt door zuster Janneke Offlanck, die, als « supervivante », van 't klooster der Zwartzusters te Sluis, naar Oostende was overgekomen, en er als overste een leidende rol heeft overgenomen. Voor de Zwartzusters te Oostende is er wel een soort geestelijke verwantschap met het Brugse Bethel, waaraan de constituties worden ontleend; maar ze zijn werkelijk de voortzetting van het verdwenen klooster te Sluis.

Over de materiële toestand en de chronicabilia van het klooster hebben we slechts spaarzame inlichtingen. De herbouw, na het beleg van de stad, is lastig en in een traag tempo verlopen. In 1612 komt de subsidie uit de goederen van het hospitaal te Sluis. Den 9 Juni 1614 krijgen de zusters toelating om in het hele bisdom Brugge te bedelen voor het herbouwen van de kapel. Wanneer, in 1623, het goed te Monnikenrede te gelde wordt gemaakt, is het om de schuld af te lossen die nog blijft op de kapel, en ook om een infirmerie te bouwen. Eerst in 1642, den 3 Juli, wordt deze nieuwe kapel geconsacreerd onder de aanroeping van St. Laureins en St. Augustijn²⁷. De titel is als de samenvatting van een lange geschiedenis. St. Laureins schijnt wel de patroon geweest te zijn in 't Oud Zusterhuis op den Havendijk. Want reeds in 1423 zien we, op St. Laureinsdag, de burgemeesters en schepenen ter kermis genodigd in het gasthuis, « naer costume van de oude tyden ». Wanneer het Nieuw Zusterhuis in de Kerkstraat stond afgebouwd, komt de suffragaan van Doornik de kapel inwijden, den 10 Oogst

(27) AAEB.

1537, op St. Laureinsdag ²⁸. De andere titularis, St. Augustijn, die nu in 1642 wordt bijgevoegd, verwijst naar de Zwartzusters.

Met de belegering van de stad in 1706 is het klooster, dat nog maar pas in 1692 aanzienlijk vergroot was, met heel den inboedel volledig vernield. Den 17 Juli 1706 krijgen de zusters toelating om, te Brugge, twee dagen te collecteren « pro reparatione exusti monasterii ». Ze moesten zich nog langen tijd met een gemeenschappelijke dormter vergenoegen; want, den 25 Oogst 1707, vraagt de bisschop dat ze zo haast mogelijk de afzonderlijke cellen zouden inrichten. Den 18 Juni 1708 werd de eerste steen gelegd van de nieuwe kapel. Ze was afgebouwd in 1712. Deze datum kon men lezen op den gevel van het kerkje, dat tot ongeveer 1900 is blijven rechtstaan op den hoek van de Kerk- en Ooststraten. Van zohaast de kapel klaar was, werd ze een paar jaar voor de parochiedienst in beslag genomen, daar de grote kerk, door een zware brand geteisterd, voor lange tijd niet meer bruikbaar was. Den 23 Juni 1725 consacreert Mgr van Susteren de nieuwe kapel, opnieuw onder de aanroeping van St. Laureins en St. Augustijn. St. Laureins blijft dus op de eerste rang. Hij was ook de oudste in de geschiedenis van het gesticht, en was in de kapel van de Zwartzusters het voorwerp van een zeer gevolgde volksverering. Zo had de bisschop, den 1 Juli 1663, zijn placet gegeven voor de oprichting van een broederschap van St. Laureins in de kapel van onze Zwartzusters.

Den 5 Oogst 1710 had hij oorlof gegeven om er openbaar te laten vereren een reliek van St. Laureins « ex sanguine et adypis », die de zusters gekregen hadden door bemiddeling van den Karmeliet Isidoor a S. Margareta. In 1750 (30 Juli) krijgt men een bijzondere aflat voor 't bezoek der kapel op het St. Laureinsfeest. Het altaar, dat met de kapel in 1725 werd geconsacreerd, was

(28) V. O., bl. 156, 157.

versierd met een tafereel van de marteling van St. Laureins, werk van den Brugsen meester Jozef van den Kerckhove. Het is thans in de O. L. Vrouwekerk te Brugge (Zuid-kooromgang).

Behalve deze verering van St. Laureins was er nog een volksdevotie tot Sint Apollonia. Relieken van deze heilige werden bekomen in 1749 (3 Maart). Aflaatbrieven voor het feest van St. Apollonia vinden we voor de jaren 1761 (3 Jan.), 1769 (9 Febr.), 1777 (4 Febr.)²⁹.

In 1643-46 zijn er moeilijkheden betreffende de waag. Den 9 December 1643 verwittigt pastoor Joris Geraldin den bisschop, dat de gouverneur van Oostende bij de hogere instanties in het werk is, om het waagrecht kroonrecht te doen verklaren; wat de vroegere toezegging van het recht aan het hospitaal door het stadsbestuur zou te niet doen en het gesticht van zijn inkomsten beroven. Niet dat de gouverneur zo ver zou willen gaan, meent de pastoor; maar hij zou de zusters willen dwingen de zieke soldaten op te nemen tegen een kleine vergoeding van tien stuivers daags per persoon. De zusters zijn niet te vinden voor deze nieuwe dienst, en beweren dat het waagrecht hun tot niets anders verplicht dan tot den dienst van de stadsburgers en passanten. Enkele maanden later, den 21 April 1644, schrijft de bisschop aan den Geheimen Raad om te vragen dat in deze zaak niets zou beslist worden «*inaudito ordinario*», en dat hem het factum van den gouverneur zou medegedeeld worden. Den 12 Mei zendt hij zijn secretaris Vanden Zype naar Oostende, om zich in het kloosterarchief over de hangende quaestie te documenteren. 't Is te dezer gelegenheid dat de secretaris ontdekt, dat de zusters, in 1544 reeds, sedert lang in bezit

(29) A.A.E.B. onder de opgegeven data. — Die reliek van St. Laurentius, met nog andere relieken in een cylinder gevat, is thans in de St. Pieterskerk bewaard. Deze herkomst is zeker, daar onder de overige relieken er een is: Ste Marii ex legione Thebaeorum, die bij de Zwartzusters bewaard was. De zilveren montuur van den cylinder is tamelijk merkwaardig.

waren van het waagrecht, enkel en alleen « sub onere hospitalitatis transeuntium pauperum ». Den 27 Mei wordt door den Geheimen Raad een schrijven gericht aan den Raad van Vlaanderen, waar de zaak aanhangig gemaakt was, waardoor bevolen wordt het factum van den gouverneur aan den bisschop door te zenden. Deze moet binnen de veertien dagen zijn opmerkingen meedelen. Intussen moet de toestand te Oostende spannend geworden zijn: want den 10 Juli 1645 heeft de gouverneur aan handelaars en kooplieden verboden nog waaggeld te betalen, zolang de zaak geen beslissing heeft gekregen. Wat voor gevolg heeft dat de bisschop zich de reis naar Oostende getroost om besprekingen te voeren en de zaak in der minne kan regelen. Den 19 Juli verschijnen voor de notarissen Loys Bollaert en Jan van Steelandt te Oostende: don Diego de Cimiga, uit naam van Don Juan de Quixada y Aalmoras, gouverneur, van de ene zijde; en van de andere de Moeder der Zwartzusters, Pieternelle Janssens, bijgestaan door pastoor Geraldin en den Syndic van 't klooster, Willem Cousin. De zaak wordt als volgt geregeld:

- 1) het klooster blijft in 't bezit van het waagrecht, stelt de ontvanger aan en regelt verder alles wat het innen van het waaggeld betreft;
- 2) elk jaar, met ingang van Juli 1645, geeft de Moeder rekening van de inkomsten aan den gouverneur; Van de ruwe ontvangst (kosten van exploitatie niet in aanmerking genomen), krijgt de gouverneur een vierde, om hiermede een krijgshospitaal te onderhouden;
- 3) wat in het klooster zelf — niet in het waaghuis — wordt gewogen, blijft vrij van lasten;
- 4) de gouverneur en de Moeder zullen, zohaast mogelijk, de overeenkomst door de hogere instanties doen goedkeuren.

De bisschoppelijke goedkeuring dateert van 3 Oogst 1645. Deze van het Hof kwam op 22 September 1646, en bepaalde dat de rekening jaarlijks zou gehoord worden op den eersten Maandag na O.L.Vrouw Hemelvaart, ten stadhuize, voor den afgevaardigde van het stadsbestuur en van den gouverneur. Het blijkt dus dat de Zusters niet veel voelden voor de verpleging van de zieke soldaten. En anderzijds dat de gouverneur er aan dacht een militair hospitaal te Oostende in te richten. Misschien mogen we dit hospitaal situeren bij de Noordpoort, waar het stadsplan door de Parijzenaar Le Rouge « Ingenieur, Géographe du Roy » een hospitaal aanwijst.

Met het Oostendse garnizoen zijn onze zusters toch in aanraking gekomen op een andere wijze. In 1663 (22 December) stelden ze hun kapel ten gebruike van den aalmoezenier van de Armada Navale. Gelukkiglijk was deze aalmoezenier geen van de oplopende volbloed Spanjaards, die zoveel ruzie stookten, zelfs in het geestelijk milieu te Oostende. Hij was niemand anders dan de bekende Jezuiet Filiep Frans Taisne, de schrijver van « Brugge Mariastad », van de boekjes over O.L.V. van de Potterie en van Spermalie. We vinden hem nog als capellanus major van de Armada bij onze zusters dienst doen in 1687 (21 Maart) ³⁰.

Hielden de zusters hun hospitaal gesloten voor die lang niet gemakkelijke Spaanse krijgslui, aan minder ruoerig volk werd een ruime gastvrijheid geschonken. Zo logeerden hier, in Mei-Juni 1652, de meer dan zestig Engelse Klarissen, die bij het beleg der stad uit Grevelingen gevlucht waren ³¹. Hiermede werd het hospitaal, zoals in de verre dagen van de stichting, opnieuw een godshuis voor arme « passanten ».

Gelegenheden zoals deze, zullen zich met de veranderingen in de levenstoestanden, slechts zelden voorgedaan heb-

(30) AAFB, waar alle bijzonderheden aangaande het geschil betreffende de Waag onder de opgegeven data voorkomen.

(31) Ibid, 8 Mei, 7 Juni 1652.

ben. De hoofdbedrijvigheid van de Zusters wordt ziekenverpleging. We denken dat in de jaren 1600, die verpleging in het hospitaal zelf gebeurde. Wanneer, in 1623, het goed te Monnikenrede verkocht wordt, is het klooster zelf volledig hersteld. Er blijft nog wat schuld op de kapel; maar men wenst een infirmerie of ziekenhuis te bouwen. Hiermede zullen wel ziekenzalen bedoeld zijn; want de communautiteit was zo weinig talrijk, dat een ziekenhuis voor de zusters niet in aanmerking komt. Dat er ziekenzalen waren wordt o.m. bewezen door het feit, dat, in 1643, de gouverneur er de zieke soldaten wil onderbrengen. Maar daarbuiten gingen ook de zusters de zieken aan huis verplegen. In 1632 is dit reeds in gebruik, daar de bisschop hen oplegt altijd getweeën voor deze huisverpleging te zijn. Met den tijd wordt voor deze huisverpleging, die eigen is aan de Zwartzusters, de eigenlijke hospitaaldienst volledig opgegeven. Wanneer, in 1784, het stadsbestuur de Zwartzusters vraagt de ziekenverpleging aan te nemen in het nieuw-ingericht ziekenhuis Reyngoet, weigeren ze op het voorstel in te gaan « omdat ze door de stad werden aanvaard voor de huiszieken »³². Het was een verkeerde vorstelling van de feiten, maar dit werd niet opgemerkt. Wat een bewijs is dat de hospitaalverpleging sedert lang was opgegeven. Toch bleven de zusters rustig in bezit van 't Waagrecht. Den 10 April 1783, werd er, met goedkeuring van den bisschop een nieuw Waaghuis gebouwd met twee weegschalen; wat ongeveer twee duizend gulden kostte³³. Uit het testament van Juffrouw van Nuys (1718) blijkt dat onze Zwartzusters ook de lijken droegen in de begravenissen³⁴.

Op het einde van 1600, wordt er nog school gehouden. We hebben gezien dat, bij het aannemen van de Grauwzusters in 1609, zoets al beloofd was. In 1687 is zuster Mary Lepin schoolhoofd; in 1741, zuster Joanna van Heule. In 't zelfde jaar 1741 schijnen enkele zusters verdacht

(32) Zie verder, Hospitaal Reyngoet.

(33) AAEB.

(34) Zie verder, Hospitaal van Nuys.

te zijn van Jansenisme. Misschien is dit te wijten aan de invloed der Oratorianen, die te Oostende de pastorie be- dienden en er een residentie hadden. Enkele Oratorianen van Oostende zijn tot het Jansenisme overgegaan. Pastoor Sarton moest een lijst opmaken van de godvruchtige boe- ken die bij de Zwartzusters voorhanden waren ; en, wel- licht omdat de Oratorianen op dit stuk geen volledig ver- trouwen gaven, moest de Kapucijn Pater Pius nog inlich- tingen dienaangaande naar 't bisdom zenden ³⁵.

De communauteit heeft de Franse Revolutie overleefd. Bij de Franse bezetting, in 1793, werd het klooster als hospitaal opgeëist en werden de zusters uitgedreven. Die eerste bezetting duurde slechts korte weken. Bij den af- tocht der Franse soldaten konden de zusters opnieuw hun huis betrekken. Maar 't jaar daarop, in 1794, zijn de Fransen nog eens te Oostende, en vlucht de communauteit naar Middelburg (Zeeland). Onze zusters kwamen ech- ter terug en mochten opnieuw hun klooster in gebruik nemen ; totdat ze in 1798 voor goed werden uitgedreven. Ze waren toen nog met vijftien. Samenwonen bleek onmo- gelijk : ze werden bij vooraanstaande burgers ingenomen, maar bleven in onderling contact.

In 1799 (1 Juli), en andermaal in 1801 (7 Oogst) wordt de overste in haar ambt bevestigd ³⁶. Verder vonden we geen inlichtingen meer. Het huidige klooster van de Zwartzusters te Oostende is een vertakking van het Brugse klooster, en werd in 1856 ingericht. Het is geen voortzetting van de vroegere communauteit ; maar in herinnering aan het verleden, is St. Laureins patroon van het huis der Kaaistraat.

De kloostergebouwen bleven lang rechtstaan. In den Hollandsen tijd dienden ze tot Infanteriekazerne. In 1837 werd er een Armen- en Wezenschool ingericht, bestuurd door de Broeders van Liefde. In 1869 kwam er het Bis- choppelijk College ; in 1879 het Gemeentelijk College. Rond 1900 werd alles afgebroken. Etiam periere ruinae.

(35) Rijksarchief, Brugge, Kerkelijk Archief, 32.

(36) AAEB.

II. — GODSHUIS DE DRIE KONINGEN ¹.

(St Elisabeth)

Den 25 April 1684 maakte Baltazar van Nuys, « koopman tot Puerto de Santa Maria in Andalusie », voor notaris Theodoor de Haren te Antwerpen, zijn testament. Aan zijn nicht, Maria Catharina van Nuys, geestelijke dochter ² te Oostende, geeft hij tien duizend pattacons, om daarmee, tijdens haar leven of na haar dood, een godshuis op te richten voor armen « soo mans als vrouwen ». Deze acht proveniers moeten boven de zestig jaar zijn, en « daeronder geen Waelen of Franschen... noch van soodanighe afcompste te rekenen tot vierden graet toe inclus; maer sullen de selve alle moeten wesen gebooren Nederlanders ³; ende dewelcke die vanden bloede ofte maegschap vanden testateur, altyt sullen wesen geprefereert ». De proveniers zullen een schelling per dag krijgen. Bij het godshuis zal nog een winkelhuis zijn, waar de proveniers alles moeten kopen wat ze nodig hebben. « Ende de directie vande selven godtshuyse sal wesen aende voors. Jo^e M.C. van Nuys ofte degene die sy daertoe stellen sal, ende die gebreken- de, aen syn testateurs naeste maegschap » ⁴.

We bezitten geen verdere gegevens over den koopman uit Puerto de Sta Maria, en weten ook niet wanneer hij

(1) We halen onze meeste gegevens uit BAB. F. - CX. Waar we aan andere bronnen ontleen, worden deze telkens opgegeven. Over het godshuis de Drie Koningen vinden we nog al veel aantekeningen bij P. MARCELLUS : *De Minderbroeders Capucijnen te Oostende*, een uiterst zeldzaam werkje, overdruk uit de locale krant « De Duinengalm », 1884. De «Zecwacht», van Oostende, heeft ook over het godshuis en over het hospitaal Reyngoet (zie volgend hoofdstuk), enkele nota's gepubliceerd. Ze zijn verzameld in het Memorie-boekje (I en II) van Mevrouw Andrea, dat bij de Zusters van 't Burgerlijk Hospitaal te Oostende bewaard wordt.

(2) Geestelijke dochter, devote, dibbe, kwezel, zijn godvruchtige vrouwen « quae emittunt votum castitatis, in saeculo manentes ». Zie hierover het klassieke werkje *Proces van de Quesels*, Gent (1766).

(3) Vergelijk hierbij de gelijkaardige bepalingen van Elisabeth Sorghe, die, in 1632, een godshuis voor arme vrouwen stichtte, te Brugge «bachten Carmers».

(4) Een afschrift van het testament is in den bundel F. - CX.

overleed. Eerst een twintig jaar later, in 1705, vinden we de vroegste vermelding van het nieuwe godshuis. Den 28 September van dit jaar bekomt juffrouw van Nuys het koninklijk octrooi voor de stichting en de amortisatie voor het erf waarop het godshuis wordt ingericht: « huy-singhe staende binnen de voors. stad Oostende, in de West-straete, van oosten abouterende de herberghe ghenaeamt den Hert; van westen, de gonne van d'erfgenaemen van Baudewyn Borm...; van noorden en suyden, 's Heeren straete »⁵.

Zoals voor alle liefdadige stichtingen, moet nog onderhandeld worden met het bisdom. Deze onderhandelingen worden eerst ingezet na den dood van bisschop Bassery (+ 1706), wanneer er in de serie Brugse bisschoppen een lange vacatuur komt tot 1716. Er is een lijvige bundel « tractaties » met het vicariaat sede vacante: de stukken zijn ongedateerd, maar zullen van 1706-1710 zijn. Juffrouw van Nuys, *fa Nicolai*, wordt er vermeld als geestelijke dochter van de derde regel van St. Franciscus; wat een verklaring geeft voor de verdere inmenging van de Oostendse Kapucijnen. Van de acht proveniers wordt bepaald dat er vier mannen zullen zijn en vier vrouwen. Daar men vreest dat een geldbedeling « in specie » soms aanleiding geeft tot drankmisbruik, worden de schikkingen betreffende de wekelijkse geldbedeling en de winkel binnenhuis, als volgt gewijzigd: de proveniers krijgen inwoon en volledig onderhoud; de inrichting wordt beheerd en de proveniers worden verzorgd door een *directrice*, een vrouw van rijpen leeftijd, die hiervoor kost, inwoon en salaris krijgt. Het godshuis heet: de Drie Koningen. Dat zal door juffrouw van Nuys gewild zijn in aandenken aan haar oom « Baltazar ». Maar de stichtster heeft ook een kapel gebouwd, die ze aan O. L. Vrouw wil toewijden. Deze kapel is het juist die de meeste stoffe oplevert voor de ietwat verwikkelde « tractaties ». Juffrouw van Nuys zou er een

(5) Het octrooi staat in *Fragmenta*, II, 68.

stichting willen doen voor een lezende mis op Zon- en heiligdagen, tot gerief van de proveniers, die «caducq» en ziekelijk zijn, en ver afwonen van de parochiekerk. Ze verlangt nog meer : plechtige diensten, mis, lof en sermoen, op Driekoningen en op O. L. Vrouw Half-Oogst. In de kapel zou ze willen begraven worden, mits aan de parochiekerk de gebruikelijke rechten te betalen. Om dit alles erdoor te krijgen, wordt bepaald dat geen andere stichtingen meer zouden aanvaard worden, dat niemand buiten de stichtster er zijn graf zou krijgen. Juffrouw van Nuys presenteert twee renten, elk van achthonderd gulden, voor het onderhoud van de kapel en voor de zondagmissen. Eindelijk, opdat niets zou ontbreken, verlangt ze ook een torentje en een klok.

Voor het beheer van het godshuis en van de dotatie zou ze vier notabelen van de stad aanduiden, die de jaarlijkse rekeningen mogen horen te samen met de afgevaardigden van den bisschop. Komt er een van de vier proviseurs te verdwijnen, door sterfgeval of verhuizen, zo mogen de overblijvenden zelf een nieuwe confrater kiezen. In geval van betwisting of geschil, blijft de regeling aan den bisschop voorbehouden.

Te Brugge schijnen de vicarissen niet haastig om op al deze voorstellen in te gaan. Meest nog die kapel was een lastige zaak : de pastoor van Oostende zou voor zoiets niet veel voelen, hij kon nog moeilijkheden maken. Vooral sede vacante. Ja, ze zouden maar liefst wachten tot de nieuwe bisschop kwam. De benoeming bleef echter uitgesteld, en ze zullen een en ander toestaan. Maar dat torentje en de klok, dat kon er bepaald niet door. Dat werd, bij 't eerste voorstel, kordaat geweigerd.

Het godshuis begon in 1707. Als eerste proviseurs werden aangeduid : Estevan de Duenas, Joseph d'Egmond, Ferdinand van Pruysen en Jaak Hamilton. De namen geven een goed beeld van het cosmopolitisch karakter van de bevolking in onze havenstad.

Met de kapel was het toen echter nog niet in orde. Een

van de proviseurs, de Duenas, had het ontwerp aan de vicarissen voorgelegd, den 21 April 1708. Daar er geen antwoord kwam, schrijft hij opnieuw den 3 Mei, met verwijzing naar zijn missive van « 21 pasado ». Zelfs dat beetje Spaanse muziek kon de sluimerende gemoederen te Brugge niet wakker krijgen. Den 20 Mei 1710 is het juffrouw van Nuys zelf, die de toelating komt vragen om mis te laten lezen in de kapel. Ce que femme veut, Dieu veut. Zeker, maar nog niet : vicarissen sede vacante ! Den 18 December 1710 zal het de proviseur van Pruysen zijn, die zijn smeekschrift indient; zonder meer succes. Waarschijnlijk kwam de oppositie van de kant van den pastoor. Maar de toestemming voor het mislezen kwam toch eindelijk den 18 Mei 1715 ⁶.

Datzelfde jaar 1715 is juffrouw van Nuys in het godshuis komen wonen. Wellicht was ze hiertoe aangezet door het feit, dat in haar kapel voortaan mocht gecelebreerd worden. Maar 't zal ook geweest zijn omdat het beheer door de vier proviseurs geen te beste uitslagen opleverde; want de « vier » verschijnen niet langer op het toneel. Met haar woont, sedert 1718, als directrice van het godshuis Terese de Spinosa (d'Espinosa). In haar testament, gemaakt den 12 Januari 1718 voor den notaris Filiep Ryckx te Oostende, bepaalt Juffrouw Nuys dat, na haar dood, de directie van het godshuis zal toevertrouwd worden aan den gardiaan en den syndic van de Kapucijnen te Oostende. Zij, en zij alleen stellen de directrice aan en kiezen de proveniers. Ze mogen een ontvanger aanstellen, en zien de rekeningen na. Moest het den gardiaan onmogelijk worden de stichting zelf te beheeren, dan doet het de syndie alleen; maar deze moet zich in alles laten richten door het advies van den gardiaan. In beloning voor deze dienst, moet het godshuis het linnen van de Kapucijnen wassen en onderhouden : daarvoor geeft de testatrice nog een kapitaal van 1400 gulden. Juffrouw van

(6) AAEB.

Nuys heeft echter Terese de Spinosa als directrice voor het leven aangesteld ⁷.

Juffrouw van Nuys overleed te Oostende in 1723. Haar vroegere wens van in de kapel van 't godshuis begraven te worden, was voorzeker niet ingewilligd geweest. In haar testament kiest ze haar graf bij de Kapucijnen ⁸.

Van 1723 tot 1762 is er niets aan te stippen, tenzij een gift van 800 gulden door den heer van Gindertaele, waardoor hij een voorkeurprebende bekomt voor zijn eventuele arme verwanten. Het zal er heel rustig toegegaan zijn in de Drie Koningen. Les peuples heureux n'ont pas d'histoire. Begin 1762 is de directrice de Spinosa overleden, en dadelijk zien we de magistraat in de weer om zich de stichting aan te trekken. Zonder uitstel (20 Febr. 1762) wordt aan den bisschop geschreven, dat de directrice van het « hôpital bourgeois » — de benaming alleen is mischien al een programma — gestorven is, en dat de Kapucijnen, die « een zeker toezicht » houden over de stichting, geen archiefstukken willen laten onderzoeken. De gardiaan verschool zich achter zijn provinciaal; de provinciaal verbodt iets te laten zien zonder uitdrukkelijke toestemming van den bisschop ⁹. De toestemming werd door de magistraat gevraagd en verkregen den 22 Februari ¹⁰. Pastoor Emmanuel de Camba schijnt de Kapucijnen weinig gene-

(7) In haar testament geeft Juffrouw van Nuys al haar zilver en tin aan Terese de Spinosa: « een cleyn en twee groote silvere speers — ofte gewyde watervaten, twee silvere taljooren, twee silvere commekens, twee silvere cofferkens, een silvere peperbusse met een soutvat, een silver mostaertpot, twaelf silvere lepels en twee silvere forchetten, ses cleyne silvere eyer lepelkens, met twee cleyne silvere mostaert lepelkens, twee silvere croesen, dry silvere schaelkens, ses dosynen tin taljooren, vyf grote en ses cleene plateelen, twee tin waterpotten, drye tin commen met een sylvere canne ».

(8) «...verklaert haeren wille te weesen, dat men haer begraeven sal in de kercke van de voors. Eerw. P. Capucinen... ter plaetse by haer gecoren en haer toegestaen... willende dat haer lichaem sal gedragen worden in de begraevinge door de Swarte Susters deser stede... ordonneerende aen haere erfgenaemen op haer graf te leggen een wit marberen serxken... ».

(9) AAEB.

(10) Ibid. De bisschop is zeker niet vooringenomen ten gunste van de Kapucijnen: « Il faut nécessairement que nos députés interviennent aux comptes, quand même le père gardien aurait été nommé administrateur ».

gen te zijn, en doet mee met de magistraat. Pastoor en wetheren kwamen met de bisschoppelijke brieven, den 2 Maart, bij den gardiaan en vroegen de documenten ter inzage. Wat ze kregen was maar het testament van Baltazar en een hoopje papieren van geen betekenis. Wat ze wilden, was de amortisatiebrief van 1705, en de oprichtingsakte van het godshuis door het vicariaat (1707?). Pater gardiaan had die stukken ergens liggen, meende hij, maar hij kon er de hand niet op leggen. Hij zou ze zoeken. Maar toen de heren 's anderdaags terugkeerden, waren de stukken nog niet gevonden en de pater had zijn volk met schone woorden afgescheept. Dat alles kwam hun zeer verdacht voor. Wilde de pater eenvoudig tijd winnen, een nieuwe directrice benoemen en de heren stellen voor een voldongen feit? Heel zeker, zo was het, meenden ze; en er ging een plechtig protest naar Brugge.

Nu zond de bisschop, op den 11 Maart, drie brieven naar Oostende: een naar de Camba, een naar de wetheren, en een naar den gardiaan. Als oppertoeziener van de fondatie gaf de prelaat bevel alle stukken het godshuis aangaande te laten onderzoeken, zowel de documenten in 't klooster als deze in het godshuis zelf. En daarbij verbood hij uitdrukkelijk aan den gardiaan een nieuwe directrice aan te stellen, zelfs geen voorlopige « *donec habita desiderata omnium notitia, aliter statuimus* ». Dat alles toont dat de bisschop zelf klaarheid wenste in de zaak, en eerder aan de zijde stond van pastoor en magistraat dan van de Kapucijnen.

Nog eens, met al die bisschoppelijke bevelen was men weinig gebaat. Toen de heren in het godshuis kwamen, in het huis van de overleden directrice, waren de zegels gebroken. Pater gardiaan beweerde dat het gebeurd was op aanvraag van de naastbestaanden. Men ontdekte maar weinig papieren en niets nieuws. Aanstonds werd de bisschop ingelicht: de prelaat stelde zijn eigen archief voor de heren open: er was daar ook een volledig dossier over het godshuis. De heren maakten er een dankbaar gebruik

van : ze zouden een uitgebreid factum opstellen, waardoor moest bewezen worden dat de Kapucijnen in het godshuis niets te zeggén hadden ; en zij, alles.

Jammer dat we dat factum niet meer hebben. Of het uitgebreid was ? Zeer zeker. Maar solied ? We kunnen de inhoud raden uit de repliek, door de Kapucijnen ingediend. Laten we de hoofdpunten aanduiden :

1) De magistraat beweert dat juffrouw van Nuys, met ± 1707 de vier proviseurs aan te stellen, schikking die door het vicariaat was goedgekeurd, « suo erat functa officio », en geen macht meer bezat om nog iets in het bestuur van het godshuis te veranderen.

2) Dat het bestuur of toezicht door de Kapucijnen « teghen hun staet van professie is ». Een syndic daarmee gelasten is... een strooie man stellen... in fraudem legis.

3) Dat het bestuur door de Kapucijnen de inrichting naar den ondergang brengt.

Nu laten we de paters aan 't woord. Ook zij stelden een factum op.

1) Eerst wordt verwezen naar het testament van Baltazar van Nuys : « de directie van den selven godtshuyse sal wesen aen de voors. jouff^e M.C. van Nuys, of de gene die sy daer toe stellen of deputeren sal ». En dan naar het testament van juffrouw van Nuys zelf : « Oversulckx userende van de maght en autoriteyt haer toegestaen, soo by den voornoemde testamente van dhr B. van Nuys, als by syne Majesteyts opene brieven van octroy... verclaert haeren wille, intentie en begeerte te wesen, dat de directie vanden voorn. godshuyse in het geheel, en van nu tot in der eeuwigheyt, en ter exclusie van alle andere, sullen hebben den E.P. Guardiaen van het clooster der Capucinen deser stede, benevens den geestelycken vader van het voorseyt clooster... ».

Wat het argument betreft, dat juffrouw van Nuys, met de vier proviseurs aan te stellen, « suo erat functa officio », en niets meer mocht veranderen aan het statu quo — een argument dat niemand, ook niet de wetheren die het

aanvoeren, ernstig zal opnemen — daarop kan men gemakkelijk antwoorden. Zo'n stelling kon misschien verdedigd worden, indien deze regeling voor 't bestuur in een officieel document was vastgelegd. Maar dat is niet het geval. Noch het koninklijk octrooi, noch de oprichting door het vicariaat, hebben dienaangaande iets bepaald. Wel hebben de vicarissen gestipuleerd dat mogelijke geschillen tussen de proviseurs door den bisschop worden geslecht : men veronderstelt de proviseurs, maar men legt ze niet op. Overigens, het feit dat de stichtster zelf de proviseurs heeft afgedankt, het beheer op anderen voet geschoeid heeft, de nieuwe schikkingen in haar testament heeft vastgelegd, en deze jaren lang zijn toegepast geweest, zonder dat van welke zijde ook verzet hiertegen werd aangetekend, dit alles zegt genoeg dat men volkomen in regel is.

2) Tegenover de bewering dat het beheer en toezicht door de Kapucijnen « teghen hun staet en professie is », worden authentieke kerkelijke uitspraken aangevoerd die het tegenovergestelde bewijzen.

3) Dat het godshuis slecht beheerd wordt, is weerom in tegenspraak met de feiten. De « staet », die bij het antwoord wordt gevoegd, is er een duidelijk bewijs voor. Alhoewel tijdens de « bombardatie » van 't jaar 1745 het godshuis meer dan vier duizend gulden schade opliep, en die schade werd hersteld, is het kapitaal met meer dan vier duizend gulden vermeerderd. Alles wordt immers gratis verricht door de paters en hun syndic. We zijn nog niet aan het modern systeem, dat blijkbaar door de wetheren als 't beste wordt geprezen, waardoor een ruim gedeelte van het armenkapitaal door « pletorische » bureaucratieën wordt opgeslorpt. De paters hadden hun zaak door twee Leuvense doctores, Billoen en Meuschling, laten onderzoeken, die hun advies schriftelijk opstelden : het was in alles ten gunste van onze Kapucijnen. De bisschop gaf de hele bundel, pro et contra, in de handen van de greffiers de Blauwe en Kesteloot, die weerom de paters gelijk ga-

ven. En, na alles rijpelijk gewikt en gewogen te hebben, zond hij in Oogst 1762 aan de magistraat al de stukken met zijn advies : « Je ne puis plus m'opposer au dits religieux, d'autant plus qu'il paroît certain que l'administration n'est pas dévolue au magistrat, et qu'il est toujours pour le bien de la fondation qu'elle reste plutôt entre les mains d'un corps que d'un particulier... ».

Daarmee was de zaak afgelopen... in 't bisdom. De magistraat gaf zich nog niet gewonnen en richtte zich tot de regering. Den 7 Februari stuurden ze aan de keizerin een nieuw factum, dat de zaken heel verkeerd voorstelt, en juist niet is wat we heten deftig van toon. « Quelques années après la mort de C. van Nuys, l'on s'aperçut que le gardien des Capucins... se mêlait beaucoup de la fondation. Mais surtout, en 1739, après la mort de Therese de Spinosa, établie directrice par C. van Nuys, l'on vit avec étonnement que le gardien et son syndic, établirent de leur chef une nouvelle directrice, disposèrent à leur gré des places vacantes... sans rendre aucun compte à personne, s'enparant de toute l'administration... ». Maar hiermede hadden de paters eenvoudig de schikkingen van het testament uitgevoerd. Het was maar natuurlijk dat de Kapucijnen gewacht hadden tot na de dood van de Spinosa, aangezien de juffrouw door het testament zelf, als directrice voor het leven was aangeduid. En nu beginnen de gemeenheden. « Capucins et syndic continuent, sans rendre compte, à établir de nouvelles directrices et disposent des places vacantes en faveur de leurs créatures. Ils poussent même l'attention au point de n'y admettre que des personnes qui allaient à confesse chez les Capucins, répandant un air de mystère sur tout ce qui regarde la direction... et défendant à ceux de l'hospice de donner le moindre éclaircissement à personne ». Wat konden de heren meer verlangen dan de lijvige bundel inlichtingen die ze 't jaar te voren al in handen gekregen hadden : daar stak alles in. En als de Kapucijnen hun devoten in 't godshuis brachten, wat was daar tegen in te brengen ? Als het maar

behoefte devoten waren. Het testament gaf hun dat recht. Maar, zeggen de wetheren, dat testament is nul en van geen waarde. Het werd eenvoudig gedictieerd door de Kapucijnen. Toen ze het maakte, was juffrouw van Nuys, vier en tachtig jaar, derde-ordeling... en doof. Wat moet men nog meer hebben om een testament ongeldig te maken? Men had de juffrouw een graf toegestaan in de Kapucijnenkerk, en een plechtige dienst bij haar overlijden. « En fallait-il d'avantage pour exciter la reconnaissance de la testatrice? Aussi la voit-on éclater dans la cuisine des dits pères Capucins ». Kan men zich voorstellen dat ernstige wetheren zo'n toon aanslaan in een schrijven aan Sa Majesté l'Impératrice et Reine? En dat het besluit van zo'n solied (?) betoog, anders zou kunnen zijn dan: « la disposition testamentaire de M.C. van Nuys à l'égard de l'administration temporelle de l'hospice... nous paraît abusive et défectueuse ».

Nu moeten de Kapucijnen het ontgelden. Hun regel verbiedt het hun zich met zulke zaken bezig te houden. En, zoals de meeste leke legisten van den tijd, doen ze een excurs in het kerkelijk recht... om er het Consilium Africanum en... St Paulus (ad Tim. II, 4) bij te sleuren. Ja die hadden zeker de Kapucijnen al op 't oog! De geschiedenis van het Kerkelijk Recht eindigt voor de heren daar, waar het voor hun zienswijze niet langer meer gunstig is. Waar authentieke interpretaties van de Regel, uitspraken van pausen en Concilies het betwiste recht aan de kloosterlingen wel toestaan, is het Kerkelijk Recht... nul en van geen waarde. Juist zoals het testament van juffrouw van Nuys.

Ja, en daar is nog de syndic. Die was juist aangesteld om de materiële zaken van het klooster te beheren. Maar de heren vinden hier nog eens een bezwaar. « S'il était permis de faire par un autre ce qu'on ne peut faire par soi-même, il n'y aurait plus de règle. » En, pro coronide, 't vergift leit in de staert: « Telle est la manœuvre ordinaire des religieux, que sitôt qu'on se relâche sur certains arti-

cles à leur égard, ils s'en forment un argument pour aller plus loin, et travaillent continuellement à augmenter leur pouvoir » ¹¹.

De naakte waarheid is, dat de heren, die niets te zeggen hadden in de fondatie van Nuys, er juist wilden doen wat ze hier de Kapucijnen in de schoenen schuiven. Met dat verschil dat ze, om vaste voet te krijgen in het godshuis, anderen in hun gevestigd en goed recht moesten benadeligen.

Te Brussel is men blijkbaar eerder verveeld. Ze zonden het stuk naar den bisschop om advies. Deze kon maar aan de regering herhalen, dat hij, na rijp overleg, het magistraat geen gelijk kon geven. Op al de aantijgingen van het magistraat werd nogmaals geantwoord. Het was maar de kanonieke kant van het vraagstuk die met nieuwe argumenten werd belicht. En ten slotte, de Kapucijnen zijn sedert drie en veertig jaar in possessie, en ze hebben 't wel gedaan en met veel toewijding. De bloeiende toestand van de fondatie is er een bewijs voor. Moesten er misbruiken voorkomen, dan blijft nog altijd het toezicht van den bisschop zelf ¹².

Een andere reactie kwam er niet dan een brief van de regering (8 Oogst 1763), waardoor bevolen werd de rekeningen van het godshuis te doen onderzoeken door gedelegeerden van den bisschop en van de stad, en te zien of het beheer in iets moest verbeterd worden ¹³.

De Kapucijnen bleven, tot aan hun suppressie, in 't rustig bezit van hun recht. De verdere geschiedenis van het godshuis is heel kort samen te vatten.

In 1770 werd een gedeelte van het godshuis, ongebruikte lokalen, aan het nieuw ziekenhuis in huur gegeven (zie hoofdstuk Hospitaal Reyngoet). In 1781 herbouwde de syndic Liebaert haast het heel gedeelte dat nog door het godshuis gebruikt was. De kosten werden afgedragen, niet

(11) AAEB, 7 Febr. 1763.

(12) AAEB, 20 April 1763.

(13) Ibid.

door het godshuis, maar door de firma Liebaert, Baes, Verdeyn en Cie, met meewerking van Frans Bauwens. Syndic Liebaert had zijn vennoten tot die tussenkost bewilligd. Hij wilde zelfs de kapel supprimeren, waarin niet langer gecelebreerd werd, en die maar twee keer in 't jaar gebruikt werd om er de zegen te geven onder de processie. Maar dat plan ging niet door. We hebben nog rekeningen over de jaren 1771-1788, waaruit we leren dat de toestand heel goed was. De mannelijke proveniers worden eerder zeldzaam : het zijn hoofdzakelijk vrouwen die opgenomen worden. Ze maken spellewerkant, die ten voordele van het godshuis wordt verkocht. In 't jaar 1782-83 woont er Elisabeth Precys, weduwe van Pieter Carré, die honderd en drie jaar oud was, en door haar keizerlijke en koninklijke Majesteit met een pensioen bedacht was van « een schellink daegs ».

Het godshuis werd opgeslorpt door het ziekenhuis, aan hetwelk het een onderdak had geschonken. Het verdwijnt uit de geschiedenis. *Filia devoravit matrem.*

III. — HOSPITAAL REYNGOET

(O. L. Vrouw hospitaal)

Een derde hospitaal, ditmaal een echt ziekenhuis, werd te Oostende begonnen in 1764. Het zal, in 1771, worden verplaatst in afhankelijkheden van het godshuis de Drie Koningen; deze stichting geleidelijk opsloppen, en de eigenlijke voorloper zijn van het huidige burgerlijk hospitaal ¹.

Het dankt zijn oprichting aan twee begoede Oostendse juffrouwen, de gezusters Anna Francisca en Maria Catha-

(1) Nogmaals, tenzij andere bronnen worden aangeduid, is alles ontleend aan BAB, F. - XC. De benaming O. L. Vrouw hospitaal komt van de kapel in de van Nuysstichting, kapel die voor de twee inrichtingen gebruikt werd.

rina Reyngoet ². Ze hadden reeds in 1763 het plan opgevat de stad met een ziekenhuis voor armen te doteren, en stelden daarvoor een kapitaal van duizend pond gr. beschikbaar. Op voorwaarde echter dat de stad een jaarlijkse subsidie van vijftig pond zou toestaan. Het antwoord van de magistraat was, dat ze zo iets niet konden doen « zonder consent van hare Majesteit ».

Wellicht hadden de juffrouwen Reyngoet zich aan een meer bemoedigend gebaar verwacht van den kant van het stadsbestuur. Ze wendden zich tot den bisschop van Brugge, Mgr Caïmo, die zich voor het plan dadelijk geestdriftig toonde. Bij het kapitaal van duizend pond, schonk hij, uit eigen beurs, vijf honderd pond, met belofte van meer, indien het werk mocht gedijen. Feitelijk heeft hij nog veel meer gegeven, en zal hij, zowel door de regering als door het stadsbestuur, als mede-stichter worden geprezen ³. Hij zal het ziekenhuis steeds een warm hart toedragen; en 't zal hem een zwaar verdriet zijn het werk den ondêrgang nabij te zien, door de onwil van de Oostendse magistraat.

De Reyngoet's laten er geen gras over groeien. Den 8 Mei 1764 is juffrouw Maria, met de Brugse aartsdiaken van Thienevelt, te Rumbek, waar pastoor-deken Valcke een soort klooster, « de dochters van de Christelijke Liefde » had opgericht, vereniging die een grote rol speelt in het godsdienstig « renouveau », dat destijds, met van Roo te Ieper en van Daele te Kortrijk, heel zuidelijk Westvlaanderen bestreek. Opmerkelijk is het dat ook van Roo

(2) Anna Francisca, geboren den 29 December 1719; Maria Catharina, geboren den 22 April 1727; beide dochters van Gillis en Cornelia Buyse. In 1861, waren hare portretten nog in het hospitaal bewaard. Zie E. BOCHARD, *Ostende ancien et nouveau (1863)*, bl. 109. Na het stichten van hun hospitaal, verhuisden de gezusters naar Brugge, waar ze overleden. Hun grafsteen zit op den buitenmuur van de O. L. Vrouwekerk te Brugge (Noordkant, eerste travée); het opschrift vindt men bij GAILLIARD: *Inscriptions funéraires*, II, bl. 419.

(3) In het huidige hospitaal te Oostende wordt nog een groot geschilderd portret van Mgr Caïmo bewaard met het opschrift: Joannes Robertus Caïmo Episc. Brug. hujus nosocomii benefactor munificentissimus.

aan de besprekingen te Rumbeke deelneemt. Met Anna Terezia Doom, overste van de vereniging, wordt een contract aangegaan: ⁴ Rumbeke zal, bij vorm van proeve en voor een termijn van drie jaar, aan het nieuw ziekenhuis te Oostende, drie zusters afstaan. Het hospitaal zal voorlopig worden ingeticht in de Kapellestraat, in het huis van de Reyngoet's, die reeds naar Brugge zijn verhuisd. Dit huis is voorzien van al het nodige voor de zieken — er is spraak van twee of drie arme vrouwen, een zeer bescheiden begin, — en voor de verpleegsters. De stichtsters gaan, voor de drie proefjaren, de inrichting volledig financieren. De zusters krijgen hun onderhoud, en aan het klooster te Rumbeke wordt bovendien een jaarlijkse vergoeding van honderd gulden uitbetaald.

Den 16 Mei wordt het contract den bisschop voorgelegd. Mgr Caïmo geeft zijn volle goedkeuring, met twee opmerkingen: 1) de rekeningen moeten elk jaar hem worden voorgelegd; 2) de honderd gulden, die jaarlijks aan Rumbeke worden uitbetaald, moeten beschouwd worden als gegeven « by forme van liberaele almoese, wesende andersints strydig aen de eerste institutie (van de Vereniging) van de zieken gratis te bedienen » ⁵.

Er moest nog met het stadsbestuur onderhandeld worden. Of beter deze onderhandelingen waren al een paar maand vroeger ingezet. Reeds vóór 22 Maart 1764 had de overste van Rumbeke zich tot de magistraat gewend om het hospitaal te mogen inrichten. Ze was door den pastoor van Oostende ingelicht geweest over den treurigen toestand van de arme zieken van de stad. Pastoor Filiep Jozef Verhaeghe mag, in de geschiedenis van ons hospitaal, dankbaar vermeld worden naast de juffrouwen Reyngoet: van

(4) TANGHE: *Leven van... P. F. Valcke* (1852), bl. 102-103. Dit contract van 8 Mei is echter de uitkomst van vroegere besprekingen, zoals aanstonds zal blijken. In Maart waren de Zusters van Rumbeke al op de hoogte van het plan, en ervoor gewonnen.

(5) AAEB. Het origineel van het contract met Rumbeke is daar ingelast, bl. 108-109.

die zijde kwam de eerste stoot. Aan het stadsbestuur vroegen de zusters voor hun zieken gratis verpleging door den stadsdokter; dat het armbestuur zou instaan voor de medicamenten, en, bij sterfgeval, voor begrafenis en doodskist; iets wat het armbestuur overigens al deed voor arme huiszieken. Dit alles wordt geredelijk toegestaan, den 24 Maart. Maar daar de zusters hadden voorgesteld de rekeningen van het ziekenhuis voor te leggen aan den pastoor, worden de gevraagde gunsten slechts toegestaan « op expresse conditie van aen de weth of gecommiteerde... te doen rekeninghe ». En wanneer, enkele weken later, de zusters nog de accijnsvrijheid aanvragen, wordt dit, den 4 Mei, toegestaan, nog eens op voorwaarde dat het magistraat de rekeningen zou nazien ⁶. Het is duidelijk dat de heren de hand willen houden in 't bestuur van het hospitaal.

Het ziekenhuis begon den 1 Juni 1764. Op zeer bescheiden wijze : in een particuliere woonst en met een mobielier « de fortune ». De zieken waren ook weinig talrijk : twee tot drie. Einde Mei 1768 ging de proeve van drie jaar ten einde lopen, en we zien de Reyngoet's in de weer om, tegen deze datum het werk op hechtere basis te vestigen en uit te breiden. Twee dingen schijnen ze te beogen : een ruimer ondersteuning van de zijde van het stadsbestuur, en de inrichting van een kloostergemeenschap in den aard van deze te Rumbeke. De ondersteuning van het stadsbestuur hebben ze gekregen; maar juist die tegemoetkoming is het verwezenlijken van het andere opzet komen verijdelen, en de aanleiding geweest voor veel moeilijkheden, die het ziekenhuis op twee vingers van den ondergang brachten.

Op 11 Januari 1768 verschijnen de gezusters Reyngoet voor bisschop Caïmo, om de zaken van hun ziekenhuis te regelen. Het is duidelijk dat ze alles in de handen van den bisschop willen stellen. Misschien hoopten ze op deze

(6) *Fragmenta*, II, bl. 38.

wijze de laïciserende tendenz van de Oostendse wetheren te kunnen schaakmat stellen. Opnieuw gaan ze de schriftelijke verbintenis aan, een kapitaal van duizend pond voor het ziekenhuis beschikbaar te stellen. Feitelijk stelden ze de helft van het bedrag in de handen van den prelaat, en verbonden zich de intrest van de andere helft elk jaar uit te keren. Maar dit op voorwaarde dat de stad jaarlijks driehonderd gulden zou contribuieren, toestaan van elke week in de stad te collecteren en in de parochiekerk een bus voor het hospitaal te stellen. Blijft de stad in gebreke de jaarlijkse subsidie te betalen, of komt het hospitaal bij gebrek aan zieken of om andere redenen op te houden, dan geven de Reyngoet's ook niets: de opbrengst van hun duizend pond blijft aan den bisschop, die het geld door bemiddeling van den pastoor, bij uitsluiting van gelijk wie anders — hier is zeker de magistraat bedoeld — aan de arme huiszieken van Oostende zal uிடdelen. Slechts zieken worden in het hospitaal opgenomen, geen krankzinnigen of ongeneesbaren of soldaten, en de arme zieken, die verwant zijn met de stichtsters, krijgen de voorkeur. De stichtsters hebben het recht de rekeningen te horen en goed te keuren. De bisschop zal een regel opmaken voor de verpleegsters: er wordt een « associatie » beoogd, zoals te Rumbeke.

Al deze condities, schriftelijk vastgelegd, worden langs pastoor en armbestuur aan de magistraat overgemaakt, met verzoek erop te willen antwoorden. We kunnen veronderstellen dat het ziekenhuis, niettegenstaande zijn bescheiden inrichting, goed gesticht had en gunstig bekend stond; zodat de magistraat het ongaarn wou missen. Het antwoord bleef niet uit: het komt twee dagen later (13 Januari), en belooft de gevraagde subsidie van 40 pond 's jaars, « mits aggregatie van Syne Majesteyt », en op de volgende voorwaarden: 1) de bisschop zal bij het staatsbestuur het octrooi van oprichting aanvragen; 2) de magistraat zal, benevens de pastoor, de directie hebben;

3) de zieken, om aanvaard te worden, moeten 't consent krijgen van het stadsbestuur ; 4) de rekeningen geschieden voor wet en pastoor ; de juffrouwen Reyngoet zullen uitgenodigd worden ; maar dit privilege blijft persoonlijk, en gaat niet over op de erfgenamen.

Men ziet, de magistraat wil medezeggenschap in het hospitaal. Dit is overigens maar redelijk, want de stad betaalt een jaarlijkse subsidie. En de voorwaarden zijn aannemelijk : had men ze later niet volledig gewijzigd, dan waren veel miseries uitgebleven. Over de verpleegsters en hun regel door de bisschop op te stellen, wordt niet gerept. Is het een « omissio subdola » ? In elk geval, zoals de zaken stonden, was er geen reden voor Mgr Caïmo om niet door te werken. En hij werkte door.

Hij zag groot, en wilde een stevige basis. Dat leren wij uit zijn schrijven aan de magistraat (22 Maart). Het huis van de Reyngoet's was weinig geschikt voor de inrichting. Maar in het Godshuis van Nuys of de Drie Koningen stonden een deel lokalen ongebruikt : twee grote pakhuizen en mindere woonsten, die verpacht werden. Men kon hier gemakkelijk het ziekenhuis onderbrengen ⁷. De voordelen waren legio. Er moest niet aangekocht worden, noch gebouwd. De fondatie van Nuys zou niet benadeligd worden, daar men een pacht zou betalen. Voor de twee liefdadige inrichtingen zou het plan grote besparingen meebrengen. In de Drie Koningen was immers een directrice, die bezoldigd werd : ze kon gemakkelijk de twee inrichtingen beheren. De prelaat ziet breed, zegen we. De twee stichtingen blijven gescheiden wat de

(7) In het *Memorieboekje* (I, bl. 8), wordt gezegd dat het voorstel het hospitaal over te brengen naar de Fondatie van Nuys, van de magistraat uitging: «by beraadslaging van 23 September 1768, vraagt het Schepencollege aan den bisschop te mogen gebruiken de inuite appartementen van het godshuis de Drie Koningen ; ze vragen een oplossing binnen de 24 uur, ten respecte van den urgenten nood». Dit is een onjuiste voorstelling. In zijn schrijven van 22 Maart 1768 had de bisschop deze overbrenging al voorgesteld, en de voordelen ervan breedvoerig uiteengegaan. En den 23 Mei liet de magistraat aan den bisschop weten, dat men deze overbrenging een beste plan vond.

dotatie betreft, maar de acht proveniers van de Drie Koningen, alle ouden van dagen, die moeilijk zichzelf kunnen verhelpen, kunnen wellicht als een afdeling vormen in het ziekenhuis : uit de dotatie kan een zekere som per jaar en per hoofd aan het ziekenhuis betaald worden. Met zo'n regeling kan het aantal proveniers wellicht nog vermeerderd, wat zeker volgens de intentie van de stichters is. Er moet slechts een octrooi aangevraagd worden voor de oprichting van een associatie van geestelijke dochters, en die aanvraag gaat best uit van pastoor en armmeesters : de bisschop zal ze steunen. Er zijn maar twee opmerkingen op de voorstellen van de magistraat : 1) volgens de plakaten en synoden moeten de rekeningen ook voor den bisschop geschieden ; 2) het consent van de magistraat voor 't aannemen van de zieken, is een onmogelijke conditie : men zal zich beter schikken naar 't voorbeeld van Brugge, waar de zieken in 't hospitaal aanvaard worden op schriftelijk attest van den pastoor. Want er komen heel dikwijls dringende gevallen, en de wetheren houden niet elken dag college.

Te Oostende had men twee volle maanden nodig om op deze voorstellen een antwoord te geven. (23 Mei). Men gaat volledig akkoord met Caïmo dat het hospitaal best naar het Godshuis van Nuys zou overgebracht worden. De magistraat zal te Brussel oorlof vragen om de jaarlijkse subsidie te mogen uitkeren. Maar ze vinden den bisschop de best gequalificeerde persoon om het octrooi voor de oprichting van het ziekenhuis aan te vragen. Ze wisten wel dat een verzoek, van den bisschop uitgaande, hun in laatste instantie voor advies zou overgemaakt worden : zo zouden ze zekere wijzigingen kunnen voorstellen, waarop de prelaat niet meer zou kunnen repliqueren, en was er kans voor dat hun zienswijze door de officiële tekst zou worden overgenomen. En misschien redeneerde Caïmo ook zo. Met het gevolg dat van beide zijden de eer van de eerste stap, met een hoofs gebaar, aan de tegenpartij

werd aangeboden. Diplomatie is toch maar een soort schaakspel.

Over de « associatie » wordt er geen woord gerept. Uit het verder verloop van de zaak zal het blijken dat de magistraat er absoluut niet voor voelde een soort kloostergemeenschap in het ziekenhuis binnen te laten. Ze willen verpleegsters die, meer dan kloosterzusters, onafhankelijk staan tegenover den bisschop. Of juist gezegd: die meer afhankelijk zijn van de magistraat. Daarom willen ze ook dat, niettegenstaande de buurschap, fondatie van Nuys en Ziekenhuis gescheiden blijven. De bisschop had een zekere cennaking van personeel voorgesteld: de directrice van het godshuis kon ook directrice zijn in het hospitaal. Goed, maar in het gesticht van Nuys werd de directrice aangesteld door de Kapucijnen; en de heren van de wet hadden zo pas, in 1762, een blauwtje gelopen wanneer ze die benoeming voor zich opeisten! Neen, daaraan kon niet gedacht worden. Want de heren willen de baas blijven in het ziekenhuis. Dat de zieken in dringende gevallen opgenomen worden op aanbeveling van den pastoor, goed. Nood k ent geen wetten. Maar dan zal de pastoor hiervan dadelijk kennis geven. Hem volledig meester laten in die zaak gaat niet: « il serait toujours fort dangereux de laisser l'affaire d'une telle importance   la seule et unique comp etence et caprice d'une seule personne... ». En vooral: « il nous paraît qu' nous sommes en droit de nous conserver l'entiere disposition   cet effet... ».

Er werden nog drukke besprekingen gevoerd. Tenslotte kwam men hierop akkoord, dat het octrooi zou aangevraagd worden door den pastoor en het armbestuur. Het was echter opgesteld door de magistraat, die het op 4 October aan Ca mo meedeelde. Intussen begon het dubbel spel. De heren van de wet waren in onderhandelingen met Brussel om den tekst, dien ze zelf hadden opgesteld, nog in hun eigen voordeel te doen wijzigen. Het octrooi

werd eindelijk verleend den 2 Juli 1770, en was voor hen een triomf. De bisschop wordt er niet eens in vermeld. Hoogstens kan hij nog 't recht opvorderen van, met de magistraat, de rekeningen te horen; een recht dat hem door de plakkaten is toegezegd. Maar van het beheer wordt hij volledig uitgesloten. Luister maar: « 1) Het magistraet, aen wie het opperbewind van het hospitaal wordt bevolen, sal aenstellen eene libere persooone... die de directie zal hebben soo vande siecken als vande gonne aldaer sullen aengenomen worden om die op te passen ». Die « libere persooone » bracht natuurlijk mee, dat geen kloosterzusters het hospitaal konden beheren; en hiermede viel het plan van den bisschop, om er een communautiteit te vestigen, in duigen.

« 2) Door het voorseyde magistraat sal oock aangesteld worden een weirelycken persoon... om te hebben den ontfang ende directie van alle de goederen ». Blijkbaar een reactie op den toestand in het Godshuis van Nuys, waar de Kapucijnen of hun Syndic goederen en inkomsten beheren. In 1762 had het stadsbestuur zich deze ontvangst en dit beheer willen aantrekken, maar men was van een kale reis thuisgekomen. Een affront wordt niet licht vergeten. Het is duidelijk dat niet Brussel, maar Oostende deze tekst heeft geïnspireerd.

« 3) Niemand en sal in het geseyde hospitaal vermogen aenveerd te worden ten sy met kennisse van het Magistraet... ».

Op dezelfde datum, 2 Juli 1770, wordt een tweede octrooi uitgevaardigd, waardoor de magistraat wordt gemachtigd een jaarlijkse subsidie van 240 gulden aan het ziekenhuis uit te keren: « jusqu'à ce que ceux (les revenus) du même hôpital seront assez accrus pour pouvoir suffire à ses charges et besoins... ». Deze laatste restrictie kan men stellen tegenover de bepaling van de Reyngoet's: dat de opbrengst van hun kapitaal de stichting maar ten goede komt, zolang de stad blijft bijdragen. Is fecit, cui prodest.

De magistraat mocht dus een triomf boeken, op de hele lijn. Heel fair was het niet toegegaan. Terwijl de heren van de wet te Oostende en te Brugge uitpaktten met de zeer redelijke stelling, dat de magistraat, benevens pastoor en dis, de directie van het ziekenhuis zouden hebben, hadden ze aan Brussel een andere formule gedictieerd : de magistraat heeft het opperbewind, stelt alleen de directrice aan en den ontvanger. Pastoor en armbestuur hebben geen andere rechten meer dan, in dringende gevallen, een zieke in het hospitaal onder te brengen. En nog moeten ze, voor elk geval, zo vroeg mogelijk de magistraat verwittigen. De bisschop die ervan droomde een flinke inrichting te hebben, die practisch de hele fondatie van Nuys zou overnemen, en door een kloostergemeenschap zou beheerd worden, zag die plannen door de bepalingen van het octrooi zelf onmogelijk gemaakt. Feitelijk had de prelaat en de Juffrouwen Reyngoet, die in alles van zijn gedacht waren, redenen te over om zich terug te trekken, en het werk, dat een heel andere koers genomen had, aan de zorgen over te laten van hen die het zo geschikt hadden. Maar bouderen en zich in zijn schelp terugtrekken omdat men het niet naar zijn zin krijgt, is een gebrek van kleinzieligen. Caïmo en de Reyngoet's blijven ijveren voor het hospitaal, zolang men hun dit niet onmogelijk maakt.

Den 7 Februari 1771 geven de Reyngoet's bij notariële akte het beloofde kapitaal, altijd met de gewone restricties : het blijft in de handen van den bisschop, en de opbrengst gaat naar het hospitaal slechts voor zolang de stad de jaarlijkse subsidie geeft. Ook moest de cessie van de lokalen der fondatie van Nuys nog door de Raad te Weenen goedgekeurd worden. Hier hield de bisschop de touwtjes in de hand. Wilde hij nukkig zijn, en op zijn recht staan zoals de heren van de wet, dan lag de boel weerom in 't water. Maar hij had een beter karakter. Wel hadden de heren den bisschop willen opmaken tegen de Kapucijnen, zonder wien men aan de fondatie van Nuys

niet kon raken. Met de Kapucijnen had de magistraat immers nog een rekening te vereffenen over een geïncasseerd affront. Vooral de stadspensionaris de Wulf zal zich voor het zaakje inspannen. De man, volgens het zelfportret, getekend in zijn correspondentie, is juist geen type van zelfbeheersing, eerlijkheid en waarheidsliefde. In een eerder kuiperig schrijven aan Caïmo (4 October 1769), was hij heftig uitgevallen tegen den Oostendenaar pater Bonaventura, ex-provinciaal en definitior der orde, als zou hij tegen de cessie gekant staan, en drukking op zijn ordebroeders uitoefenen. Luisteren wij een ogenblik naar de deugdzame verontwaardiging van den pensionaris : « Est-il croiable qu'une personne, qui parait l'exemple de la piété et de la vertu, native de la ville d'Ostende, fait tant de mouvement, pour empêcher indirectement un établissement, qui doit faire le bonheur de ses pauvres compatriotes... ne devra-t-il pas... emporter au tombeau le regret d'avoir empêché un établissement des plus charitables ? On frémit lorsqu'on y pense !... ». We hebben nog zes brieven van P. Bonaventura aan Caïmo, en nergens is er een spoor van oppositie. Integendeel, de pater is heel inschikkelijk ⁸. De deugdzame pensionaris kan dan maar een dwaas geweest zijn, die zich alles liet wijsmaken, of, wat meer waarschijnlijk is, een deugniet. Zijn verontwaardiging, zijn banbliksems, en die wroeging die men naar het graf meedraagt, dat alles had hij best nog wat op zij gelegd voor eigen gebruik. Want als het ziekenhuis pericliteerde, dan lag de schuld aan de heren van de wet. En aan hemzelf.

(8) Over deze pater, die een prachtfiguur is en een man van solide deugd, zie P. HILDEBRAND, *Pater Bonaventura van Oostende, Ons Geestelijk Erf*, 1930, bl. 27. Het Archief der Belgische Kapucijnen (Antwerpen) bezit een bundel brieven over onze zaak, waaronder enkele van P. Bonaventura. Uit deze brieven blijkt dat de ex-provinciaal in alles met de plannen van Caïmo instemde, behalve op het punt van de « eene » directrice voor de twee fundaties. Hij wilde de volledige scheiding van beide inrichtingen. Er kwam wel oppositie van den kant van den syndie. P. Bonaventura gaat echter zover aan zijn provinciaal voor te stellen den onwilligen syndie af te zetten.

Den 9 Februari 1771 wordt de notariële akte opgesteld van de cessie der gebouwen van de fondatie van Nuys. Het ziekenhuis krijgt het voorhuis, twee pakhuizen, de helft van den hof, het gebruik van de kapel met zijn toebehoren en van den waterput ; dit voor een huurprijs van 50 gulden per jaar. Het moet op zijn kosten een scheidingsmuur bouwen. Het onderhoud van de afgestane gebouwen is ten laste van het ziekenhuis ; dit van de gedeelten van gezamenlijk gebruik (kapel met ornamenten en steenput) wordt door de twee inrichtingen elk voor de helft afgedragen. Het verdrag werd goedgekeurd te Weenen, en kwam te Oostende toe den 18 September 1771. De syndic van de Kapucijnen vroeg veertien dagen om de lokalen te ontruimen. Den 31 October verhuisde het ziekenhuis van het huis der Reyngoet's in de Kapellestraat, naar het Godshuis van Nuys in de Weststraat.

Met die verbetering in den materiëlen toestand begonnen pas de eigenlijke miseries.

Tot nog toe zijn er in het ziekenhuis nog twee zusters van de drie, die in 1764 uit Rumbeke gekomen zijn. De magistraat heeft in het octrooi van oprichting doen inlassen, dat het stadsbestuur alleen meester blijft in het ziekenhuis en er als directrice een « libere persooone », d.i., een leek zal aanstellen. Gaan ze nu dadelijk hun wil door-drijven, dan loopt men gevaar dat de zusters van Rumbeke voor het baantje bedanken. En dan ? Men zoekt de klip te omzeilen. Eigenlijk waren Associaties, zoals deze te Rumbeke, niet op gelijke voet te stellen met de andere kloosters. Het zijn half-slachtinge verenigingen van wat men heet godvruchtige dochters, waaruit in den loop der negentiende eeuw onze diocesane congregaties zullen ontstaan. In de jaren 1700 leveren ze, voor het openbaar nut, al de voordelen op van de oudere, erkende kloostergemeenschappen, zonder echter de voorrechten van deze oudere instellingen te bezitten. Theoretisch staan ze tegenover het bisschoppelijk gezag ook meer los : er zijn geen geloften voor 't leven, en men kan de Associatie verlaten.

Zeker heeft de magistraat die uitzonderlijke toestand willen uitbuiten : ze willen wel de onbaatzuchtige dienst van de geestelijke dochters, maar deze mogen zich niet te veel als kloosterlingen aanstellen, en vooral geen ander gezag erkennen dan dit van het stadsbestuur.

Het ging er vooral om een eerste directrice te hebben die vertrouwen kon inboezemen. De keuze viel op Juffrouw van Steene, de nicht van den reeds vermelden Iepersen penitencier van Roo, den vriend van pastoor Valcke. Ze was door Caïmo aanbevolen. Met het uitstekend « van Roo » kon men hopen de twee zusters uit Rumbeke te Oostende te houden, en zo de kern te vormen van een soort associatie « ad beneplacitum magistratus ». Maar Juffrouw van Steene kon onmogelijk aanvaarden (12 Dec. 1771), en de magistraat stelde nu zuster Clara voor. Zeer waarschijnlijk is deze een van de zusters uit Rumbeke. Bisschop Caïmo, in een schrijven aan burgemeester Hoys (15 December), vond deze keuze goed, maar drong er nog eens op aan dat voor de geestelijke dochters een reglement zou opgesteld worden. Een proeve van reglement had hij vroeger al opgestuurd aan de heren van de wet. Deze lieten hem weten (24 December), dat zuster Clara als directrice was aangesteld, en dat men later het reglement zou bespreken. Het heeft er al den schijn van dat de heren liefst geen besprekingen hielden, maar er op uit waren intussen een toestand te scheppen, die hun volledig naar den zin was. De voorstellen van den bisschop waren toch heel gematigd. Wettelijk moesten een leke directrice en leke ontvanger aangesteld worden. Dat zou blijven. Maar deze twee zouden het hele inwendig bestuur op een associatie van geestelijke dochters overdragen. Deze, drie in getal, zou men geleidelijk op acht of tien brengen, om een flinke zieken-dienst te verzekeren, zoals men in een havenstad moet hebben. De dochters dragen een bruin kleed, zoals deze te Rumbeke, maken een proeftijd van twee jaar door, en mogen dan geloften afleggen voor den tijd dat ze in het

ziekenhuis blijven. Want ze kunnen altijd, na voorafgaande verwittiging, het gesticht verlaten. Om de drie jaar kiezen de dochters hun eigen overste, met tussenkomst van bisschop en magistraat. Twee zusters worden gelast met het houden van een Zondagschool. Er is immers een lokaal dat voor school dienen moet. Men zal beginnen met enkele arme kinders en gaandeweg het getal vermeerderen. Groeit het getal zusters aan, of zijn er weinig zieken, dan zal men ook een gewone dagschool beginnen ⁹. Dit alles op conditie dat de associatie van geestelijke dochters tot geen eigenlijk klooster ontwikkelt; want in dit geval vervalt het contract.

De magistraat roerde niet. Of beter het roerde... te Brussel om den bisschop schaakmat te zetten. In zover dat pastoor Verhaeghe den 3 April aan Caïmo moest schrijven: het Hof voelt niet veel voor een Associatie van geestelijke dochters in het ziekenhuis. Het Hof — we zijn heel dicht bij den tijd van de suppressie van de kloosters onder Jozef II — zal ongetwijfeld niet sympathiek gestaan hebben tegenover kloosterinrichtingen en alles wat er zo van ver of nabij op geleek; maar het Hof herhaalde eenvoudig wat vanuit Oostende werd gedictieerd. Eens dat het Hof de toestanden beter kent, zal het anders spreken.

Intussen zijn het toch feitelijk geestelijke dochters, zuster Clara Denys als directrice en de zusters Joanna Vuylsteke en Brigitta Dhont als medehelpsters, die de ziekendienst waarnemen. Twee ervan komen uit de vereni-

(9) Een stuk van 8 Juni 1774, uitgaande van de magistraat, spreekt van « la présidente de l'école des Apostolines ». We moeten aan de uitdrukking Apostolinen hier geen bijzondere betekenis hechten. De Apostolinen zijn een vergadering van geestelijke dochters, te Antwerpen gesticht in 1680, voor de opleiding en het onderricht van arme meisjes. Ook zeer vroeg zijn ze in West-Vlaanderen bekend: hun klooster te Brugge dateert van 1717. De magistraat zal hier door Apostolinen eenvoudig willen verstaan: geestelijke dochters die de armenschool onderhouden.

ging te Rumbekke ¹⁰ en hebben er de streng ascetische vorming gekregen, waarbij de regeltucht in veel gevestigde kloosters dezer dagen eerder slap aandoet. De magistraat kan de zaak van het reglement voor het ziekenhuis op de lange baan schuiven ; zij, de zusters, hebben voor hun eigen levenswijze zekere vaste normen nodig, en dat vragen ze aan den bisschop (6 Maart 1772). Het is een zeer interessante en zeer strenge levensregel. De uurrooster is zwaar gevuld, van 4 uur 's morgens (5 uur in de winter) tot 9 uur 's avonds. Behalve de gewone kerkelijke vastendagen zijn er, 't jaar door, nog drie per week. Ook voor de veelvuldige communie, de meditatie, de bijzondere devoties (H. Hart, Onbevlekt Hart van Maria, St. Franciscus de Sales, St. Filiep Neri) is het een document voor de Vlaamse spiritualiteit dezer dagen. Zeer waarschijnlijk is de levensregel afgekeken van deze van Rumbekke. Ook de klederdracht, het eenvoudig bruin kleed, was van Rumbekke overgenomen.

Den 22 April zond de magistraat aan den bisschop het contract dat met de drie zusters was aangegaan. Ze dienen gratis, maar krijgen hun onderhoud van het hospitaal. Ze kunnen weggaan, mits het stadsbestuur zes maand te voren te verwittigen. Ze verbinden zich « te onderhouden en te doen onderhouden door de bediende, dewelcke d'heren van het magistraet geraedig sullen oordeelen 't haerder hulpe en bystand aen te stellen, alle het gonne haere majesteyt by haer octroy... heeft gelieven te besluyten ».

De grote bekommering van het stadsbestuur blijft : volledig meester te blijven in het hospitaal. Bisschop Caïmo had hun, den 23 April geantwoord : « J'ay tou'our été,

(10) Bowens (II, 144) zegt, dat het Hospitaal begaan werd door « vier geestelyke Dogters... te dien einde ontboden van Poperinge, de welke nogtans in geender manieren als een Gemeente mogen leven ». Hij verzendt naar het Origineel Octroy, VI, Placcaert-boek van Vlaenderen, III, bl. 1787 ; dat echter niet spreekt over « geestelijke dochters van Poperinge ». Waarschijnlijk is Poperinge bij Bowens een mislezing voor Rumbekke.

et suis encor très persuadé, que la régie... de vôtre hôpital auroit infiniment mieux été exécutée par des filles qui se seroient engagées par des veux simples, comme celles de Rumbek, que par un simple reglement du magistrat. Je souhaite cependant de tout cœur que Dieu bénisse les vues qu'on a eu à ce sujet... ». Het viel hem zwaar dat hij omzeggens volledig was van kant gesteld; doch hij wilde zich niet opdringen. Maar wat hij voorzien had en gevreesd, gebeurde. Het vlotte niet. In zover dat in November 1772, raadsheer de Gryspere hem van regeringswege kwam vragen om de zaak van het hospitaal te behartigen. Het schijnt wel dat men te Brussel de ware toedracht van de zaak niet kende. Voor den prelaat was het antwoord gemakkelijk: « Je ne me refuse pas de concourir dans... cette affaire avec les députés du magistrat... pourvu que j'y sois autorisé par sa Majesté... j'ay examiné de rechef l'octroy... et je trouve que toute la direction est confiée aux messieurs du Magistrat, à l'exclusion de l'évêque » (7 Nov.). Voor raadsheer de Gryspere zal dit een veropenbaring geweest zijn. Hij schreef een heel vleienden brief aan den prelaat (17 Nov.), waarin hij de vrijgevigheid van den bisschop voor het hospitaal prees, en beloofde een verslag over de zaak bij den Raad in te dienen. Wat dat verslag was, weten we niet; maar de uitkomst was, dat, den 27 Januari 1773, vanwege « L'Impératrice, Douairière et Reine », een niet malse brief aan de magistraat werd gestuurd. Haar genadige Hoogheid had vernomen dat het met het hospitaal maar flauw gesteld was, de materiële inrichting zeer primitief, het aantal verpleegsters veel te gering voor den dienst. « Nous vous faisons la présente... pour vous dire que nous ne pouvons que blâmer cette inaction... et que nous nous attendons à ce que désormais vous serez plus attentifs à ne rien négliger... Et comme l'évêque de Bruges est non seulement requis par les sœurs Reyngoet de tenir la main à l'exécution de leur fondation, mais qu'il est lui-même bienfaiteur particulier et co-fondateur de l'hôpital... c'est

notre intention que vous vous entendiez et concertiez avec ce prélat, dans tout ce qui a trait à l'administration et direction du dit hôpital ; à la réserve seulement de ce qui concerne la juridiction, qui sera exercée privativement par ceux à qui elle appartient... ». Deze laatste restrictie komt de bittere pil wat vergulden, maar een bittere pil was het. En de bisschop kreeg voldoening. Zoveel te meer dat hetzelfde schrijven als ontvanger van het hospitaal aanstelt, Jan B. Hoys, de zoon van den burgemeester, een jonge man die met den prelaat op zeer goede voet stond.

We zien de nieuwe ontvanger dadelijk in drukke briefwisseling met den bisschop en herhaaldelijk op het bisdom verschijnen. Er wordt gebouwd. Er worden afzonderlijke ziekenzalen ingericht voor mannen en vrouwen (1773). Ook de school begint, al is het een eenvoudige spellenwerkersschool (1775). Tot aan den dood van Mgr Caïmo (22 Dec. 1775) schijnt alles goed te gaan.

De stoel van Brugge bleef langen tijd vacant. Mgr Brenart komt maar in 1777, en schijnt zich niet voor het hospitaal te interesseren zoals zijn voorganger dit gedaan had. Wat begrijpelijk is ; want Caïmo was eigenlijk medestichter, en is, niettegenstaande verongelijking en kuisperijen, « zijn » werk daadwerkelijk genegen gebleven. Wellicht had de magistraat, na het verdwijnen van Caïmo, opnieuw de toestand wat toegespitst. In elk geval, met Brenart konden ze het evenmin goed stellen ; en toen de bisschop in 1781 te Oostende op bezoek kwam, was het zelfs tot een scène gekomen. Brenart, die een diplomaat was en als geestelijk raadsman bij den Groten Raad zijn carrière had gemaakt, oordeelde het voorzichtiger de hand niet in het wespennest te steken. Maar het gevolg ervan was dat het hospitaal den ondergang nabij was. De zusters van Rumbeke hadden het sedert lang opgegeven : van 1772 tot 1784 zijn niet min dan veertig verpleegsters aangenomen geweest, die alle het na korte tijd opgaven. In 1782 stond een enkele « zuster » voor de hele dienst. Overwerkt, was de verpleegster zelf bezweken, en daar

niemand zich nog wilde aanbieden, stond het hospitaal voor twee maand gesloten. Het was dan (20 Dec. 1782) dat de magistraat een brandbrief schreef aan den bisschop : « Sans le secours le plus prompt, cet établissement si utile à l'humanité souffrante croulera infailliblement... Convaincus de l'impossibilité de pouvoir remédier à un besoin toujours renaissant, à moins de pouvoir trouver des personnes, qui par état, par zèle et par règle de leur vocation sont accoutumées de remplir des pareils devoirs et œuvres de miséricorde... nous prenons nôtre respectueux recours vers la bonté et la charité ordinaire de vôtre grandeur... ». Wat ze den bisschop vroegen was eenvoudig dat hij hun twee of drie zusters van het Sint Janshospitaal te Brugge zou zenden, om de zaken recht te houden ! Dat zijn de heren die, korten tijd geleden, zelfs niet van een Associatie van geestelijke dochters wilden horen ! Eenvoudig omdat die dochters te veel geleken op kloosterlingen. Nu komen ze schoon spreken om echte kloosterlingen in het hospitaal te krijgen. Laten we echter niet geloven aan een bekering. Zoals verder blijkt, willen ze wel kloosterlingen, maar geen kloostergemeenschap : eenvoudig huurlingen... zonder huur, maar die beter dan gewone dienstboden voor de zware ziekenverpleging instaan.

Brenart was te geslepen om het dubbel spel niet te zien. De magistraat had hem nog onlangs de voet dwars gezet, en hij was het niet vergeten. Hij roerde niet. De heren zonden afgevaardigden naar den bisschop. Zoals ze later zullen schrijven (29 Januari 1784) : « Nos députés, quoi- qu'accablés de politesse de sa grandeur, n'ont pu obtenir d'autre réponse, sinon que cet hôpital était confié à nos soins; qu'elle n'y avait rien à dire, qu'elle ne pourrait rien y contribuer ». T'einden raad had de magistraat de Zwartzusters willen dwingen om het ziekenhuis te begaan. Maar... nog eens, niet als kloostergemeenschap. Twee of drie zusters zouden elkander in het hospitaal aflossen, en onder het toezicht staan van een leke directrice; maar in hun klooster blijven wonen. 'n Soort meiden dus. De Zwart-

zusters bedankten voor 't aanbod. Het is begrijpelijk dat ze voor zo'n schikking niet veel voelden. Ze gaven als reden voor de weigering, dat ze te weinig talrijk waren. En nog — wat eigenlijk niet juist was — dat ze in de stad waren aanvaard enkel voor de ziekdienst ten huize.

De toestand werd al maar door hachelijker. Den 8 November 1783 zonden pastoor en armmeesters een vertoogschrift aan den keizer. De gelegenheid hiervoor werd geboden door een nieuwe stichting van Marie Réyngoet (5 November). Ze stelde een kapitaal van twaalf honderd gulden beschikbaar voor een mis in de kapel van het hospitaal op Zon- en heiligdagen. Zoiets moest de goedkeuring van de regering krijgen. Maar 't was nog de gelegenheid om over de treurige toestand van het hospitaal te spreken. Zolang de dienst wordt toevertrouwd aan huurlingen, kan het niet gaan. Men moet er verpleegsters hebben « qui s'y dévouent par vocation et par des motifs de charité, plutôt qu'en vue de quelque salaire ». De beste oplossing blijft deze, die een jaar vroeger reeds door de magistraat was voorgelagen : enkele zusters uit het Sint-Janshospitaal te Brugge ontbieden, om er — en hierin wijkt men af van het voorstel der wetheren — de kern te vormen van een nieuwe communiteit, die, zoals te Brugge, het ziekenhuis zou begaan.

Het verzoekschrift werd, natuurlijk, aan de magistraat doorgezonden « om advies ». Nu moest de bom ontploffen. Dit advies (29 Januari 1784) is noch waardig van toon, noch solied van betoog. Eerst een aanval op juffrouw Reyngoet, de stichtster van het ziekenhuis — de dankbaarheid is niet van deze wereld — « qui a fait dresser cette requête de son chef, et qui l'a fait signer par les dits curé et maîtres de la table des pauvres, leur y a fait tenir un langage qui est démenti par le fait... ». Alsof het daar in het ziekenhuis om ter best ging ! Maar, den 20 December 1782, hadden de heren zelf aan den bisschop geschreven : « sans le secours le plus prompt, cet établissement croulera infailliblement ». Dan een vriendelijkheidje voor pas-

toor en armmeesters. Ze stellen zich voor als waren ze erg bekommerd over den toestand in het ziekenhuis. Maar wat hebben ze voor de inrichting gedaan? « Si quelqu'un s'est mis à la brèche... cela a été notre corps ». Laat ons maar bekennen dat de heren er weinig verstand van hadden: stonden ze op de bres, deze was ver van gestopt, en de inrichting bleef doodbloeden. En nu komt de aap uit de mouw: « Le curé et les ecclésiastiques en général n'ont jamais vu d'un bon œil que feu Sa Majesté d'éternelle mémoire, ait enjoint par l'octroi d'érection... que la direction fut confiée à notre corps, et que les malades y fussent soignés... par des séculiers. Il leur parut que tout établissement de cette nature ne put être confié qu'à des mains ecclésiastiques, et le soin des malades à des religieux ». Men vraagt zich af, waarom de heren dan smeek-schriften zonden aan den bisschop, waarom ze gingen aankloppen bij de Zwartzusters en in het hospitaal te Brugge! En of ze niet aan den lijve hadden ondervonden dat, zoals de tegenpartij het beweerde, hun hospitaal, zonder religieuze verpleegsters, naar den ondergang ging!

Nu een aanval op Mgr Brenart. Hij had hen eenvoudig afgescheept en « accablé de politesse ». De heren zeggen ook dat de bisschop hun voorgesteld had bij de regering het overbrengen van het hospitaal van Damme aan te vragen. Maar we zullen dadelijk zien dat Brenart tegen zo'n voorstel heftig gekant was. « Cette réponse caractérisait manifestement que le désir et le but de Monseigneur l'évêque fut de ne vouloir se meler de notre hospital, que dans le cas que cet établissement fut changé ou érigé en couvent, directement contraire au dispositif de l'octroi d'érection »¹¹. En nu volgt deze bekentenis die boekdelen spreekt, en die, als ze nu maar gemeend was, een zelfveroordeling voor de magistraat zou zijn: « Il nous est fort indifférent que les malades y sont secourus par des reli-

(11) De heren hadden echter vroeger zelf zo'n voorstel gedaan, wanneer ze om Zusters uit het Brugs hospitaal hadden gevraagd. Men ziet duidelijk hoe hier dubbel spel gespeeld wordt.

gieux... ou par d'autres personnes; il nous suffit que les malades y soient bien soignés ». Ze verlangen dus kloosterlingen, want het is door de ondervinding gebleken, dat het hospitaal zonder kloosterzusters niet leefbaar is; maar die kloosterlingen mogen geen kloostergemeenschap vormen: ze moeten, als meiden zonder bezoldiging, staan onder het beheer van een leke directrice door de magistraat aangesteld. En ze vragen dat de Zwartzusters door het landsbestuur zouden verplicht worden om die meiden dienst te aanvaarden. En als ze weigeren? « Si Sa Majesté à l'autorité de supprimer des couvents inutiles — we zijn in de dagen van Jozef II — elle peut étendre et déterminer les devoirs de celles qu'elle conserve pour l'utilité publique... il est incontestable que Sa Majesté a le droit, au cas que ces religieuses refusent de remplir volontairement cette tâche, de les supprimer... ». Het factum moet natuurlijk in zijn historische omgeving geplaatst worden; maar ook met deze verzachtende omstandigheid, is het voor de heren geen stuk waarmee ze goed figuur maken in de geschiedenis.

Het werd aan den bisschop overgemaakt « voor advies ». Het antwoord van Mgr. Brenart (31 Juli 1784) is raak, maar blijft waardig en kalm van toon. Hier is de oud-raadsheer van Mechelen aan 't woord, de man die bij gelegenheid wel kan laten horen dat de handelwijze van de magistraat, ten overstaan van de Reyngoet's, van zijn voorganger Caïmo en van hemzelf niet was wat ze zijn moest; maar nooit vervalt in de bittere en kwetsende bewoordingen, die het factum van de wetheren tot zo'n onbehagelijk stuk literatuur maken. Brenart blijft bij zijn gedacht: de dienst in het hospitaal zou best verzekerd worden door een kloostergemeenschap. Maar juist hiervan wil de magistraat niet. Waar ze religieuzen vragen, dan worden deze gevraagd als meiden. Waarom dan geen gewone leke verpleegsters nemen? Het verschil zal niet zo groot zijn. En nu worden in een Mane-Thekel-Phares, al de voorstellen van de magistraat onderzocht, gewikt, ge-

wogen en te licht bevonden. Het hospitaal van Damme naar Oostende overbrengen? « Ce serait dévestir un plus pauvre pour vestir un moins pauvre ». Damme mag Brenart dankbaar blijven! Deze oplossing, door de magistraat voorgesteld, was overigens zo simpel dat ze niet deugde: het was eenvoudig zich royaal aanstellen op andermans kosten; een systeem dat nog in onze dagen warme verdedigers vindt. Zusters gaan vragen in het hospitaal te Brugge gaat niet: er zijn er maar achttien, waaronder enkele bejaarde, en ze hebben elk jaar van twaalf tot dertien honderd zieken te verzorgen. Daarenboven geen enkele van deze zusters verlangt naar Oostende te gaan. En misschien zou de magistraat te Brugge zich ertegen verzetten. De Zwartzusters te Oostende zijn ook niet talrijk genoeg om den dienst te aanvaarden. Ze hebben daarbij de verpleging ten huize, waarvoor ze met moeite toereikend zijn; zodat, wat men aan de ene kant zou winnen, aan de andere kant zou verloren gaan. Ze voelen er overigens niets voor: een novice wacht van haar geloften af te leggen tot dat de zaak haar beslissing krijgt. Ze zou liever van klooster veranderen dan zich tot den dienst van 't hospitaal verplicht te zien. Men kan ze supprimeren? En dan? Wie is met deze suppressie gebaat? Noch hospitaal, noch huiszieken; de nood zal maar te groter worden. De magistraat heeft nog voorgesteld gesupprimeerde religieuzen aan te spreken om het hospitaal te bedienen. Maar dat belooft geen uitkomst. Eerst zijn er veel ouden van dagen tussen. En dan zijn ze voor zo'n taak niet te vinden. Brenart heeft er velen aangewakkerd om bij hospitaalzusters of Zwartzusters binnen te gaan, maar heeft geen enkele ertoe kunnen bewegen.

Laat de heren van het magistraat, die volstrekte en onbegrensde meesterschap in «hun» hospitaal voor zich opeisen, de zaak zich wat meer ter harte trekken. Hun hospitaal is in een zeer treurige materiële toestand, primitief ingericht en slecht gelegen. Voor een havenstad van betekenis, ontoereikend en minderwaardig. Dat ze hiermee

beginnen. Niet anderen beschuldigen, maar mea culpa slaan. Hadden ze Brenart niet beschuldigd dat hij de kapitalen van de Reyngoet's en van Caimo in handen hield? Maar dat was volgens de schikking van de gevers. De interesten had de bisschop elk jaar uitbetaald... al was sedert zeven jaar geen rekening meer door de magistraat ingediend.

Het stuk, een zeer uitgebreid betoog, moet nogal indruk gemaakt hebben, want we vinden nergens geen spoor van verder aandringen van de zijde van de magistraat. Misschien zijn de heren op de kneukels getikt geweest door de regering. Den 24 September 1784 kwamen ze klaar met de achterstallige rekeningen voor de periode 1774-1783, en werd de bisschop zeer beleefd uitgenodigd op de audities ervan. Deze gebeurde den 20 October in 't bijzijn van den secretaris van den prelaat. De finantiële toestand was niet slecht: men was meer dan zeventienhonderd florijn te voren.¹²

Maar met de ziekenverpleging bleef men in een sukkelstraatje: meiden en knechten. Den 12 November 1784 liet Mgr Brenart den Oostendenaar, priester Jaak Ocket, die tot dan onderpastoor was op Sint-Gillis te Brugge, naar zijn vaderstad terugkeren, « ad curam pauperum infirmorum in hospitali, juxta desiderium suum¹³ ». Een priester aan de inrichting gehecht, was des te meer gewenst, daar Marie Reyngoet, de laatst-overlevende van de stichtsters, reeds in 1783 een Zondagnis fondeerde in de kapel. Kort na de komst van priester Ocket, den 3 Februari 1785, werd de notariële akte voor deze stichting opge maakt. Den 20 Januari 1789 gaf Mgr. Brenart de toelating om in de kapel van het hospitaal het Allerheiligste te bewaren. Mr. Ocket stichtte een Armenschool in het hospitaal, en verliet het in 1792 om te Bredene-Molendorp

(12) AAEB.

(13) Ibid. J. Ocket stierf als partoor te Vladslou, in 1811. Zie over hem: *Eenige pastors van Vladslou (Bibliotheke van Rond den Heerd)*, 1872, bl. 33.

proost te worden. In 1801 is Pieter Clarysse aalmoezenier in het hospitaal ¹⁴. Den 17 Juli 1829 werd « onder het spelen van den stadsbeiaard » de eerste steen gelegd van 't nieuw hospitaal in de Weststraat en, den 19 Juni 1834, zijn op verzoek der « Regencie » drie zusters uit het Sint-Jans-hospitaal te Brugge naar Oostende gekomen om het hospitaal te begaan, in plaats van de seculieren die er den dienst verrichtten. Zullen de wetheren van vroeger zich niet in hun graf hebben gekeerd? Als om hun nederlaag meer betekenis te geven was er onder die eerste ploeg een Zuster Robertine Caïmo! In 1874 verhuisde het hospitaal van de Weststraat naar de huidige ruime gebouwen in de nieuwe stadskwartieren, waar de zelfstandig geworden communautiteit een grote uitbreiding heeft genomen. Zo is ten slotte de wens verwezenlijkt van twee klaarziende prelaten. Van bisschop Caïmo, die voor « zijn » hospitaal de belangloze toewijding had gewenst van een religieuze communautiteit. En van zijn opvolger, Mgr Brenart, die reeds in 1784 (31 Juli) had geschreven: « Pour se donner un hôpital, comme il convient à un port de mer, où l'étranger peut être reçu aussi bien que le citoïen, ils (de wetheren) feraient bien... de choisir dans leur nouvelle ville un terrain suffisant... où ils élèveroient un édifice en règle, aiant ses quartiers séparés, des cours spacieuses, où les convalescents puissent respirer l'air,... des potagers,... avec toutes les aisances possibles, et qui appartiennent à un établissement de cette nature ». 't Is maar laat dat men het verstandige van dit groots programma heeft ingezien. Beter laat dan nooit.

M. ENGLISH.

(14) *Ibid.* Clarysse is de latere proost van Blindekens te Brugge, die in 1815 het boekje uitgaf: *Oorsprong en vermaerdheid der kapelle van O. L. V. van het Blinde Liedon Gasthuys gezeyd Blindekens binnen Brugge.*

Twée oorkonden over oude betrekkingen tussen Brugge en Utrecht.

In het archief van de O.L.V. Kerk te Brugge bevindt zich onder de nummers 46 en 194 een tweetal oorkonden uit het begin der twaalfde eeuw, die betrekking hebben op een twist over zekere rechten van het kapittel van St. Maarten te Utrecht op de Kerk van Sijsele en op de verhouding tussen genoemd kapittel en dat van Onze Lieve Vrouw te Brugge.

Deze oorkonden, resp. gedateerd 1116 en 1122, zijn uitgegeven door S. Muller Fzn in het **Oorkondenboek van het Sticht Utrecht** onder de nummers 286 en 301. Ongeveer gelijkkluidende afschriften bestaan en zijn eveneens uitgegeven door Muller¹. Aan alle genoemde stukken wijdde Post² een bespreking, waarin hij de echtheid ervan afwees. Zijn mening werd bestreden door Ramackers³, die zijn oordeel echter terloops gaf bij de uitgave van een ander stuk, dat hier nog ter sprake moet komen. Deze bestrijder gaf zeer weinig argumenten, zodat er ruimte te over is voor een nieuw onderzoek.

Allereerst de korte inhoud der oorkonden. In 1116 oorkondt het kapittel van St. Maarten te Utrecht dat proost Luthardus op een synode te Doornik heeft bewerkt, dat de kerk van Sijsele aan het kapittel werd gerestitueerd, na lang in verkeerde handen te zijn geweest. Tevens wordt

(1) S. MULLER Fzn., *Het oudste Cartularium van het Sticht Utrecht*, resp. p. 142 en 124.

(2) R. R. POST: *Eigenkerken en bisschoppelijk gezag in het diocees Utrecht tot de XIIIe eeuw*, Utrecht, 1928. Bijvoegsel III, p. 232 e.v.

(3) J. RAMACKERS: *Papsturkunden in den Niederlanden*, p. 433.

aan het kapittel van Onze Lieve Vrouw te Brugge de vrijheid geschonken, op voorwaarde dat de proost benoemd zal worden door het Utrechtse kapittel. De Brugse kanunnik, die in Utrecht de benoeming van een nieuwe proost zal komen vragen, zal tijdelijk worden opgenomen in de Utrechtse broedergemeenschap. De oorkonde draagt de namen van Utrechtse en Brugse getuigen.

De oorkonder van 1122 is bisschop Lambertus van Doornik. In de zeer lange *narratio* wordt meegedeeld hoe door twee geestelijken uit Brugge, Bertulfus en zijn zoon Gummarus, de Utrechtse kerk lang beroofd is geweest van een rechtmatig bezit, de kerk van Sijsele. Kanunnik Litardus heeft de erfgenaam van dit onrecht gedaagd voor Kuno, pauselijk legaat. Daarna zet Litardus het geval uiteen te Parijs voor bisschop Lambert en de legaat, die hem in het gelijk stelt, maar de zaak verwijst naar een synode te Doornik voor het horen van de andere partij. Ook daar geven de argumenten van Litardus de doorslag. Deze beslissing maakt de bisschop bekend, terwijl hij toestemming geeft een der kanunniken van O.L.V. als *persona* aan te wijzen. Het stuk draagt naast de getuigenissen de naam van kanselier Hugo.

Beide oorkonden zijn, gechirografeerd, gesteld op groot formaat perkament. De zegels en de staarten zijn verloren.

Na deze inleiding is het dienstig zeer in het kort samen te vatten welke motieven Post er toe geleid hebben deze oorkonden af te wijzen.

De stukken dan zouden zijn 13de eeuwse natekeningen door één en dezelfde schrijver, die het protokollair gedeelte van voorbeelden heeft overgenomen en in bestaande getuigenlijsten wijzigingen aangebracht. Voorts is Post van oordeel, dat de tegenstrijdigheden in de inhoud dezer oorkonden dusdanig groot zijn, dat zij niet met de werkelijkheid in overeenstemming kunnen zijn. En dit laatste argument lijkt werkelijk zeer zwaar te wegen, als wij zien, dat een zekere Luthardus in een oorkonde van 1116 als

proost optreedt en in die van 1122 kanunnik van hetzelfde kapittel wordt genoemd. Het vermoeden van Post is dan ook dat de falsaris een proost van St Marie van Utrecht van dezelfde naam heeft gevonden en deze heeft laten optreden als proost van St. Maarten. In een bestaande getuigenlijst zou hij dan een tussen andere kanunniken voorkomende Luthardus hebben gesierd met het praedicaat *praepositus*, zonder echter de moeite te nemen deze « proost » ook de hem toekomende rang in de getuigenlijst, d.w.z. bovenaan, te laten innemen. Deze en een aantal andere argumenten doen Post de echtheid van de oorkonden ontkennen.

Wij zullen zien wat een hernieuwd onderzoek ons kan leren. Vooropgesteld zij, dat wij thans in de gelukkiger omstandigheid verkeren nog een oorkonde betreffende deze zaak te kennen. Het voorhanden zijn van dit stuk⁴ maakt paleografische twijfel eigenlijk onmogelijk. Het betreft hier een rapport, gezonden door bisschop Petrus van Atrecht (1184-1203) aan paus Urbanus III (1185-1187). Deze bisschop heeft van paus Lucius III (1181-1185) de opdracht gekregen uitspraak te doen in een geschil over het proostambt van Onze Lieve Vrouw te Brugge tussen de Utrechtse kerk en de bisschop van Doornik. Het is hem niet gelukt een voor beide partijen aanvaardbare uitspraak te geven, zodat hij alle er op betrekking hebbende stukken in afschrift aan zijn opdrachtgever, thans paus Urbanus, zendt ter kennisname. Onder deze afschriften, chronologisch te plaatsen in de regeringsjaren van Urbanus III, dus tussen 1185 en 1187, bevinden zich beide hier te bespreken oorkonden, die dus in ieder geval van vóór 1185-7 moeten dateren.

Bij deze afschriften wordt vermeld welke de zegeling was. Die van 1116 droeg het zegel van het kapittel van St. Maarten, terwijl die van 1122 bekrachtigd werd door het zegel van bisschop Lambertus van Doornik. De originelen

(4) Brugge, Archief O. L. V. Kerk, nr. 877. Ged. uitgegeven door J. RAMACKERS, *Papsturkunden in den Niederlanden*, nr. 283, p. 432.

zelf verschaffen ons de volgende gegevens. 1116: Het schrift is groot en het is niet afwijkend van het schrifttype uit het begin der 12e eeuw. Het is bovendien een volkomen rythmisch schrift, iets wat niet bereikt kan worden door het natekenen van een archaische letter. Wel wekt het de indruk niet geschreven te zijn door een geroutineerd oorkondenschrijver. Een aantal letterverbeteringen wijzen erop, dat de klerk meer gewend was aan boek- dan aan oorkondenschrift. In deze mening wordt men versterkt door het gebruik van verschillende vormen voor letterverbindingen als st, ct enz. Merkwaardig is, dat in de **invocatio**, in gerekt schrift, twee verschillende vormen der N te zien zijn, een eigenaardigheid echter die meer voorkomt in deze tijd.

Het schrift van de oorkonde van 1122 moet zonder enige twijfel in dezelfde tijd worden geplaatst. Het type lijkt zeer veel op het voorgaande en er zijn een zo groot aantal gelijkenissen dat het niet te gewaagd schijnt de gevolgtrekking te maken dat beide schrijvers uit eenzelfde schrijftraditie stammen. Er staan echter dusdanige verschillen tegenover, dat aan één schrijver niet mag worden gedacht. Het is voldoende te wijzen op de grote regelmatigheid in 1122 in de verbindingen st en ct, op de haarlijntjes aan de benen van m en n, op het gebruik van het ant-sigma voor con, op het regelmatig voorkomen van een woordafbrekingsteken aan het einde van de regel. Van veel groter belang is m.i. echter de verhouding waarin twee soorten e in beide stukken voorkomen. 1116 heeft 83 keer een van boven gespleten e, die gelijk is op onze drukletter r met teruggebogen vlag, en 112 keer een gesloten e (verhouding 2 : 3). 1122 heeft respectievelijk 19 en 179 voor deze soorten (verhouding 1 : 9)⁵. Het is ondenkbaar, dat een schrijver, bij gelijktijdige vervaardiging van twee oorkonden, dit verschil in handschrift zou vertonen.

(5) De overgangsvormen werden in beide stukken op andere wijze geteld, en wel op een voor mijn argumentatie ongunstige wijze, waardoor het verschil tussen de oorkonden aanmerkelijk werd verkleind.

Opzettelijke schriftverandering zou m.i. zeker niet in zulke onopvallende details gezocht worden.

De vorm der g is zonder enige twijfel gelijksoortig in beide stukken; de schrijftechnische vorming daarentegen allerminst. De schrijver van de oorkonde van 1116 poogt de druklijn, die het lichaam van de letter aan de bovenzijde moet sluiten harmonisch in de letter te voegen, zodat het soms moeilijk is aan te tonen dat tussen het vormen van linkerboog en dakstreep de pen van het papier is geweest. In 1122 echter vertoont de linkerboog zeer weinig neiging zich naar rechts om te buigen. Het resultaat is, een soort u die door middel van een zeer (soms te) forse dakstreep op onharmonische wijze wordt gesloten.

Na dit paleografisch onderzoek moet de conclusie zijn, dat beide oorkonden stammen uit de tijd die zij aangeven en geschreven zijn door verschillende schrijvers, wier schrijftechniek echter zekere verwantschappen vertoont.

Het diplomatisch onderzoek brengt het volgende aan het licht. Zoals reeds gemeld, zijn beide stukken gechirografeerd. Op zich zelf is dat niets bijzonders en zeker geen reden om er conclusies aan te verbinden. Maar wanneer wij de mogelijkheid van het bestaan (hebben) van duplicaten in het oog houden, krijgt de vermelding dat « ongeveer gelijkkluidende afschriften » voorhanden zijn in een cartularium een grote beteekenis. Immers wanneer men onderzoekt welke afwijkingen tussen originelen (A) en afschriften (B) bestaan, valt het op dat uit beide oorkonden juist die passages zijn weggelaten of gewijzigd, die Utrechtse kanunniken minder belang zullen inboezemen. In 1116 B ontbreken uit de getuigenlijst 7 getuigen uit Brugge en een in die lijst ingevoegde mededeling, alleen op interne zaken van de kerk te Brugge betrekking hebbende. Voorts, en dat is eigenlijk veel belangrijker, heeft 1116 B de datum niet juist kunnen weergeven, omdat, volgens een randnota, de « carta consumpta » was. En aangezien 1116 A in zeer goede staat verkeert, mogen we aannemen, dat er twee originelen waren (A1 en A2) en dat

het afschrift te Utrecht als B2 moet worden betiteld, als we het enige nu bekende origineel A1 noemen. De chirografering was dus echt.

De oorkonde van 1122 vertoont in afschrift gelijksoortige afwijkingen. Uit de *intitulatio* « Lambertus tornacensis ac noviomensis ecclesie dei gratia episcopus » is weggelaten « noviomensis ... gratia », als blijkbaar voor Utrechtenaren minder ter zake doend. Evenzo ontbreken de laatste vijf getuigen, die uit Brugge afkomstig zijn. Een aantal kleine verschillen in de tekst lijken zonder bepaald doel te zijn aangebracht. Het is echter niet te gewaagd om ook hier te veronderstellen dat het afschrift is vervaardigd naar een te Utrecht berustend en verloren gegaan deel van het chirografum.

Opmerkelijk is de gelijksoortige wijze van vervaardigen der duplicaten; op zich zelf een niets zeggend verschijnsel, maar het kan ons aan het einde nog te pas komen.

We moeten dus het bestaan in de 12de eeuw van twee originelen in duplo, berustend te Utrecht en te Brugge, aannemen. Dit, gevoegd bij de resultaten van het paleografisch onderzoek, maakt het reeds zo goed als onmogelijk aan de echtheid dezer stukken te twifelen. Het is echter zaak, alvorens ons definitief een mening te vormen, na te gaan wat de inhoud zelf der oorkonden ons leert.

En inderdaad stelt de inhoud ons voor een aantal moeilijk oplosbare problemen. Beginnen we met de oorkonde van 1116. Om het verband met het hierna volgende niet te verliezen moet op deze plaats de getuigenlijst, al behoort die tot het protocol, worden besproken. Wanneer 1116 nu eens even los van 1122 gezien wordt, dan is immers de getuigenlijst het enige opvallende element. Als getuigen worden genoemd voor de Utrechtse kerk: « Lidbertus decanus, Altetus, Theodericus archidiaconus, Lutardus praepositus, Hugo, Luzo » enz. Vergelijkt men deze lijst met andere uit gelijktijdige oorkonden van dezelfde herkomst, zoals zij te vinden zijn in het Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, dan blijkt inderdaad overduidelijk dat de

onderhavige lijst uit de toon valt. De plaats van de proost is ongebruikelijk; hij hoort vooraan genoemd te worden. Moet hieruit afgeleid worden dat het woord praepositus een interpolatie is, en dat Lutardus in het overgenomen formulier de eerste was van de reeks Hugo, Luzo et ceteri fratres? Het komt mij voor dat een andere verklaring meer voor de hand ligt. En dan moet gedacht worden aan het schrifttype en aan de gelijksoortige wijze van chirografieren. Is het niet mogelijk dat deze oorkonde zo uit de (Utrechtse) toon valt, omdat hij helemaal niet in Utrecht vervaardigd is? Als men een ogenblik aanneemt dat de oorkonde van 1116 te Doornik is geschreven, wordt de plaats van de proost iets minder onmogelijk, omdat in de kanselarij van de bisschop de gewoonte anders geweest kan zijn. Al kan in dit stadium van het onderzoek met oorkonde 1122 niets bewezen worden, toch wijs ik op de plaats die aldaar een proost Theodericus inneemt, namelijk na een archidiaconus, een decanus en een thesaurarius.

Er is een tweede, minder belangrijke, afwijking, die echter relief krijgt wanneer zij bezien wordt in het geheel der argumenten. Het stuk van 1116 noemt onder de getuigen Lidbertus decanus. In de Prelatenlijsten van Pijnacker Hordijk⁶ komt van 1116 tot 1141 voor als deken Ludbertus, in 24 oorkonden. Onze oorkonde is de enige, die een belangrijke orthografische variant geeft, namelijk een i- in plaats van een u-klank in de eerste lettergreep. Men kan hieruit wederom afleiden, dat de schrijver Ludbertus niet zeer goed heeft gekend, en dus, waarschijnlijk geen Utrechtenaar was.

Oorkonde 1122 stelt ons voor meer problemen, wanneer men hem althans legt naast tijdgenoten van dezelfde herkomst⁷. Na de *invocatio*, *intitulatio* en *notificatio* volgt een zeer lange *narratio*. Hierin wordt meegedeeld hoe proost Litardus de Utrechtse belangen verdedigde, eerst

(6) Mr C. PIJNACKER HORDIJK: *Lijsten der Utrechtsche prelaten voor 1300*, in *Nederlandsch Archievenblad*, 1911-1912, nr 2, p. 72.

(7) F. L. d'HOOP: *Recueil des chartes de St Bertin*, 7, 8, 9, 10, 15.

voor legaat Kuno, toen voor Kuno en bisschop Lambertus in Parijs en tenslotte op de synode te Doornik, waar hij in het gelijk wordt gesteld. Dit alles gebeurde, zegt de bisschop « in diebus nostris », wat naar mijn mening wil zeggen : « vrij lang geleden ». Na de **narratio** bevestigt Lambertus de besluiten van Doornik en bedreigt hij overtreders met de gewone straffen. Vervolgens deelt hij mede dat hij toestemming heeft verleend («concessi») om uit de kanunniken van O.L.V. te Brugge een persona aan te stellen.

In gelijktijdige Doornikse stukken treft men steeds een **dispositio** aan, gesteld in de tegenwoordige tijd. Precies hetzelfde valt te zeggen van de zinsnede die de namen der getuigen inleidt : « Hec sunt nomina testium qui huic actioni interfuere ». Opgemerkt dient te worden, dat wij in Doornik een geordende en regelmatige kanselarij kunnen verwachten. In geen der oorkonden nu die zijn vervaardigd onder leiding van kanselier Hugo⁸ wordt in deze formule de verleden tijd gebezigd. Het feit dus dat het noodzakelijk bleek te zijn een zo uitgebreide **narratio** te geven, de uitdrukking « in diebus nostris » en de grammaticale vorm van **disposito** en **subscriptio**, doen gezamenlijk het vermoeden rijzen, dat de gebeurtenissen waarover het gaat zich hebben afgespeeld in een tamelijk ver verleden tijd, echter nog tijdens het episcopaat van Lambertus, die in 1113 deze functie had aanvaard. Dit stemt zeer goed overeen met de bewegingen van de legaat Kuno die in 1115 en 1118 in Frankrijk vertoefde⁹.

Na deze uiteenzetting legge men de twee stukken naast elkaar. Het is op het eerste gezicht onwaarschijnlijk dat in 1122 iemand optreedt als kanunnik, die in 1116 proost

(8) Zie alle oorkonden genoemd door REUSENS: *Les chancelleries inférieures en Belgique depuis leur origine jusqu'au commencement du XIIIe siècle*. (Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique, t. 26 (1896), p. 20 e.v.).

(9) POST: a.w. 240.

is¹⁰. Maar wat in 1122 werd geoorkund, blijkt veel eerder te zijn gebeurd, zoals hierboven is aangetoond. Er is niets tegen, het gebeurde te plaatsen in 1115 tijdens de eerste Franse reis van de legaat. En dan zien wij ons geplaatst voor de reële situatie dat een kanunnik van 1115 in dat of het volgend jaar proost van zijn kapittel is geworden. Ongeacht deze promotie heeft Lambertus van Doornik terecht in 1122 bij zijn bevestiging van de besluiten door de synode genomen, de Utrechtse onderhandelaar de titel gegeven, die hem in 1115 toekwam.

Deze stelling wordt, negatief, bevestigd door de lijst van Pijnacker Hordijk¹¹. Zijn lijst van proosten van St Maarten vertoont een hiaat. Proost Rodulphus staat genoemd tussen 1101 en 1108 of 1112 (zijn overlijdensdatum is blijkbaar onzeker, maar moet tussen genoemde jaartallen liggen). De volgende aan Pijnacker Hordijk bekende proost is Meingodus, die voor het eerst in het licht der historie treedt op 1118 en overleden is op 23 Augustus 1131. Het spreekt dus van zelf, dat wij in proost Luthardus een welkome aanvulling kunnen zien in de meergenoemde lijst. Helaas is het vooralsnog niet mogelijk iets naders over de jaren van zijn ambtsbekleding te weten te komen.

Rest de mogelijkheid dat met deze constructie aan de inhoud der oorkonde van 1122 geweld wordt aangedaan. Men zou het recht hebben dit te zeggen, indien wij niet in de gelukkige omstandigheid verkeerden de gemelde brief met bijlagen van de bisschop van Atrecht te bezitten. Immers, afgezien van de argumenten die dit stuk ons reeds heeft geleverd, brengt de inhoud een mededeling waaruit blijkt dat in 1185-7 de twist nog bestaat en niet nader tot de oplossing is gebracht. Men zal dus de oorkonde van 1122 moeten zien als een bevestiging, door een blijkbaar nog steeds kwaadwillige bisschop van Doornik, van vroe-

(10) Het zal wel door niemand betwijfeld worden dat Luthardus (1116) en Litardus (1122) verschillende schrijfwijzen zijn voor de naam van een zelfde persoon. (Zie ook Lidbertus (1116), die eigenlijk Ludbertus heet).

(11) PIJNACKER HORDIJK: 1. e., p. 64.

ger genomen besluiten. Zeer waarschijnlijk achtte men zich in Utrecht niet voldoende gewaarborgd tegen contractbreuk ondanks het feit dat leden der tegenpartij de oorkonde van 1116 mede hadden ondertekend. De houding van de bisschop zal het kapittel te Utrecht hebben genoopt ook van hem een verklaring te eisen.

Er is echter nog een vraagpunt over, dat, indien het opgelost kan worden, meehelpt om de echtheid dezer oorkonden nog duidelijker te bewijzen. In 1116 treffen we de volgende zinsnede aan : « Quia igitur sic est unita et incorporata huic ecclesie (St. Maarten) illa (O.L.V.)... ». In 1122 stuiten wij op : « Ego vero, timore dei et fraterna caritate ammonitus, hanc legem praeposito sancte marie in brugis et concanonicis suis de capitulo sancti martini in traiecto jure perpetuo concessi, ut unum de canonicis sancte marie in brugis vel quemlibet alium idoneum responsalem habeant et per eum synodalia jura vel quecumque canonica justitia exigit tanquam per legitimam personam peragant ».

Post heeft beide uitdrukkingen verworpen als interpolaties, omdat zij in het begin van de 12de eeuw anachronismen zouden zijn. En dit is juist, indien men de stelling maar geen algemene geldigheid geeft. In gelijktijdige oorkonden uit het diocees Utrecht zal men deze termen inderdaad tevergeefs zoeken. Daar staat tegenover dat het in het geheel geen moeite kost, in gelijktijdige oorkonden uit het bisdom Doornik voortkomend, deze termen wel aan te treffen in de betekenis die zij zich ook even later in Utrecht zullen verwerven¹².

Bij deze feiten voegen wij thans de vermoedens, die rezen naar aanleiding van het schrifttype, de wijze van chirograferen en de plaats die een proost inneemt temidden van andere getuigen in beide oorkonden. Dan kan er m.i.

(12) Zie bijv.: Oorkonden van 1125 en 1143, afgedrukt bij d'HOOP : *Chartes de St. Bertin*, resp. 10 en 15, waar men lezen kan: « presente Godescalco ipsorum altarium persona » en « altare de Runbeecke, quod hactenus tu et antecessores tui et ecclesia tua per suppositam personam tenuerat ».

geen twijfel meer over bestaan dat deze oorkonden beide in Doornik zijn vervaardigd. Daarmede zijn dan alle schijnbare tegenstrijdigheden opgelost.

Samenvattend, kunnen wij als volgt onze mening over de besproken oorkonden formuleren.

Beide oorkonden zijn authentiek. Zij werden in 1116 en 1122 te Doornik in tweevoud vervaardigd. De Utrechtse helften van het origineel zijn niet voorhanden, maar in afschrift overgeleverd in cartularia van de Dom.

De historische gebeurtenissen, die aanleiding waren tot de oorkonding kunnen als volgt in het kort worden weergegeven. Het kapittel van St. Maarten te Utrecht heeft lang tevergeefs rechtmatige aanspraken verheven op het bezit van de kerk van Sijsele, oorspronkelijk de moederkerk van de O.L.V. kerk te Brugge. Op een synode te Doornik in het jaar 1115-6 worden deze rechten erkend. In 1116 krijgt het kapittel van O.L.V. te Brugge een zekere mate van vrijheid. Hiermee is de jarenlange twist echter niet geëindigd. Om de een of andere reden is het nodig dat de bisschop van Doornik nog in 1122 de besluiten van de synode erkent en bevestigt. Ook dit is niet voldoende. In de jaren 30 derzelfde eeuw ontvangt de bisschop van Atrecht van de paus de opdracht op te treden als arbiter in dezelfde zaak. Ook hem echter gelukt het geenszins een bevredigende oplossing te geven, om welke reden hij alle processtukken met een begeleidend schrijven opzendt naar Rome, waar intussen zijn opdrachtgever, paus Lucius III is opgevolgd door Urbanus III.

F. W. N. HUGENHOLTZ.

's Graven domein te Nieuwpoort

I. STICHTING VAN 'S GRAVEN DOMEIN TE NIEUWPOORT

Tot ver in de middeleeuwen bleef de IJzermonding een diepe golf, die zich tot in de omstreken van het oude Vleteren (heden West- en Oostvleteren) uitstreckte en die door de historici genoemd wordt « golf van Loo », naar het eilandje van die naam, dat er in lag ¹. De aanslibbing en de landwinning vorderden er evenwel met rasse schreden. De beide oevers van de zeeboezem werden geleidelijk ingepolderd, tot ten slotte slechts een langwerpige inham overbleef ². Van 1050 af ontstonden in het bekken van den beneden IJzer de talrijke dorpen, waarvan de plaatsnaam eindigt op -kapelle of -kerke ³. Toen werden ook opgericht de verschillende kustabdijen ⁴, wier bedrijvigheid ten zeerste door de graven van Vlaanderen gesteund zou worden. Diederik en Filips van den Elzas verdeelden onder deze nieuwe kloostergemeenschappen de schorren, die voortdurend nog in den IJzerinham droog kwamen, met de opdracht er door indijking weide- en akkergrond van de maken ⁵. De bisschop van Terwaan van zijn kant vertrouwde de zielzorg over de nieuwe dorpen eveneens aan de ijverige monniken toe. Aldus

(1) R. BLANCHARD : *La Flandre. Etude géographique de la plaine flamande en France, Belgique et Hollande*, 1906, p. 158.

(2) Idem, p. 167.

(3) J. DHONDT : *Het Ontstaan van het vorstendom Vlaanderen*. Revue belge de philologie et d'histoire, t. XXI (1942), p. 70, nota 1.

(4) De abdijs Sint-Pieter te Oudenburg werd gesticht in 1084 aan het IJzerestuarium, dat naar het Zwin liep, de abdijs van de Duinen in 1107 in de duinenketen ten oosten van Veurne en de abdijs Sint-Niklaas in 1120 te Veurne. Zie: HARIULF : *Vita Arnulfi episcopi Suessionensis*. M.G.H., SS., t. XV-2, p. 892; F. VAN DE PUTTE : *Cronica et cartularium monasterii de Dunis*, Brugis, 1864, t. I, pp. IV en 3; F. VAN DE PUTTE e^t C. L. CARTON : *Chronica et cartularium abbatiæ S. Nicolai Furnensis (1120-1354)*. Brugis, 1849. Introduction.

(5) H. COPPIETERS-STOCKHOVE : *Régestes de Thierry d'Alsace, comte de Flandre* (Ann. soc. d'hist. de Gand, t. IV, 1902), passim; IDEM : *Régestes de Philippe d'Alsace, comte de Flandre* (Ibid., t. VII, 1906), passim.

gaf hij in 1135 aan de abdij Sint-Niklaas van Veurne de zielzorg over de parochiën Oostduinkerke, Wulpen en Ramskapelle ⁶. Op dat ogenblik reeds was de linkeroever van de IJzermonding, waaraan deze dorpen gelegen waren, beschermd door het « Zandhoofd », een natuurlijken dijk, bestaande uit een reeks hoge duinen en zandbanken, waarvan de aanslibbingen steeds aangroeiden ⁷. Naast de abdij Sint-Niklaas waren in dit duinenlandschap ook de andere kustabdijen werkzaam. De abdij van Sint-Winnoksbergen had er sinds 1100 een schapenweide in gebruik ⁸, terwijl het vrouwenklooster van Burburg er sedert 1108 het gedeelte palende aan Ramskapelle bezat ⁹. Meer stroomopwaarts was het de abdij van de Duinen, die er ten tijde van den groten abt Idesbald (1155-'67) uitgestrekte terreinen poldergrond wist te winnen ¹⁰ en er naderhand haar bekende hoeven, o.a. « de Grote Hemme » te Perwijze en « Ailaertshuizen » te Wulpen, zou oprichten ¹¹.

(6) F. VAN DE PUTTE et C. CARTON, *Chronica et cartularium abbatis S. Nicolai Furnensis*, op. cit., p. 56. — Oostduinkerke droeg aanvankelijk de naam Dunacapella.

(7) R. BLANCHARD : Op. cit., p. 167. Zie het kaartje p. 168. — Deze oude keten is nog duidelijk merkbaar op de geologische en topographische kaarten. Zie de topographische kaart van België, op schaal 1/20.000, uitgegeven door het militair cartographisch instituut te Brussel. Blad Nieuport (12/5), 1934. De hoogtelijnen 4 en 5 duiden het oude Zandhoofd aan.

(8) « Terram centum ovium in Sandasovad ». Bekrachtigingsoorkonde van omstreeks 1107 nopens een uitwisseling van gronden tussen de abdij van Sint-Winnoksbergen en Robert II (gestorven in 1093). A. PRUVOST : *Chronique et cartulaire de l'abbaye de Bergues-Saint-Winnoc*. Bruges, 1875-'78, t. I, p. 86. Het bezit van een « terram in Santshovede cum centum ovibus » wordt in 1184 bekrachtigd. Ibid., p. 194.

(9) «...novam terram, nemine Sandeshove, que per jactum maris iam crevit, et quicquid in posterum accrescet, super fluvium Ysare sitam, sancte Marie in Broburg, in usum sanctimonialium ibidem Deo famulantium, integre donavimus ». L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de la ville et du port de Nieuport, in Coutumes de la ville et chatellenie de Furnes*, t. VI, Bruxelles, 1901, p. 141, nr. 1. Oorkonde van 27 Mei 1108. Onjuist gedateerd 1112. Gift van graaf Robert II van Jerusalem.

(10) V. FRIS et A. HEINS : *Les granges monumentales des anciennes abbayes des Dunes et Ter Doest dans la Flandre maritime (XIIIe siècle)*. Notes historiques par Mr. V. Fris. Etudes d'archéologie pittoresque par A. Heins. Gand, 1905, p. 9.

(11) J. DE CUYPER : *Wording van de Hemme, het groot uithof van de Duinenabdij te Ramscapelle* (Nieuwpoort). Ann. Soc. Em. de Bruges, 1929, t. 72, p. 80-93.

Omstreeks 1150 horen we voor het eerst gewagen van een handelsnederzetting gelegen aan den linkeroever van de IJzermonding en « Ysera Portus » genoemd ¹². Diederik van den Elzas moet die plaats op een zeker ogenblik als « apanage » aan zijn zoon Philips geschonken hebben, met de vergunning er een « nieuwe stad » van te maken. De toekomstige graaf, die toen mederegent was, deed den bodem waarop de agglomeratie in wording was, verdelen in kleine percelen, die hij tegen de betaling van een cijns aan de inwijkelingen afstond ¹³. Deze verkaveling gebeurde rechthoekig in den vorm van een dambord en is nog duidelijk merkbaar in het grondplan van de stad Nieuwpoort ¹⁴. Opvallend is hoe de prins hierbij absoluut geen rekening hield met de rechten van de abdij van Burburg, die dit gedeelte van het Zandhoofd in bezit had ¹⁵.

(12) « Terram autem jacentem inter predictam terram (gelegen « citra fossatum que Furnis in parrochia Rammescappelle jacet ») et Yseram portum... ». Oorkonde van omstreeks 1150. F. VAN DE PUTTE : *Chronica et cartularium monasterii de Dunis*, n° CCCLII, 440.

(13) Dit blijkt eerst uit latere documenten : « Come a certains et justes tiltres appartienne a nostre tres redoubte seigneur et prince, monseigneur le duc de Bourgoigne... plusieurs droiz. rentes et revenues en sa dite ville et eschevinaige du dit Neufport et mesmement entre aultres il prent chascun an au terme de Pasques certaines rentes heritables, que l en appelle sgravenlandschuld, qui est ung denier parisis monnoie de Flandres sur chascune verge de terre gisant en ladite ville et eschevinaige ou sur la plus grant partie d'celles ». Appointement van 7 Februari 1448. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, op. cit., p. 226.

(14) Zie het plan van de stad getekend door Van Deventer omstreeks 1550, in *Atlas des villes de la Belgique au XVIIe siècle*, éd. CH. RUELENS, E. OUVRELEAUX, J. VAN DEN GHEYN, etc. Bruxelles, 1884-1924, 12e livraison, mars 1891.

(15) Hij deed alsof de plaats waar de nieuwe stad opgericht zou worden, nog steeds grafelijke eigendom was. Zo deed hij overigens ook een twintigtal jaren later, toen hij aan den oostelijken raad van Nieuwpoort overging tot het bouwen van de grote sluis, die den waterstand van het nieuw verbindingskanaal naar de Venepe regelde. De grond, waarop deze « magnam selusam » tot stand kwam, werd afgestaan aan de abdij ter Duinen, die door den graaf met de bewaking en het onderhoud van het nieuw waterwerk belast geworden was. De abdij van O.L.V. van Burburg legde zich eerst een eeuw later bij deze dubbele onteigening neer. In 1272 deed ze afstand van haar rechten op den Nieuwpoortsen bodem en drie jaar later, in 1275 van die op het stuk grond waar de sluis zich bevond : « Et parmi ce li abbeesse et li couvens devant dites cuitent et ont cuitent le terre ke on apele Zandhoeft, u ore en partie siet li vile de Nueport, et dont elles ne sunt, ne ne furent onques tenans, si fust

In 1163 verleende hij aan de bewoners van zijn « novum oppidum » een keure en vestigde ter plaats een landsheerlijken tol ¹⁶. In 1165 erkende de bisschop van Terwaan op zijn beurt de nieuwe gemeente als afzonderlijke parochie en vertrouwde haar zielzorg aan de abdij Sint-Niklaas van Veurne toe ¹⁷.

Het statuut van Nieuwpoort, de enige constitutie van een Vlaamse « nieuwe stad », die tot ons kwam, bekleedt in de geschiedenis van het middeleeuws stadsrecht ongetwijfeld een geheel bijzondere plaats. De keure, die Filips van den Elzas aan de Nieuwpoortse bevolking schonk, had zowel te voorzien in de onmiddellijke en specifieke behoeften van de nieuwe gemeente, als in de politieke en fiskale doeleinden door den landsheer nagestreefd. Ze omschrijft in de eerste plaats de rechterlijke waarborgen en de fiskale voorrechten van de inwoners, wat voor dezen van essentieel belang was. Ze verleent o.a. de persoonlijke vrijheid aan de inwijkelingen, die na jaar en dag door hun gebeurlijke meesters niet werden opgeëist ¹⁸.

ainsi que ales onques tenissen u deüssent avoir aucun droit ». L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, op. cit., p. 162, n° XIV. Oorkonde van Februari 1272. — Zie voor den tekst van 1275 : F. VAN DE PUTTE : *Cronica et cartularium monasterii de Dunis*, op. cit., p. 162 v°, no CCCXVI. Oorkonde van 12 Mei 1275, naar een vidimus van 15 Juli 1275. Zie ook hieronder p.... nota 7.

(16) « Notum sit tam futuris quam presentibus, quod ego Philippus, Dei gratia Flandrorum comes, hanc legis iusticiam opidanis meis habitantibus in novo opido concesserim ». Keure van 1163. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, op. cit., p. 142.

(17) « Milo, Dei gratia Morinorum episcopus, dilectis filiis in ecclesia sancti Nicholay de Furnes constitutis in perpetuum. Petitiones vestras, dilectissimi, benigne suscipientes, altare nove capelle de Sandeshova, salvo per omnia episcopali iure, vobis vestrisque successoribus in perpetuum concedimus... ». Oorkonde van 1165. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, op. cit., n° III. Het stuk formuleert tevens de bekrachtiging van de reeds vroeger toevertrouwde zielzorg over de parochiën Wulpen, Oostduinkerke, Ramskapelle en Houtem.

(18) « Quicumque hic per annum unum et per diem unum manserit, liber erit ». Keure van Nieuwpoort van 1163, art. 10. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, op. cit., p. 143.

— Vergelijk hiermee den tekst die voorkomt in de Gentse keure van 1191 : « Si quis extraneus ad oppidum confugerit et schabinatu stare voluerit, oppidum recipiet eum et tenebit per annum et diem ; si stare juri noluerit, tanquam irrationabilis ab oppido expelletur ».

Typisch voor het statuut van de « nieuwe stad » is vooral het fiscaal regime. De keure van 1163 vermeldt niet uitdrukkelijk de toekenning aan de burgers van de vrije beschikking over de afgestane percelen gronds, maar heeft het alleen over de « teloneum de terra »¹⁹. Wat hiermee juist bedoeld werd, is niet duidelijk. Ofwel was het de eigenlijke grondcijs ten bedrage van 1 denier de roede en 's gravenlandschuld genoemd in latere teksten²⁰, ofwel was het eenvoudig de tol, die op de verhandeling van gronden geheven werd²¹. Wat er ook van zij, de grondcijs te Nieuwpoort was niet juridisch bedoeld zoals het recognitiegeld, dat in de grote Vlaamse gemeenten op den bodem drukte en afgekocht kon worden²², maar wel fiscaal. Hij was voor de graaf, die grondheer wou blijven, een bron van inkomsten.

De keure schenkt ook aan ieder burger tolvrijdom in zijn eigen stad, mits betaling aan den vorst ieder jaar op Sint-Brixisdag (13 November) van 4 denieren, een recognitiegeld, dat naderhand « stalpenning » of « estallaige » genoemd werd²³. Ze formuleert evenwel enkele restricties op dit voornam voorrecht, wat eveneens als een erkenning van de grafelijke prerogatieven in zake tolheffing begrepen moet worden. Aldus handhaaft ze de tollengeheven op de verhandeling van pluimwaren en misschien,

A. LALLEMAND et Dr. W. DE VREESE : *Documents fondamentaux de l'histoire de Belgique*. Chartes de coutumes, édits et actes diplomatiques avec commentaires et annotations. Liège, 1913, p. 27, art. 14 van de keure.

(19) « Concessi etiam opidanis meis de novo opido, quod quicumque ibi manserit, ab omni teloneo, nisi sit de terra vel de plumis liber erit, sed teloneario in die Sauti Briccii singulis annis quatuor denarios dabit ». Keure van Nieuwpoort van 1163, art. 15. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes... de Nieuport*. Op. cit., p. 144.

(20) Zie hierboven nota 13.

(21) « Qui terram vendiderit, quatuor denarios dabit, et qui emerit quatuor ». Keure van Nieuwpoort van 1163, art. 23. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes... de Nieuport*, op. cit., p. 145.

(22) Reeds in het begin van de 12de eeuw verwezen aldus te Gent de « census de mensionibus », waarschijnlijk door afkoop. FR. BLOCKMANS : *Het Gentsche Stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, in Werken uitgegeven door de Fac. van Wijsbegeerte en Letteren, Rijksuniversiteit te Gent. Antwerpen en 's Gravenhage, 1938, p. 118-135.

zoals gezegd, van gronden ²⁴. Ook legt ze een kleinen tol op de fabricatie en op den verkoop van inheems bier en brood, alsmede op de verhandeling van uitheems bier en mede ²⁵ en bestraft de ontduikers hiervan ²⁶. Op den verkoop van wijn in de herbergen integendeel legt ze een tol, die in natura geheven, een fiscaal doel moet hebben gehad en misschien te vereenzelvigen is met de latere « forage », een grafelijke belasting ²⁷.

Filips van den Elzas schijnt in feite met, de stichting

(23) Zie hierboven nota 19. — Dat de cijns van 4 d. de « stalpenning » was, blijkt uit de heffing ervan te Lombardside in 1313, toen dit recht reeds te Nieuwpoort afgeschaff was : « Dit zijn degheene die hare stalpenninghe ghelgen te Lombardie oup Sinte Brixisdach, ende die nie ne coemt oup Sinte Brixisdach mit 4 d. par., hie es al 't jaer ontvryet van zinen porterschepe ». R. DE BEAUCOURT DE NOORTVELDE : *Nieuwport. Documents historiques*, t. 2, p. 161. « Dit es de boec van den hofstedenlande van der Nieuwerpoort ». Kadaster van 1313.

(24) « (21) Lectum vendens duos dabit denarios, emens duos. — (22) Qui emit pelu (Iġ est pulna, bijgevoegd), obolum dabit, et qui vendit obolum. — (23) Qui terram vendiderit, quatuor denarios dabit, et qui emerit quatuor. — (24) Qui extraneus lectum sine plumis (Id est ticam, bijgevoegd), vendiderit, unum denarium dabit, et qui emerit unum ». L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de la ville et du port de Nieuwport*, op. cit., p. 145. Artikels 21 tot 24 van de keure van 1163. Art. 24 gold natuurlijk alleen voor de vreemdelingen. We vermelden het met het oog op de verklaring van artikels 21 en 22.

(25) « Quicumque panes venales fecerit, in die sabbati, panem de obolo dabit. » Idem, *ibidem*, p. 144, art. 18.

« Quicumque cervisiam fecerit, de una cervisia duos denarios debet ». Idem, *ibidem*, p. 144, art. 17.

« Et quicumque extraneam cervisiam vel extraneum medonem vendiderit, de vase uno denariatam unam debet ». L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, op. cit., p. 144, art. 17. — Voor de vreemdelingen gold dan nog de volgende tol : « Qui extraneus medonem vel cervisiam adduxerit, de vase uno denarium unum debet ». *Ibidem*.

(26) « Si de teloneo panis vel cervisie aliquis acusatus fuerit, iuramento sine reprehensione se excusabit ». Idem, *ibidem*, art. 19. Veelbetekenend is het feit dat de woorden panis vel cervisie tussen den tekst ingelast werden.

(27) « Quiconque vinum vendiderit more taberne, sextarium vini dabit de uno vase ». *Ibidem*, art. 20. — Voor de vreemdelingen gold nog volgende tol : « Et qui extraneus vinum adduxerit, de uno vase quatuor denarios dabit ». *Ibidem*. — Van de « forage » wordt voor het eerst gewag gemaakt in 1269 : « Et si doivent cil de Lombardei paier a nous et a nos hoirs singneurs de Flandres, en non de tonlieu, forage, estallage, et autres droitures en la ville de Lombardie, comme li bourgeois de Noefport ». Appointement van gravin Margaretha over de juridische betrekkingen tussen Nieuwpoort en Lombardside, art. 11. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de la ville et châtellerie de Furnes*, t. IV. *Coutumes de Lombardside, Loo et Poperinghe*, p. 14, n° II.

van Nieuwpoort niet alleen de kolonisatie, maar ook het handelsverkeer te hebben willen bevorderen. Dit blijkt duidelijk uit de formulering in de keure van de talrijke door den landsheer op de markt of in de haven geheven tollens²⁸. Alhoewel dit tarief met het eigenlijk statuut van de nieuwe stad heel weinig te maken had, beslaat het toch gans de tweede helft van het Nieuwpoorts handvest²⁹. De opsomming van de verschillende aan tolheffing onderworpen landbouw-, veeteelt- en visserijproducten ver-raadt misschien zelfs een poging van den toekomstigen graaf om van Nieuwpoort een plaatselijke markt van agrarische voortbrengselen en vis te maken³⁰. Gelegen in een polderstreek, waarvan de ontginning pas een aanvang nam, was de plaats hiervoor geschikt, temeer daar ze als voorhaven voor het veel oudere Veurne en voor de abdij van de Duinen diende³¹.

Filips volgde in 1168 zijn vader als graaf op, wat hem toeliet zijn plannen verder uit te voeren. Omstreeks 1176 inderdaad ging hij over tot het aanleggen tussen de Venepe, of Veurnsen waterweg, en den IJzer van een verbindingskanaal, dat zowel voor de drainering als voor de binnenscheepvaart diende en aan den oostkant van de nieuwe stad zijn uitmonding had³². De « magna sclusa »,

(28) « Omnis extraneus de stabulo dabit obolum in die fori ». Zie het tarief van de tollens vervat in de keure, in L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de... Nieuport*, op. cit., pp. 145, 146 en 147.

(29) Dit verklaart wellicht de naam van de keure « legis justicia ». Zie hierboven nota 16.

(30) R. DEGRYSE : *Oude en nieuwe havens van het IJzerbekken in de Middeleeuwen*, in *Handelingen van de Soc. d'Emulation van Brugge*, deel 84 (jaargang 1947, pp. 6-40), p. 17.

(31) De burgers van Veurne ontvingen in 1176 van Filips van den Elzas volledige tolvrijdom te Nieuwpoort. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de la ville et châtellerie de Furnes*, t. III, p. 23, no IV. Stuk van 1176.

(32) « Noverint et presentes et posteri, quod Philippus, comes Flandrie, jussit fieri aqueductum inter Furnes et Dixmuda, initium habentem ab Ysara et se longius extendentem per diversas terras ». Acte van 1183 waardoor de abdij van Eename recht op schadevergoeding krijgt voor de gedeelten van haar grondbezit, die, wegens het aanleggen van het nieuw kanaal tussen Veurne en den IJzer, op last van den graaf onteigend werden. CH. DIOT : *Cartulaire de l'abbaye d'Eename*. Bruges, 1881, p. 63, no 68. — Dit verbindingskanaal moet

die hij daar deed bouwen, stelde hij in 1184 onder de hoede van de abdij van de Duinen met de opdracht, in geval van zware beschadiging door den vloed, haar met de medewerking en op de kosten van de plaatselijke polderbevolking te doen herstellen ³³. Hij schonk in 1183 aan de abdij Sint-Niklaas te Veurne en aan de O.L.Vrouwkerk te Nieuwpoort ³⁴, als bron van inkomsten, de heffing van het haringtiend, een geldelijke bijdrage, die de vissers elk jaar na afloop van het haringseizoen te betalen hadden, wat wijst op de definitieve vorming van de Nieuwpoortse parochie ³⁵. In een schrijven, dat ze hetzelfde

gegraven geweest zijn omstreeks 1176, oogenblik waarop de graaf aan de burgers van Veurne te Nieuwpoort volledigen tolvrijdom te land en te water toestond. Zie nota hierboven.

— De Venepe mondde aanvankelijk uit in den IJzer nabij Pervijze en niet ten westen van Ramskapelle, zoals de zeventiende eeuwse chronijkschrijver Pauwel Heynderycx ten onrechte beweert. De loop van den IJzer kan dus niet langs de Venepemonding afgeleid geworden zijn, bewering, die we bij denzelfden schrijver vinden. Zie P. HEYNDERYCX : *Jaerboeken van Veurne en Veurne-Ambacht*, éd. RONASSE. Veurne, 1853, t. I, p. 97. — Voor de vereenzelviging van de Venepe zie J. DE CUYPER : *Wording van de Hemme, het groot uithof van de Duinensabdij te Ramskapelle*, op. cit., p. 83.

(33) « ...eo tenore ut ipsi fratres magnam slusam sub sua custodia debeant conservare, et quicquid propter maris inondationem que fossatum rumpat, fodiendo refecti, aut uno die ab uno carpentario restaurari potuit, suis impendiis reparare. Vero si casa aliquo prefata slusa confractum, nichilomino ad fratrum spectatibus industriam vel impensam, sed communi totius populi restaurabitur expensa ». Oorkonde van 22 Maart 1184. F. VAN DE PUTTE : *Cronica et cartularium monasterii de Dunis*, op. cit., XLIX, no 227, p. 166.

— De abdij van de Duinen polgërde naderhand omheen de sluis een zeker aantal gemeten gronds in en richte er gebouwen op. Die gronden hoorden evenwel toe aan de abdij van Burburg krachtens een oorkonde van 1108. Eerst in 1275, na een langdurig geschil, deed de abdij van Burburg afstand van haar rechten op dezen bodem. Oorkonde van 12 Mei 1275, naar een vidimus van 15 Juli 1275. *Cronica et cartularium monasterii de Dunis*. Op. cit., p. 162, n° CCCXVI. — Zie ook C. L. CARTON : *Cronica abbatum monasterii de Dunis*, par Ad. DE BUDT. Brugis, 1839, p. 122, sub anno 1275.

(34) Oudste vermelding van de Nieuwpoortse O. L. Vrouwkerk. in 1171 : « ecclesiam de Novo Burgo ». *Chronica et cartularium abbatie Sancti Nicolai Furnensis* (Ed. F. VAN DE PUTTE et C. L. CARTON). Brugis, 1849, p. 68.

(35) In 1183 schonk Filips van den Elzas aan de abdij Sint-Niklaas van Veurne het derde gedeelte van de opbrengst van het haringtiend te Oostduinkerke en te Nieuwpoort : « Eadem quoque auctoritate, terciam partem decime allecium, quam me favente prædicta obtinuit ecclesia, eidem communiendam pia devocione deliberavi. Hanc siquidem decimam a piscatoribus Dunkerke, Noviburgi exigendam et exhibendam, ordinatum et statutum est eo jure quo parochia S. Winnoci

jaar aan den paus gericht zouden hebben, verklaarden de Nieuwpoortenaars toen reeds sedert meer dan 60 jaar dit tiend regelmatig aan hun parochiale herders te hebben uitgekeerd ³⁶. Misschien herinnerden ze hiermee aan den tijd, dat ze nog tot een oudere parochie — waarschijnlijk Oostduinkerke — behoorden ³⁷. Dit zou er dan kunnen op duiden dat Nieuwpoorts eerste bevolking grotendeels uit dit dorpje afkomstig moet geweest zijn ³⁸. Wat er ook van zij, de oorspronkelijke plaatsnaam Zandhoofd kwam reeds kort na 1163 in onbruik. Zolang de tijdgenoten te doen hadden met de nederzetting in wording, gewaagden

suas decimas de re simili reddere debere tenetur ». L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, op. cit., p. 154, no VII. — De twee andere derden van het tiend bleven voorbehouden aan den pastoor en den dis van elk van de beide parochiën. Zie betreffende de haringtienden R. DEGRYSE : *Vlaanderens Haringveisscherij in de Middeleeuwen*, in *Handelingen van het Genootschap « Société d'Emulation » te Brugge*, deel 82, jaargang 1939, pp. 191 à 193 ; R. DEGRYSE : *Vlaanderens Haringbedrijf in de Middeleeuwen*. Antwerpen, 1944 (Reeks de Seizoenen, no 49), pp. 63-70.

(36) « Sanctissimo Patri ac Domino Dei gratia Summo Pontifici universi parochiani de Novo portu pedum oscula beatorum. Noverit vestra veneranda sanctitas, quod nos elemosinam quaudam, quae vulgariter decima allecium nuncupatur, ex pia devotione statutam ab antiquo, tripliciter divisam, unam partem scilicet personae parochialis ecclesiae nostrae, secundam fabricae ejusdem ecclesiae, et tertiam pauperibus a sexaginta annis et amplius elapsis, eidem videlicet personae, fabricae et pauperibus solvimus, tam liberaliter quam libenter et solvere volumus, in futurum ». Brief van 1183, naar een vidimus van 1235. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, op. cit., p. 153, no VI. — Dit stuk is verdacht wegens de term *Novo Portu*, die er in voorkomt en die wel in 1235, maar nog niet in 1183 in gebruik was. De gegevens, waarop het vidimus steunt, kunnen evenwel juist zijn, zelfs indien de zozegde brief van 1183 vals is.

(37) De parochie Oostduinkerke ontstond kort na 1100 onder de naam « Dunacapella ». Zie hierboven nota 6.

(38) De Nieuwpoortse bevolking kan dus niet herkomstig geweest zijn uit Lombardsijde, dat toen nog niet bestond. Toch werd hierover een legende in omloop gebracht : de talrijke overstromingen, alsmede de zozegde verplaatsing van de IJzermondung, die eerst ten oosten van Lombardsijde en daarna ten westen van die plaats (die toen niet bestond) zou gelopen hebben, zou de uitwijking van de bevolking van den rechter- naar den linkeroever voor gevolg hebben gehad. Die legende werd zelfs overgenomen door L. GILLIODTS-VAN SEVEREN in zijn *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, Introduction, p. 1. We vinden ze ook in A. MEYNNE : *Histoire de la ville de Nieuport*. Bruges, 1876, pp. 5 en 11, in R. DUMON : *Lombardsijde*, in *Biekorf*, 45ste jaar (1939), p. 153, en in K. LOPPENS : *De yden der Vlaamsche kust. Hun ontstaan en verdwijnen*, in *Biekorf*, 44ste jaar (1938), p. 290.

ze van het Zandhoofd ³⁹. Eenmaal de agglomeratie gevormd, noemden ze deze gewoonweg de « nieuwe stad », of beter zoals dit toen luidde, de « nieuwe poort » : « novus portus », term, die van 1183 af voorgoed ingang vond ⁴⁰. De benaming « Nieuwpoort » is dan ook, evenals het statuut en het regelmatig plan van de stad, een gevolg van de oprichting van 's graven domein.

II. — UITBREIDING VAN 'S GRAVEN DOMEIN TE NIEUWPOORT EN OMGEVING

Na den dood van Filips van den Elzas (1191), kwam de nieuwe stad onder het gezag van de echtgenote van den overleden graaf, Mathilde van Portugal, die er tot aan het einde van haar leven (1218) het genot van de grafelijke inkomsten bleef behouden ¹. « Koningin Mathilde », zoals deze vorstin zich noemde, blijkt te Nieuwpoort en omgeving enkelen van haar « milites » of vazallen met goederen beleend te hebben, aldus « Balduinus de Novo Portu », vermeld in stukken van 1199 en 1214 ². Ver weg het grootste gedeelte van de Nieuwpoortse ingezetenen bestond nochtans uit kleine eigenaars, die voor hun perceeltje gronds aan den vorst 's gravenlandschuld te betalen hadden. Deze bevolking was bovendien aan de parochiale geestelijkheid en aan de Sint-Niklaasabdij te Veurne de storting van het haringtiend verschuldigd. Toen in 1235

(39) « Burgenses de Sandeshovetha ». Oorkonde van 1168. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de... Nieuport*, op. cit., p. 151, no IV. — « Apud novam villam de Zandhovedam ». Oorkonde van 1176. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de la ville et châtellerie de Furnes*, t. III, p. 23, no IV.

(40) « Ecclesiam de Novo Burgo ». Tekst van 1171. *Chronica et cart. abb. Sancti Nic. Furnensi* (Ed. F. VAN DE PUTTE et C. L. CARTON). Op cit., p. 68. — « A piscatoribus... Noviburgi ». Oorkonde van 1183. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de... Nieuport*, op. cit., p. 154, no VII.

(1) V. FRIS : *Blavotins et Ingherkins. Une guerre privée dans la Flandre maritime au 12e siècle*, in *Bull. de la Soc. d'hist. de Gand*, 14e année (1906), p. 177.

(2) R. DEGRYSE : *Boudewijn van Nieuwpoort*, in *Biekorf*, 44ste jaar (1938), p. 297-298.

de Sinte Walburgakerk van Veurne op haar beurt op deze heffing aanspraak wilde maken, braken er te Nieuwpoort bloedige relletjes uit, tijdens dewelke twee priesters gedood en een klerk zwaar gewond werden. De ganse gemeente werd hiervoor het jaar nadien veroordeeld tot de betaling van een hele reeks boeten, renten en missen, evenals de bekostiging en de oprichting aan den rand van de stad van een grafelijke dwingburcht voorzien van grachten ³. Deze vesting werd wel is waar reeds in 1242 door gravin Johanna buiten gebruik gesteld ⁴, maar de « mote » of hoogte waarop men ze gebouwd had, bleef grafelijk domein. Ze werd in den volksmond « burg » genoemd ⁵.

De landwinning in de omgeving van Nieuwpoort blijkt na de stichting van de stad niet alleen voortgezet te zijn geworden, maar bovendien de uitbreiding van de stedelijke agglomeratie in de hand te hebben gewerkt. De abdijen van den Duinen en van Burburg polderden geleidelijk de schorren in, die nabij de grote sluis en stroomopwaarts tot stand gekomen waren ⁶. Beide abdijen lieten

(3) «...facient fortalitiã Domine Comitissæ de mille libris in villa de Novoportu, ut a talibus factis de ex'ero arceantur ; vel si Domina Comitissa maluerit eam facere fieri, dabunt illi mille libras ponendas ibidem, et insuper facient illi de villa propiis corporibus fossata que pertinuerint ad fortalitiã antedictã. » PAUWEL HEINDERYCX : *Jaerboeken van Veurne en Veurnambacht*. Deel I, p. 236, bijlage IV. Stuk van 13 September 1236.

(4) « Nos Thomas comes et Johanna uxor nostra... notum facimus... quod scabinos et communitatem de Novoportu quitavimus et absolvimus de omni eo quod nobis fuerat adjudicatum in arbitrio, qui erat inter, ipsos ex una parte et capitulum Beate Walburgis Furnensis ex altera, videlicet de morte presbiterorum. » Arch. dép. du Nord te Rijsel, no B. 1373 (729). Kopie van een verdwenen oorkonde. Zie bijlage no I.

(5) R. DEGRYSE : *Boudercijn van Nieuwpoort*, in *Biekorf*, 44ste jaar (1938), p. 297.

(6) « Item, ad orientem ville que dicitur Nieuwport, mansuram in qua domus de Dunis sita est cum appendiciis suis et viginti quatuor mensuris terre. » F. VAN DE PUTTE : *Cronica et cartularium monasterii de Dunis*, op. cit., t. I, p. 200 (XCIV). Bekrachtigingsoorkonde van December 1246. — De abdij van Gurburg verkreeg op 7 September 1244 van gravin Johanna toelating de schorren, die in den IJzer buiten den Rietdyck in wording waren, in te dijken. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de la ville et châtellerie de Furnes*, t. II, p. 54. Ontleding van het stuk met de fantieve vermelding « Fressedick » in plaats van « Rietdick ». Die term komt voor in C. L. CARTON : *Cronica abbatum monasterii de Dunis*, par Ad. DE BUDT. Brugis 1839, p. 122.

er zich in het bezit stellen van een «utdiic» of in te dijken «hemmekin»⁷. Dit gebeurde kort nadat gravin Margaretha in 1265 de «magna sclusa» van sassen had doen voorzien⁸. In de nabijheid van de sassluis ontstond terzelfder tijd een nieuwe wijk van de stad Nieuwpoort, wat aanleiding gaf omstreeks 1290 tot de stichting van een tweede kerkelijke parochie, waarvan de kerk aan Sint Laurentius toegewijd werd⁹. Toen gold nog steeds voor

(7) Oorkonde van Februari 1272 ten voordele van de abdij van Burburg. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de... Nieuwpoort*. Op. cit., p. 162, no XIV. — Oorkonde van 12 Mei 1275 (naar een vidimus van 15 Juli 1275) ten voordele van de abdij van de Duinen. F. VAN DE PUTTE : *Cronica et cartularium monasterii de Dunis*. Op. cit., p. 162 vo (no CCCXVI). Regeling van het geschil tussen de abdij van Burburg en de abdij van de Duinen betreffende de toekening van de «utdiic monachorum». Zie nopens de bijlegging van dat geschil ook C. L. CARTON : *Cronica abbatum monasterii de Dunis*, par Ad. DE BUDD. Brugis, 1839, p. 122, sub anno 1275.

(8) I. L. A. DIEGERICK : *Inventaire des archives de la ville d'Ypres*, t. I, p. 89, no CIV. Ontleding van een oorkonde van 1265 : « Lettres par lesquelles Marguerite, comtesse de Flandre et de Hainaut, décide que des améliorations seront apportées aux écluses de Nieuwpoort et que le canal de Knocke jusqu'à l'overdragt d'Ypres sera approfondi et élargi ». — De vernieuwing van de sluis gaf aanleiding tot een conflict tussen de watergraven van Veurne-Ambacht en de abdij ter Duinen nopens de bewaking van de verse deur, de nieuwe sluisdeur. De verstin besliste in 1269 dat de Duinenabdij ook over de sleutel van de nieuwe deur de zorg hebben zou, maar dat de door den abt aangestelden sluismeester onder het toezicht zou staan van de Veurnse watergraven, aan wie hij bij zijn in dienst treden een eed moest afleggen. Aan den sluismeester werd de verplichting opgelegd de verse deur te openen, telkenmale als de watergraven oit van hem vereisten en rekenschap te geven over het gebruik van de gelden aan hem uitbetaald door de schepen, die door de sluis passeerden. F. VAN DE PUTTE : *Cronica et cartularium monasterii de Dunis*. Op. cit., p. 357, no CCLXVIII. Oorkonde van April 1269. Deze beslissing werd door vidimus van 16 Februari 1309 bekrachtigd. Ibidem, p. 431. Zie ook p. 929.

(9) In 1292 schonken de schepenen van Nieuwpoort een eeuwigdurende rente van 19 lb. aan de nieuwe parochiale kerk : « Noveritis quod nos capellaniam unam in honore beati Laurentii perpetuo deserendum infra ecclesiam beati Laurentii de novo in dicta villa Noviportus fundatum pro animabus nostris predecessorum et suscessorum nostrorum, et specialiter Petri dicti Tollenare, defuncti eiusque parentum, fundavimus... ». Oorkonde van Mei 1292. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de... Nieuwpoort*. Op. cit., p. 173, no XXIV. — Twee jaar voordien ontving de Laurentiuskerk van Gwijde van Dampierre een zekere oppervlakte gronds, gelegen in het « porteland » tot aanlegging van een kerkhof. Rijsel. Arch. dép. du Nord, B. 1375 (568). Kopie van een verdwenen oorkonde van 18 December 1290. Op den rug van het stuk staat volgende nota : « Item copie des lettres de Guy, conte de Flandre, qui amortist une mesure de terre la ou li moustiers Saint Leurens en la ville de Nieuport siet et se y donne 12 mesures de terre ». Zie bijlage no III.

de inbezitting van den bodem dezelfde voorwaarden als in 1163, namelijk de betaling van een grondcijns van 1 d. de roede. Uit een document van dien tijd blijkt bovendien dat de ter beschikking gestelde percelen ieder een oppervlakte van 24 roeden hadden ¹⁰.

De voortdurende landwinning en kolonisatie leidde ook tot de uitbreiding van het vorstelijk domein stroomafwaarts van Nieuwpoort. Aan den linkeroever van de IJzermonding, ten oosten van Oostduinkerke, ontstond onder invloed van de vooruitschrijdende zandverstuiving een nieuwe duinenketen, die de richting van de huidige kustlinie volgde. De driehoekige ruimte, die zich tot aan het Zandhoofd uitstreckte slobde aan en vormde slechts nog een « Vloedgat » of « ijde », waar de Oostduinkerkse vissers hun bootjes konden laten stranden. In de duinen zelf kwam een klein vissersgehucht, de Nieuwe IJde genoemd, tot stand ¹¹. Dit had waarschijnlijk voor gevolg dat de parochiale geestelijkheid van Oostduinkerke en Nieuwpoort elkaar de zielzorg over die nederzetting wilden betwisten. Wat er ook van zij, het bisdom Terwaan deed in 1240 door een scheidsrechterlijke commissie de grenzen van de beide parochiën afbakenen en wel op zulk een

(10) « Item sires, il vous monstrent de un autre point, ou il eut de anchienete bien use, qu'il peusent prendre et ont pris les terres du singneur geisans en le banlieue de Nuefport pour le pourfit du commun pour le droet du singneur, c'est le maisure pour deus solz laen et en le mesure de terre en a douse et demie, c'est le mesure vint et cinc solz. » Brief waarin de lieden van Nieuwpoort hun grieven in zake het grafelijk domein in hun stad niteenzetten. — Rijksarchief te Brussel. Trésorerie des Chartes de Flandre, no 867. Document van omstreeks 1295. Zie bijlage no IV.

(11) Volgens E. VLIETINCK betekent ijde vlak strand : « een soort aanlegplaats of, zoo men wil, een schuulhaven van tweeden of derden rang, het woord schuulhaven in den breedsten zin begrepen wordende, toegepast op plaatsen waar de vaartuigen der haringvisschers gemakkelijk landen en afvaren konden, zonder behulp eener goel. » E. VLIETINCK : *Uit de voorgeschiedenis onzer kuststreek. De yden van Vlaanderen, van Duinkerke tot Sluis. Geschied- en taalkundige studie*. Kath. Vl. Hoogeschooluitbr., jaargang XXXV (1936), no 10, verhandeling no 347. — Volgens K. Loppens integendeel betekent ijde schuulhaven tussen de duinen, hetgeen zeker wel van de Nieuwe IJde en Lombardie kan gezegd worden. K. LOPPENS : *De tijden der Vlaamsche kust. Hun ontstaan en verdwijnen*, in *Biekorf*, 44ste jaar (1938), p. 291-292.

wijze dat het nieuwe gehucht bij zijn oorspronkelijke parochie bleef ¹². In 1246 evenwel gaf gravin Margaretha aan den baljuw van Veurne opdracht nabij het Vloedgat over te gaan tot de verkaveling van den grond en de toekenning van percelen aan degenen, die er zich blijvend wilden vestigen. In afwachting dat haar bevolking talrijk genoeg zou worden om zelf een gemeente te vormen, werd de nederzetting bij het domein en het schependom van Nieuwpoort ingelijfd en in het genot van het statuut van die stad gesteld ¹³. De geregelde heffing van het haring-

(12) « ...debet limitari parrochie supradicte (Oostduinkerke en Nieuwpoort) versus aquilonem usque in mare per quoddam fossatum quod dividit pasturas occidentalium dunarum a pasturis dunarum ballivie Novi portus. Ita quod predicti montes dunarum cum iactibus maris, scilicet Hem, et alliis iactibus, et ea que sunt ad aquilonem predictæ vie, ad parrochiam pertinent Novi portus ». Grensafbakening van de parochiën Oostduinkerke en Nieuwpoort. Oorkonde van Februari 1240. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, p. 155, no VIII. — « Piscatores allecium de Nova Hida pertinentes ad ecclesiam de Oostduinkerke ». Oorkonde van 7 Januari 1277. F. VAN DE PUTTE et C. L. CARTON : *Chronicon et cartularium abbatiæ S. Nicolai Furnensis*. Op. cit., p. 185.

(13) « Noverint universi, quod nos Rainerum, ballivum nostrum Fuernensem, ponimus loco nostri et ei cæmus potestatem conferendi ex parte nostra secundum quod viderit expedire in longum et in latum fundes seu mansuras in loco, qui dicitur Vloedgad, juxta mare, sito in parrochia de Oostduinkerke, omnibus ibidem manere volentibus. Quos omnes in dicto loco manentes et mansuros pertinere volumus ad legem, scabinagium et libertatem villæ nostræ de Novoportu. Ita quod ipsi de omnibus ad scabinagium pertinentibus justificentur per scabinos nostros de Novoportu : hoc salvo quod multitudo populi ibidem venientis et manentis, superexcreverit in tantum, quod per se indigeant scabinagio, eos separare possumus, si volumus, ab illis de Novoportu, et in dicto loco de Vloedgad, ipsi per se scabinagium appropriare ad legem, consuetudinem et libertatem villæ Noviportus prædictæ. De annuo vero censu dictorum fundorum aut mansurarum ordinando et taxando credere cæbemus fidei nostro domino Balduino de Ballioli et alii vel aliis, quos cum eo per litteras nostras patentes ibidem propter hoc duximus transmittendos... ». L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de Nieuport*. Op. cit., p. 157, no IX. Oorkonde van 6 Aug. 1246.

— Voor de vereenzelviging van het Vloedgat met de Nieuwe IJde, zie een tekst van 1537 : « de voornomde plaetse ghenampt de Yde ofte Vloetgat », « dat de zelve plaetse van Yde es eene plaetse ghelegen in een myle of daer amtrent buiten der stede ende jurisdictie van der Nieuport up den zeevand en binnen den dunnen ende contigue den lande van Veurnambocht ». L. GILLIODTS-VAN SEVEREN. *Ibidem*, p. 262, n° LVII. Oorkonde van 1537. — Zie betreffende de geschiedenis van het dorpje : J. VANNERUS et le baron DE LOE : « *Nieuwe Yde, un village disparu de la côte flamande*, in *Bull. de la Soc. d'Anthropologie de Bruxelles*, t. 37 (1922) : 1923 (t. 38, pp. 182 à 203) ; jaargang 1924 (t. 39, pp. 340 à 349).

tiend werd er in 1277 ingevoerd ¹⁴, wat wijst op de definitieve vestiging van de bevolking. Gwijde van Dampierre was er overigens begonnen met de inpoldering van de schorren. In 1280 schonk hij dit nog onvolledig ingedijkte gebied aan zijn zoon Guion ¹⁵, die het op zijn beurt aan zijn ouderen broeder Jan, graaf van Namen, en aan Zeger van Belle, maarschalk van Vlaanderen, afstond ¹⁶. Deze voltooiden de inpoldering en bouwden den eersten dijk, aan wiens uiteinde door toedoen van de gemeente Nieuwpoort omstreeks 1300 twee vuurbakens opgericht werden ¹⁷. Dit doet vermoeden dat de ijde van Oostduinker-

(14) F. VAN DE PUTTE et C. L. CARTON : *Chronicon et cartularium abbatialis S. Nicolai Furnensis*. Op. cit., p. 185. Oorkonde van 7 Januari 1276 (oude stijl).

(15) « Nous Guis, cuens de Flandres et marchis de Namur, faisons savoir a tous ke nous donnons et avons donneit, ottroions et avons ottroiet a nostre chier et ameit fil Guion le get de mer tout entierelement gisant entre nostre vile de Nuefport et une autre nostre vilete kon claime le Neuveheide, et tout ce ke escheir puet ou porra de get de mer entre les devant dites viles. tout ensi comme li devant dit ges sestent dusques en le mer, et amont vers terre dusques a nos ganes, lequel get nous avons fait nouvelement en partie dikier. Lequel get devantdit nostre chiers fins Guis devantdis tenra de nous et de nos hoirs seigneurs de Flandres, perpetuelment et hieretaulment, pour quatre deniers de nostre monoie de Flandres de cens par an a paier a nostre renenghe, a le feste Saint Jehan Baptiste, chascun an perpetuelment ». Oorkonde van 10 September 1280. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*. Op. cit., p. 166, no XVIII.

(16) Hoe beiden in het bezit van die polders gekomen zijn is niet zeer duidelijk. Dat het hun eigendom geworden was blijkt evenwel genoegzaam uit de oorkonde van 1306, waardoor Jan van Namen zijn polder aan de stad Nieuwpoort verkoopt. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de... Nieuport*. Op. cit., p. 177, no XXVII. Oorkonde van 28 Januari 1306 (en niet 1311, zoals foutief door L. Gilliodts aangegeven wordt). — Uit de grafelijke rolrekeningen blijkt dat Zeger van Belle voor het bezit van zijn schorren en duinen aan het vorstelijk domein te Nieuwpoort jaarlijks 23 lb, 18 s. betaalde, rente, die heel waarschijnlijk naar de oppervlakte in gemeten berekend was. Die rente werd in 1301, of nog vroeger, door Jan van Belle, die blijkbaar den polder van zijn vader geërfd had, niet meer uitbetaald. De pachter van den grafelijken tol te Nieuwpoort trok inderdaad van 1301 tot 1315 ieder jaar dit bedrag af van de door hem te betalen pachtsom : « ...de ce (pachtsom 580 lb.) rabat on pour le pasturage de le poultre qui fut monseigneur Sohier de Baillueil 23 lb. 18 s. » Rijksarchief te Brussel. Inventaire Nélis. Comtes en rouleaux, no 267. Comptes des briefs, cens, espiers et rentes. Compte de la rectte des gros de Flandre. Rekening van 1301. — « ...De cou rabat on pour le polre monseigneur Jehan de Baillœul 23 lb. 18 s. » Rekening van 1306. Rijksarchief te Brussel. Zelfde fonds no 270. — « Rabattu pour le polre monseigneur Jehan de Baillœul 23 lb. 17 s. » Rekening van 1315. Ibidem, no 273.

(17) Wanneer de beide « vierboeten » opgericht werden, kan niet met zekerheid gezegd worden. Een « Jan de Vierboetere » wordt in

ke, het voormalig Vloedgat, die op deze plaats haar uitmonding moet hebben gehad, op dat ogenblik reeds in volle verzanding verkeerde¹⁸. De stad Nieuwpoort werd overigens gedwongen tot een aanhoudend toezicht over de schorren, die in de IJzermonding in wording waren en de havengul dreigden onbruikbaar te maken. In 1307 stelde ze zich door aankoop in het bezit van den Jan Van Namenpolder, die aan den westrand van de stedelijke agglomeratie grensde en een oppervlakte van 38 $\frac{1}{2}$ gemeten 59 roeden of nagenoeg 19 hektaren besloeg. Ze betaalde daartoe aan den graaf van Namen 977 lb. 8 s. 4 d., hetzij 25 lb. het gemet, en ging de verplichting aan jaarlijks een cijns van 4 d. het gemet aan den vorst en diens erfgenamen uit te keren¹⁹. In feite maakte voortaan ook de Jan van Namenpolder deel uit van het grafelijk domein te

1302 vermeld in de rekening van de keukenuitgaven van Willem van Gulik. V. FRIS : *De slag bij Kortrijk*. Gent, 1902, p. 223. Van een « Hannin de Vierboetere » is er spraak in 1313. R. de BEAUCOURT de NOORTVELDE : *Nieuport. Documents historiques*, p. 130. — Van de vierboeten zelf wordt voor het eerst gewag gemaakt in 1306 : « ...et d'audebout du dyc vers les vierboetes ». Zie hieronder nota 19. Dat er twee vierboeten waren, blijkt uit de stadsrekeningen, die opklommen tot 1388.

(18) « Item pour 13 mesures et 3 quartiers de terre perdues entre Noeport et Lombardie et pour les pasturages que les dunes ont tolues cest an 6 lb. 6 s. » Rijksarchief te Brussel. Contes des briefs..., des gros de Flandre, n° 267 (30 verso). Rekening van 's graven inkomsten van 1301. Dit verlies werd in rekening gebracht door Jaquemon de Diepe, den pachter van de cijnzen « dou pasturage de le Neue Hede », die terzelfder tijd ook den tol van Nieuwpoort in pacht genomen had. Zie de topografische kaart van België op schaal 1/20.000, uitgegeven door het militair cartografisch instituut te Brussel. Blad Nieuwpoort (12/5), 1934.

(19) « Nous Jehan de Flançres, euens de Namur, faisons scavoir a tous ceulx qui ces presentes lettres verirront et oyrront, que nous avons a nos bons amis les eschevins, bourgmaistres, consaulx et a toute la communeaulte de la ville de Neufpoort vendu bien et lealement, ugne poultre que nous avions gisant entre la havene de ladite ville de Neufport devers le west, et le poultre monseigneur Jehan de Baillioel, lequel poultre contient trente et huit mesures en demy mesure et cinquante neufs verges peu plus ou mains, chascune mesure pour 25 livres monnoie coursaulle en Flançres, dont la somme des deniers monte 977 livres 8 s. et 4 d., lesquels deniers ilz nous ont bien et plainement parpayes en bonne monnoie coursaulle, et les acquitons et clamons tout quite de la dite somme des deniers dessusdits... ». Zie voor de begrenzing van den polder den gedrukten tekst: L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, op. cit., p. 177, n° XXVII. Stuk van 28 Januari 1306 (oude stijl), en niet 1311, zoals door L. GILLIODTS verkeerd wordt aangegeven.

Nieuwpoort ²⁰. Dit liet trouwens de Nieuwpoortenaars toe, door inpoldering van hun eigen schorren, hun haven te voorzien van kaaien en van een havendijk, den « dam », die in 1313 voor het eerst vermeld wordt ²¹.

Twee jaar na de stichting van de Nieuwe IJde waagde gravin Margaretha een soortgelijke proef aan den rechteroever van de IJzermonding. Ook daar was de aangroei van de duinen en de aanslibbing van dien aard dat tot inpoldering kon overgegaan worden. Dit was het werk van de abdij Sint Pieter te Oudenburg, die in 1173 het bezit had verworven van al de schorren stroomafwaarts van Nieuwendamme ²², omstreeks 1200, als eerste vrucht van landwinning, haar hoeve « Bamburg » had opgericht en in 1241 eigenaarster werd van al de duinen en weiden ten zuiden van Westende ²³. Dit toont genoegzaam aan

(20) « Myns here Jehans polr van Amen ». Kadastraal register van 's gravenlandschuld van 1313. R. de BEAUCOURT de NOORTVELDE : *Nieuport. Documents historiques*, op. cit., p. 152.

(21) Kadastraal register van 's gravenlandschuld van 1313. Park 27 : « Item Christiaan fs. Gielis toten hoeke tsiighen den dam oestward streckende 32 d. » — Park 28 : « Woutre Hategoed oup den nortwesthoeck van Sinte Marien strate van den damme zutward 7 d. ende drie poit. » — Item daer lighet toten damme 8 d. lants onjeloet. » — Park 35 : « Christiaan en NeseKin van den Wiele 15 d. of northalf den duersstraetkine tsiighen Pieter Maes dam. » — « Jehan Wardin toten hoeke tsiighen den dam oestward. » R. de BEAUCOURT de NOORTVELDE : *Nieuport. Documents historique*, pp. 133, 134, 141. — « Du banc appelle le caye sur le havene contenant cinq lines et cinquante verges de terre. D une place ou l on fait des neifz appellee scipwerkers place contenant demi mesure et quinze verges de terre. Ceulz de la ville dient que ladite kaye et la place de scipwerkers ont par eulx cste fais et gangnez sur la mer a leurs tres grans despens et que laditte kaye sert autant a monsieur que a la ville... » Rekening van 's gravenlandschuld van de jaren 1440-'50. Rijksarchief te Brussel. *Chambre des comptes* no 47.581, fo 69.

(22) Gift van Filips van den Elzas. E. FEYS et D. VAN DE CASTEELE : *Histoire d'Oudenburg*. Bruges, 1873-'76, t. II, p. 97. Tekst van de oorkonde van 1173. — Voor de begrenzing « stroomafwaarts van Nieuwendamme » zie een oorkonde van 18 Mei 1320. T. de LIMBURG-STIRUM : *La Cour des Comtes de Flandre. I. Le chambellan de Flandre. Gand, 1868*, P. J. no LIV.

(23) « ...abbati et conventum de Audenburgh concessimus et denavimus perpetuo sub annuo censu duorum solidorum aq̄ maiora brevia Brugis solvendorum in puram elemosinam ad opus pecorum necnon omnium bestiarum suarum omnem pasturam dunarum nostrarum de Westenda, sicut se extendunt in longum et in latum, a curte de Boemburg usque ad viam que procedit a parte maris septemtrionalis versus ecclesiam de Westende inter altas dunas et dicum qui jacet contra domum Weinin sitam iuxta eandem ecclesiam versus orientem. » E. VEYS et D. VAN DE CASTEELE : *Histoire d'Oudenburg*, op. cit., p. 100. Oorkonde van December 1241.

hoe het duinencomplex aldaar veld won. Ook daar bleef een « ijde » open, waar de vissers van Westende hun bootjes konden laten stranden ²⁴ en ontstond er in de nabijheid een klein gehucht. Dit werd gebouwd op de plaats genoemd « Cnoc », een van de hoogste duinen ²⁵ en wel dra genoemd naar een zekeren Lombard — wellicht iemand uit de streek ²⁶ — « Lombardie » en niet Lombardsijde ²⁷. In 1249 gelastte Margaretha van Constantinopel de baljuw van Veurne met de toekenning te Cnoc van percelen gronds aan degenen, die er zich voorgoed wilden nederzetten. Krachtens zijn stichtingsoorkonde werd Lombardsijde onmiddellijk tot den rang van gemeente verheven en in het genot van het statuut van Nieuwpoort gesteld ²⁸. Zijn kerkelijke parochie wordt reeds in 1263 vermeld ²⁹. De eigenlijke stichtingsoperatie blijkt noch-

(24) De kreek van Lombardsijde bestaat nog steeds op onze dagen. Zie de militaire stafkaart van België, op schaal 1/20.000, blad Nieuwpoort (12/5). Over die kreek zie K. LOPPENS : *De ijden der Vlaamsche kust. Hun ontstaan en verdwijnen*, in *Biekorf*, 44ste jaar (1938), p. 290.

(25) « Knok » betekent hoogte. De term komt overeen met « altas dunas » in het stuk van 1241, nota 23 hierboven.

(26) De familienaam Lombard treft men kort na de oprichting van gemeente te Lombardsijde aan. In 1313 wordt inderdaad gewag gemaakt van een « Clais Lombard, de coster », in het register van 's gravenlandschuld van dat jaar. R. de BEAUCOURT de NOORTVELDE : *Nieuport. Documents historiques*, t. II, p. 111. — Zie ook R. DEGRYSE : *Stichting van Lombardsijde*, in *Biekorf*, 46ste jaar (1940), p. 92.

(27) De term Lombardie is tot kort na 1400 de enige gebruikte naam voor Lombardsijde. Zie Edw. VLIETINCK : *De IJden van Vlaanderen*, op. cit., p. 11.

(28) « Noverint universi quod nos Christianum, balluvum nostrum Furnensem, poninus loco nostri pro mansuris dandis et assignandis in loco qui dicitur Cnoc contra Novum Portum versus Orientem. Concedentes illis qui in dicto loco ad manendum venire voluerint, quod habeant eandem libertatem, legem et scabinagium quod habent illi de Novo Portu ». Oorkonde van 27 Februari 1248 (oude stijl). L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Costumes de la ville et châtellenie de Furnes*, t. IV. *Costumes de Lombardside, Loo et Poperinghe*, p. 13, n° 1. — De vereenzelving van Cnoc met Lombardsijde is betwist geworden. Zie hierover K. LOPPENS : *Het dorp Cnoc bij Nieuwpoort*, in *Biekorf*, 43ste jaar (1937), bladz. 9. De stichtingsoorkonde draagt nochtans op haar rug den titel « littera communitatis de Lombardie », wat alle twijfel uitsluit.

(29) « In dicta parrochia de Westenda, prout se antiquus extencbat antequam parrochia Lombardie fieret ». Rijksarchief te Brugge. Abbaye d'Oudenbourg, no 7954 (101), no bleu 6738. Oorkonde van April 1263.

tans een twintigtal jaren in beslag te hebben genomen. Al te zamen werden zowat 61 gemeten gronds, die aan de abdij van Oudenburg toebehoorden, onteigend en verkaveld ³⁰. Eerst in 1269 vaardigde gravin Margaretha een keure uit, die de juridische verhouding van Lombardsijde ten opzichte van Nieuwpoort, alsmede het fiscaal statuut van het nieuw stadje definitief regelde ³¹. Door deze regeling werd Nieuwpoort het wettig hoofd van Lombardsijde ³² en bleef de IJzerrede in haar geheel Nieuwpoorts rechtsgebied ³³. De lieden van Lombardsijde mochten er slechts kopen en verkopen binnen den grafelijken tolboom. Uitzondering werd alleen gemaakt voor de kleine hoeveelheden vis, die ze voor eigen gebruik uit zee aanvoerden ³⁴. Voortaan werden 's gravenlandschuld, de

(30) « Nous, Margherite contesse de Flandres et de Haynau faisons a savoir a tous, ke comme nos eussiens iadis faite et estoree nostre vile de Lombardie daleis notre port de Noefport et ke nous a ceaus de celi vile de Lombardie dussiens donnei masures partie es dunes u il ont maisonnei, et partie seur le hem vers Noefport, dont nous avons ades puis receues et recevons les rentes. Et comme li abes et li couvens de Audembourg se plainsissent devant nous souvent, ke nous cele vile aviens estoree et les masures donnees tout seur le leur, c'est a savoir en partie sur lor pasture, qu'il ont es dunes dou don de nous ancisseurs et en partie seur le hem ki est lor iretages par le don de nos ancisseurs ausi, si comme il apeirt par lor chartes, nous envoiames religieux home... pour enquerre de ces choses au liu devant dit. Et nos raporterent... ke dehors le liu u li vile est maisonnee, nos gens avoient donnei a ceaus de Lombardie pour masures seur le pasture de ceaus de Audembourg treinte et cuinc mesures, douse verges mains, es rues sis mesures, deus lignes et trente verges, et seur le hem, ki hiritages est de l'Eglise de Audembourg, quinze mesures, cunquante verges et en rues quatre mesures, et ke de ce nous avons reciut et recevons les rentes. » Oorkonde van 16 Oktober 1274, naar een videmus van 4 November 1293. Rijksarchief te Gent, Fonds de Saint-Genois, no 184. Zie hieronder bijlage no II.

— De oppervlakte door de gravin aangeslagen en aan Lombardsijde gegeven bedroeg dus al te zamen 60 gemeten, 2 lijnen en 92 roeden. Hiervan waren 50 gemeten en 62 roeden bestemd voor cijnsgoederen, voor dewelke de bewoners renten ('s gravenlandschuld) te betalen hadden, terwijl de rest, 10 gemeten, 2 lijnen en 30 roeden, bezet werd door de straten, voor dewelke geen cijnzen gestort moesten worden.

(31) Appointement van gravin Margaretha van April 1269. L. GIL-LIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de la ville et châtellenie de Furnes*. t. IV. *Coutumes de Lombardside, Loo et Poperinghe*, p. 14, no 11.

(32) « Ke cil de Noefport doivent estre chief de ceaus de Lombardie et doivent estre desous le bailliu de Furnes ». Ibidem, art. 1.

(33) « Et si doit tous li avenes demorer entirement a le ville de Noefport, tout ausi comme il l'ont mannie et tenu iuskes au jour dui. Si ne puet on vendre ne achater, se dedens de tolneboem... ». Ibidem, art. 7.

stalpenning, de « forage » en de andere kleinere grafelijke rechten in de beide zustergemeenten op dezelfde wijze door den tollenaar geheven ³⁵. Reeds in 1273 evenwel wist de stad Nieuwpoort voor zichzelf en voor haar gehucht, de Nieuwe IJde, de afschaffing van de stalpenning en van het grafelijk prerogatief, dat dit recht vertegenwoordigde, te bekomen ³⁶, zodat van dit ogenblik af dit recognitiegeld alleen nog door de lieden van Lombardsijde te betalen was. Voor het overige bleef het fiscaal statuut van de twee zustersteden nagenoeg identisch.

III. — BEHEER VAN 'S GRAVEN DOMEIN TE NIEUWPOORT EN OMGEVING

Van het einde van de 13de eeuw af kunnen wij, dank zij de grafelijke rolrekeningen, het beheer van het vorstelijk domein te Nieuwpoort en omgeving in zijn grote trekken nagaan ¹. Dit domein, « tol van Nieuwpoort » genoemd, werd onderverdeeld in de « rentes et censés », die door de ingezetenen van Nieuwpoort en Lombarsijde te

(34) «...cil de le vile de Lombardie pooront de ce qu il prenderont de herens es neis de la vile de Lombardie, soit a compaignie u en lor neis propres sans achat faire lor volonteil... » Ibidem, art. 7.

(35) « Et si doivent cil de Lombardei paier a nous et a nos hoirs singneurs de Flandres, en non de tonlieu, forage, estallaigé, et autres droitures en la ville de Lombardie, comme li bourgeois de Noefport ». Ibidem, art. 11.

— Opvallend is het hoe de keure van 1269 ook bepaalt dat de burgers van Nieuwpoort niet te Lombardsijde, evenmin als de lieden van dit stadje te Nieuwpoort mochten gaan wonen, tenzij in geval van huwelijk of van erfenis, wat zeker in verband met 's graven fiskale politiek moet worden gebracht : « Et si ne puet nus de Noefport venir manoir a Lombardie, ne de Lombardie a Noefport, se non par mariage, u par escheance de fourmorture ». Ibidem, art. 2.

(36) « Encore volons nous, contesse devant dite ke tout saichent ke comme il soit ensi ke nous aiens eu en la devantdite vile de Neufport, une rente ke on apiele stalpenning, lequele on nous i soloit paier cascun an, nous pour Dieu et en nom de restor et d amendement deseuredis, ladite et le droit ke nous avons en cele rente, quitons et clamons quite a cheaus de le dite vile de Nuefport, et volons ke il en soient quite des ore en avant perpetuelment. » Oorkonde van gravin Margaretha van Mei 1275. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de... Nieuport*. Op. cit., p. 166, n° XVII.

(1) Brussel. Rijksarchief. Chambre des comptes nrs 267, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 277. Grafelijke rolrekeningen van 1301, 1317, 1306, 1309, 1312, 1315, 1316 en 1321.

betalen waren, en de « aventures » of tollen, die op het handelsverkeer en de handelsverrichtingen in de IJzerre-de drukten ². De Nieuwpoortse tol werd aanvankelijk, onder de regering van Gwijde van Dampierre, om de drie jaar bij openbare aanbesteding aan den meestbiedende verpacht. De eigenlijke aanbesteding liep over het algemeen over een vol jaar en ging op Sint-Jansdag (24 Juni) in. Het gebeurde ook dat ze slechts over een half jaar liep, meer bepaald van Sint Jansdag tot den daaropvolgenden Kerstdag of van Kerstdag tot den daaropvolgenden Sint-Jansdag ³. Wat er ook van zij, de tollenaars dienden de door hen te betalen pachtprijs op de te heffen rechten te verhalen en dan nog wel op zulk een wijze, dat ze winst maakten. Voor de inning van 's gravenlandschuld bedienden ze zich van een door hen opgesteld kadaster bestaande uit de opsomming per « park » van de cijnsplichtige percelen te Nieuwpoort, de Nieuwe IJde en Lombardsijde. Blijkbaar was de oppervlakte gronds waarop de cijns drukte eens voor altijd vastgesteld geworden. Dit was althans het geval voor Lombardsijde, waar de totale oppervlakte aan cijnsgronden 50 gemeten en 62 roeden of ietwat meer bedroeg ⁴. De op-

(2) « Compte de le cense dou tonliu de Noefport fait par Jehan Viande, qui le commença en le main mons, au noel l an vint sen comt. rech. sour tout pour les rentes et censes d une annee eskeue a le Saint Jehan l an vint et un et pour les aventures d une demie annee eskeuwe a le dite Saint Jehan 408 lb. 4 s. 5 d. » Ibidem, no 277, rekening van 1321.

(3) « Contes de le cense dou tonliu de Noefport fait par Jehan dou Sac de Neufport et fina li cense a le Nativiteit Saint Jehan l an 1306, dont li somme fu pour cest an 520 lb. » Ibidem, no 270. Rubriek : « Ens le baillie de Bierghes e de Furnes ». — « Compte de le cense dou tonliu de Nuefport fais par Jakemes de Cranenbourg de le Nativiteit Jaint Jehan Baptiste l an M.CCC et wit duskes a le Naptivite Notre Segneur apres suiwant, dont li somme est por ce terme 320 lb. feule monnoie ». — « Compte Gillion de Harceberghe de le ditte cense, lequelle il a pris a tenir de le ditte Naptivite Notre Segneur l an M.CCC. et wit duskes a le Naptivite Saint Jehan l an M.CCC. et neuf, cest par demi an, dont li somme est pour ce terme 340 lb. bonne monnoie ». Ibidem, no 271.

(4) « Dit is de lantscout van Lombardie de grote der of die mijn here de grave hebbet oup de hofsteden verniewet in t jaer ons heren M.CCC. ende dartiene ts anders daghes na Onser Vrouwen dagh in Marte ». . . « Ende dese vorzeide pajement van Lombardie ghelt me te Midewintre ende te Paschen. Somme van den pajmente van mide-

brengst van 's gravenlandschuld schijnt dan ook theoretisch uit een vast jaarlijks gedrag te hebben bestaan. We zien inderdaad in het begin van de 13de eeuw de pachters van den Nieuwpoortsen tol ieder jaar op de door hen te betalen pachtprijs een zekere som in mindering brengen voor de onbewoonde, ontruimde of verlaten percelen, waarvan de eigenaars den grondcijsn verschuldigd gebleven waren ⁵. Het oudste kadastraal register van 's gravenlandschuld, dat tot ons kwam en van 1313 dagtekent, bevat bovendien de lijst van de lieden van Lombardsijde, die in ruil voor tolvrijdom te Nieuwpoort, den stalpenning betaalden ⁶.

Tot de « rentes et censés », die de burgers van Nieuwpoort en Lombarsijde aan de tollenaars te betalen hadden, behoorden ook enkele rechten op het brood, het bier, de

winter 31 lb. 8 s. ende 8 1/2 d. par. Item somme van den pajementen van Paschen 31 lbs. 8 s. ende 8 1/2 lb. par. Somme van desen tween sommen vorzeit 62 lb. 17 s. ende 5 d. » R. de BEAUCOURT de NOORTVELDE : *Nieuport. Documents historiques*, pp. 156, 161. Kadastraal register van 's gravenlandschuld van 1313. — In 1274 werd als totale cijsnbare oppervlakte aangegeven : 50 gemeten 62 roeden. De juiste oppervlakte, die correspondert aan 62 lb. 17 s. 5 d. is : 50 gemeten en 89 roeden, dus ietwat meer. Zie hierboven p. ..., nota 30.

(5) « Item pour mesures perdues, 28 s. » Rekening van 1308. — « Item en faute sour les mesures perdues, pour demi an 14 s. » « Item pour les mesures perdues 14 s. ». Rekening van 1309. — « Item en deffaute sour les mesures vuides 28 s. cest an ». Rekening van 1312, Brussel. Rijksarchief. Chambre des Comptes. Compte de la recette des gros de Flandre, no 270, 271 en 272.

(6) « Dit es de boec van den hofstedēnlānde van der Nieuwerpoort dan of dat mate liep di den here wetteleike in 't jaer Ons Heren duzentich driehondert ende dartiene in de vasterne iemeten van steden te steiden bi parken, also hier naar iescreven ende ieoridert staet, jesommert oup elken man zine grote wat hi tsaers in elk van 3en parken ghelden zal daer ele mensche land in hebbet. Ende biden brieve in t ende van desen boeke iescreven ende biden jetellen me zal vinden elcs mans name in wat parke t sijn lieghet, begonnen ten oostende van der steide buten brughen westwaert streckende ». Brussel. Rijksarchief. Tresorerie des Chartes de Flāndre, no 855, 1 recto. Uitgegeven door R. de BEAUCOURT de NOORTVELDE : *Nieuport. Documents historiques*, p. 111-166. — « Dit zijn degheene die hare stalpenninghe ghelden te Lombardie oup Sinte Brixis dach, ende die nie ne coemt oup Sinte Brixisdach mit 4 d. par., hie es al t jaer ontvrijet van zinen porterschepe. » Ibidem, p. 161. — « Somme 3 lb. ende 14 s. par. » Ibidem, p. 166. — Het behoud van dit belangrijk dokument danken wij blijkbaar aan het feit, dat de tollenaar, die het opmaakte, Pieter van den Leene, op dat ogenblik niet een gewoon pachter, maar wel een gratelijk officier was.

wijn en de pluimen en misschien ook op de gronden ⁷. De eerste van deze tollén, de broodtol, die door de bakkers aanvankelijk in natura uitgekeerd werd en per week één broodje van een obool bedroeg, moet snel in onbruik geraakt zijn, vermits hij alleen in de keure van 1163 vermeld wordt ⁸. De wijntol of « forage », die oorspronkelijk eveneens in natura uitbetaald werd en één zester het vat bedroeg ⁹, moet integendeel vóór 1269 ¹⁰ in een geldelijke heffing omgezet geworden zijn ¹¹. De tol op het brouwen

(7) Keure van Nieuwpoort van 1163. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de... Nieuport*, pp. 144-145. Zie hierboven p. 74, nota's 19 en 21.

(8) « Quicumque panes venales fecerit, in die sabbati, panem de obole dabit. » Keure van Nieuwpoort van 1163, art. 18. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, op. cit., p. 144.

(9) « Quicumque vinum vendiderit more taberne, sextarium vini dabit de uno vase. » Ibidem, art. 20.

(10) De « forage » wordt in 1269 voor het eerst als geldelijke bijdrage vermeld. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de la ville et châteltenie de Furnes*, t. IV, p. 14, no II. — Zie hierboven p., nota 35.

(11) « Van elken sticke wijns 4 d. ob. p. » — « Item van wyn consille van de sticke 4 d. ob. p. » Toltarif van 1463. Brussel. Rijksarchief. Chambre des comptes, 45982. — « Dit es de usance van den toolne van der Nieuwpoort gheuseert ende ontfanghen by Jan den Bil ende zine medepleghers in t jaer 61, 62 ende 63. » Opgemaakt in 1468. — « Ainsi print et extrait d un papier et signe de la main du dit Jehan de Bil, l un des fermiers, employe en certain proces le 20e jour de Septembre anno 1468. »

— Meer bijzonderheden over de heffing van de « afforage » vernemen we ter gelegenheid van een geschil, dat in 1431 tussen de schepenen van Lombardsijde en de Nieuwpoortse tollenaars uitbrak. Deze laatsten betoogden dat : « Onder dander heerlichkeiten ende seignourien onsen voornomden heere toebehorende hem behoorde toe de toolne of afforage binnen zynen stede van Lombardie in zulke voorme ende maniere als men se hadde binnen der zelver stede van der Nieuwpoort zonder eenich onderseeft of veranderinghe ende dat in de voornomde stede van der Nieuwpoort alle gheghone die tappen of wyn of bier vercochten van wat conditien dat zy waeren, waren zy scepenen of negheene, betaelden afforage zonder eenich onderseeft of vryhede te hebbene, d een meer dan d andere of het ne ware dat speciale gracen of privilegen van den prinche men beloghen mochte dat zy exempt waren, ende was t vorseide afforage van bede den steden een pacht diemen nam of verpachtete jeghen den ontfanghere generael van Vlaendren ende al diere ghelyke was de tol van beide den voornomden steden een pacht in zulker wys, dat zonder die te sceedene, wie den voornomden tol of afforage pachtete jeghen den zelve ontfanghere hy waest also wel van der eenre stede als van der andere, ende als poorters van der zelver stede van der Nieuwpoort de voornomde afforagen verpacht hadden, zy hadden zomtyds de afforagen van beide den vorseiden steden ontfaan ende ghegadert by hem of haren dienaers ende zomtyds zy hadden ghedaen gaderen

en het verkopen van inheems bier en die op den verkoop van uitheems bier werden nooit afgeschapt. Alleen hun schaal werd in den loop van de tijden gewijzigd ¹². Hetzelfde kan gezegd worden van den tol op de pluimen, of beter op de pluimbedden en met pluimen gevulde kussens, die, alhoewel in den beginne als recognitiegeld bedoeld ¹³, in de 15de eeuw nog als een echte tol geheven werd ¹⁴. Over den tol op den verkoop en den aankoop van gronden hebben we echter geen nadere bijzonderheden aange troffen.

Voor de heffing van de menigvuldige tollën op de handelsverrichtingen en het handelsverkeer bedienden de tollenaars zich van een door den graaf geformuleerd tarief. De oudste schaal van dien aard is die van 1163, opgesteld op last van Filips van den Elzas en vervat in de keure van Nieuwpoort ¹⁵. Ze geeft de opsomming van de verschillende handelsartikelen waarop in de haven of op de markt, zowel bij den aankoop als bij den verkoop, en soms ook bij

de voorseide afforagen van der Nieuwpoort ende voort verpacht eeneghe van Lombardie die te heffene in zulker manieren als mense hief ter Nieuwpoort vorseit, zonder eenighe differencie daer tusschen te makene... » L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de Lombardside, Loo et Poperinghe*, op. cit., no VII, oorkonde van 8 Juni 1431.

(12) « Quicumque cervisiam fecerit, de una cervisia duos denarios debet. Et quicumque extraneam cervisiam vel extraneum medonem vendiderit, de vase uno denariatam unam debet. » Keure van Nieuwpoort van 1163, art. 17. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de... Nieuport*, op. cit., p. 144. — « Van elker braute biers 6 s. p. » — « Van twee tonne biers 4 d. ob. » — « Van bier arsille van den tonne 2 d. ob. » Toltarief van 1468, Brussel. Rijksarchieff. *Chambre des Comptes*, no 45982.

(13) « Concessi etiam opidanis meis de novo opido, quod quicumque ibi manserit, ab omni teloneo, nisi sit de terra vel de plumis liber erit. » — « Lectum vendens duos dabit denarios; emens duos. Qui emit pelu, obolum dabit, et qui vendit obolum. » Keure van Nieuwpoort van 1163, art. 15, 21 en 22. Dat het hier werkelijk pluimenbedden en penluws gold, blijkt uit art. 24 : « Qui extraneus lectum sine plumis vendiderit, anum denarium dabit, et qui emerit unum. » L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes... de Nieuport*, pp. 144, 145.

(14) « Nieuport vry van toolne zonder van land, van plumen ende van oorlove... » — « Van bedden of zac plumen van den stick 2 s.p. Item va nplumen die binnen der stede vercocht worden, de coopere ende de vercoopere ooc 12 d. s. Item van cussen daer plumen in zyn van elcken hoecke, eenen penninc. » Toltarief van 1468, Brussel. Rijksarchieff. *Chambre des Comptes*, no 45982.

(15) L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes... de Nieuport*, op. cit., p. 144-148.

den uitvoer, tollén drukten ¹⁶. Ze somt ook de schepen op, die kaaigeld verschuldigd waren, en de schuiten en de voertuigen, waarvan bij den aan- of uitvoer van waren tollén geëist werden ¹⁷. Het ligt voor de hand, dat dit tarief niet ongewijzigd gebleven is, maar in den loop van de tijden steeds aan de noodwendigheden van de tolheffing aangepast geworden is. Aldus wisten de Nieuwpoortenaars in 1241 van Johanna van Constantinopel te verkrijgen, dat de tollén, die drukten op de schuiten gebruikt voor den aanvoer van hun waren en op de wagens gebruikt voor den uitvoer van hun goederen, afgeschafft werden ¹⁸. Integendeel werden vanaf de opening van het Ieperleed, dat Brugge over Nieuwpoort en den IJzer met Ieper verbond en omstreeks 1300 tot stand kwam ¹⁹, tollén geheven op zekere koopwaren doorgevoerd « sonder haer last te brekene » ²⁰, wat voordien niet het geval was ²¹.

(16) « Si navis intraverit, nullus inde aliquid emet, donec navis sedeat, forisfactum inde tres libras. De dacara coriorum, vendens duos denarios, emens duos denarios. Et qui detulerit denarium unum... De pensa caseorum Anglicorum qui detulerit denarium unum; qui vendiderit, duos denarios; qui emerit, duos denarios enz. » Keure van Nieuwpoort van 1163, art. 29. *ibidem*, p. 146.

(17) « De nave, que vocatur scuta, unum denarium... De nave, que est clincaboiat, duodecim denarios. De nave, que dicitur losboiat, octo denarios. De nave, que dicitur envara, quatuor denarios. De cogga, octo denarios. » — « De plaustro abeunte quatuor denarios, et de veniente plaustro, unum denarium. De biga abeunte, duos denarios. De biga intrante obolum. » *Ibidem*, pp. 145, 147.

(18) « Preterea cum apud Novum Portum exigantur quatuor denarii de curru et de biga deferente bona cujuscumque de quibus theloneum debitum est solutum et de scutis afferentibus bona illorum de Novoportu *ibidem* duo denarii exigantur. Nos intelligentes hoc esse potius exactionem quam debitum, ipsos de dictis quatuor denariis de curru et de biga et de duobus denariis de scutis in perpetuum quitamus et absolvimus pro nobis et successoribus nostris. » Oorkonde van September 1241. Rijsel. Arch. gép. du Nord, B. 1373 (729). Kopij van een verloren stuk. Zie bijlage. no II. — Vergelijk hierbij den tekst van de keure van Nieuwpoort, nota hierboven.

(19) R. DEGRYSE : *Oude en nieuwe Havens van het IJzerbekken*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis « Société d'Emulation »*. Jaar 1947, deel 84, pp. 6-40 (p. 25).

(20) « Item van elken zaek die men duervoert ghevelt met cooren, d. » — « Item van elken hondert yscot Querlydene, d. » enz. Toltarief van 1468. Brussel. Rijksarchief. Chambre des Comptes, no 45982. Zie hieronder nota's 30 en 72.

(21) « Quicumque res per opidum transierit, si deposita non fuerit, libera erit. » Keure van Nieuwpoort van 1163. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes... de Newport*. Op cit., p. 147.

De tollenaars dienden ook rekening te houden met de gemeenten, die te Nieuwpoort tolvrijdom bezaten. Volledigen vrijdom genoten de lieden van Nieuwpoort sedert 1163 ²², die van Veurne sedert 1176 ²³, die van Duinkerke sedert 1190 ongeveer ²⁴, die van Muide sedert 1242 ²⁵, die van de Nieuwe IJde sedert 1246 ²⁶, die van Lombardsijde sedert 1249 ²⁷, die van Sluis en Brugge sedert 1293 ²⁸ en die van Grevelinge en Mardijk sedert een ongekenden datum. Gedeeltelijken tolvrijdom genoten de burgers van Ieper ²⁹, de Noordvierschaar van Veurne-Ambacht, de lieden van Sint-Omaars en van Hulst ³⁰.

De verpachting van de « tol van Nieuwpoort » bracht

(22) L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*. Op cit., p. 144. Keure van Nieuwpoort (1163), art. 15.

(23) L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de la ville et châtelainie de Furnes*, t. III, p. 23, no IV. Voorrecht van tolvrijdom te land en te water in de « novam villam Zandhovedam ».

(24) Voorrecht van tolvrijdom, gans Vlaanderen door, verleend aan Duinkerke door Filip van den Elzas. P. VAN DUYSE et E. DE BUSCHER : *Inventaire analytique des chartes et documents appartenant aux archives de la ville de Gand*. Gand. 1867, p. 4. Niet gedateerde oorkonde (1168-91).

(25) L. A. WARNKOENIG : *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte bis zum Jahre 1305*. Op cit., II, 2, p. 60. Voorrecht van tolvrijdom te Damme, Nieuwpoort en Duinkerke. Oorkonde van Maart 1242.

(26) Volgens de stichtingsoorkonde van dit Nieuwpoorts gehucht. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*. Op cit., p. 157, no IX. Stuk van 6 Augustus 1246.

(27) Krachtens de stichtingsoorkonde van dit stadje. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes des Pays et Comté de Flandre. Quartier de Furnes*, t. IV : *Coutumes de Lombardside*, p. 13, no I. Stuk van 27 Februari 1248 (oude stijl).

(28) R. HAPKE : *Die Entstehung von Sluis*, in *Hansische Geschichtsblätter*, 1904-'05, pp. 65-80. — A. DE SMET : *L'Origine des Ports du Zuin : Damme, Muide, Monikerede, Hoek en Sluis*, in *Etudes d'Histoire dédiées à la Mémoire de Henri Pirenne*. Bruxelles, 1937.

(29) Verdwenen oorkonde van 1275. L. A. WARNKOENIG-GHELDOLF : *Histoire de Flandre*. Bruxelles, 1835-'64, t. V, p. 46. — A. MEYNE : *Histoire de Nieuport*. Bruges, 1876, p. 46.

(30) « Dit zyn deghene, die de voornoemde Jan de Bil ende zine medepleghers hilden vry van toonen. Eerst. Die van Brugghe, Oostenue, Sluus, Duinkerke, Mardyk, Greveninghe, Veurne metter... van Sinte Wouburghen ende alle kerkelycheden, ab omni teoloneo. Sint Omaers, de Noortvierscare van Veurn Ambacht, Hulst. Gheen last breken. » Uit het toltarief van 1461-'63, opgesteld door den tollenaar Jan de Bil in 1468. Brussel. Rijksarchief. Chambre des Comptes, no 45.982. — Oostende genoot tolvrijdom te Nieuwpoort eerst sedert 1419. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN : *Coutumes des petites villes... dans le Franc de Bruges*, t. IV : *Coutumes de la ville d'Ostende*, p. 46. Tolvrijdom gans Vlaanderen door. Oorkonde van 7 Januari 1419.

in 1301 580 lb. op, in 1306 520 lb., in 1309, verdeeld over twee halfjaarlijkse termijnen, 660 lb. en in 1312 680 lb. ³¹. Haar opbrengst ging dus schijnbaar in stijgende lijn. In werkelijkheid gaf ze aanleiding tot zekere misbruiken vanwege de pachters. Zoo beklagden de Nieuwpoortenaars omstreeks 1295 er zich over, dat de tollenaar soms tegelijk ook schepen of baljuw was en onwettige tollën hief, o.a. op het aitheems bier, en eisten daarom de instelling van drie afzonderlijke « briefs », respectievelijk voor elk van de drie functies ³². Anderzijds nam de tollenaar de gewoonte aan op de door hem te betalen pachtsom allerlei onkosten in mindering te brengen, meer bepaald de uitgaven voor het herzien van het kadaster van 's gravenlandschuld ³³, de onkosten van de herstellingen aan den boot dienende bij de tolheffing in de haven ³⁴, de verliezen voortkomende van de niet vereffening van 's gravenlandschuld door de verlaten percelen ³⁵ en dezen voortspruitende uit den tolvrijdom, die toenmaals pas aan de lieden van Sluis en Brugge verleend geworden was ³⁶.

(31) Zie de grafelijke rolrekeningen van 1301, 1306, 1309 en 1312. Brussel. Rijksarchief. Chambre des Comptes, nos 267, 270, 271 en 272. Zie ook hierboven nota 3.

(32) Zie bijlage IV bij dit artikel. Tekst van een klaagschrift, waarin de lieden van Nieuwpoort hun grieven in zake het grafelijk domein in hun stad uiteenzetten. Stuk van omstreeks 1300. Brussel, Rijksarchief. Trésorerie des Chartes de Flandre, no 867.

(33) « Item pour les mesures refaire cest an 100 s. (1306). — « Item pour les mesures refaire 100 s. » (1309). — « Item pour les mesures refaire cest an 4 lb. » (1312). Rijksarchief, Chambre des Comptes. Rolrekeningen no 270, 271 en 272. Rekeningen van de jaren 1306, 1309 en 1312.

(34) « Item pour le batiel refaire 28 s. » (1306). — « Item pour le batiel refaire, e on refait constans en yvier 12 lb. » (1309). — « Item pour le batiel refaire cest an 5 lb. » (1312). — « Item pour le batiel refaire cest an 40 s. » (1316). Ibidem no 270, 271, 272 en 274. Rekeningen van de jaren 1306, 1309, 1312 en 1316.

(35) « Item pour masures perdus 28 s. » (1306). — « Item en faute sour les masures perdues, pour demi an 14 s. » (1309). — « Item en deffaute sour les masures vuides 28 s, c'est an. » (1312). Ibidem no 270, 271 en 272. Rekeningen van de jaren 1306, 1309 en 1312.

(36) « Item pour le tonliu de cieus de 1 Esclusse, k il devoient a cest tonliu de leurs marcandises 4 lb. 10 d. ». Ibidem, no 270, rekening van 1306. — « Item pour le tonliu de chiaus de Bruges k il devoient de leurs marcandises a cest tonliu. » Ibidem, zelfde rekening. — « Item pour le tonliu de cheaus del Escluse effrankis 11 lb. 4 s. 7 d. » Ibidem, no 272, rekening van 1312. — « Et pour le tonliu ciaus del Escluse pour cest an 10 lb. » Ibidem, n° 273, rekening van 1315.

De graaf stelde dan ook in Augustus 1312 Pieter van den Leene van ambtswege als tollenaar aan met een wedde van 20 lb. 's jaars ³⁷. Het eerste werk van dezen grafelijken officier was de opstelling van een gans nieuw kadaster van 's gravenlandschuld ³⁸, de aantekening van de percelen, die tot dan toe aan de tolheffing hadden ontsnapt ³⁹ en de opsporing van de degenen, die zich aan de vereffening ervan poogden te onttrekken ⁴⁰. Daartoe deed hij door de schepenen van Nieuwpoort, die ook te Lombardsijde een zekere juridictie uitoefenden, een verordening uitvaardigen bestraffende met een boete van 10 lb. al degenen, die de door hen bezette percelen in den steek lieten ⁴¹. De opbrengst van 's gravenlandschuld op deze wijze geïnd bedroeg in 1313, volgens het door den tollenaar opgemaakte kadaster, 130 lb. 0 s. 5 d. te Nieuwpoort ⁴², 7 lb. 13 s. 1 d. in de Nieuwe IJde ⁴³ en 62 lb.

(37) « Comptes de le cense dou tonliu de Noefport fait cest an par Pierron dou Lien, qui le tient a volonte de par monseigneur le conte de Flandre et entra el dit tonliu a le Nativite Saint Jehan Baptiste 1 an mil CCC et douze, dont li somme est por cest an 548 lb. 15 s. 3 d. » — « Item pour les wages Pieron, 20 lb. » — Ibidem, n° 273, rekening van 1315.

(38) Zie hierboven, nota 6.

(39) « Dit sijn de hofsteiden, die verwiesen ende die noit te brieve waren. als me mat mijns heren arvachtichede van Vlaendren in 't jaer ons Heren M.CCC ende dartiene jaer inde vasterne. » Kadaster van 's gravenlandschuld van 1313. R. de BEAUCOURT de NOORTVELDE: *Nieuport. Documents historiques*, p. 152.

(40) « Jehan Scheleward, Framelin 2 s., daernaer westward toten hoeke also de strate gaet, ydel lant, ende me segghet dat es Lisebetten Stacioets ende Sijmoens van den Uutlate ende Vramelins kinder ende Lise Paijens, ende ne es niet verclaerset. » — « Willem Bone 2 s., daernaer zutward ydel lant ende onthuset also me zeide ». Ibidem, p. 151, parc 45.

(41) « Hit es jecuert bin oer steide van der Niewerport bi schepene, die oup dien dach schepene waren, bi verzoeke van Pietre van den Leene, die tolnare was, dat so wie onthuзде iof blootte mijns here arvachticheide van Vlaendren ende niet weider huzede, dat ware oup ene boete van 10 lb. par. » Ibidem, p. 152.

(42) Volgens onze eigen berekening. Pieter van den Lene zelf geeft geen totaal aan voor Nieuwpoort.

(43) « Dit is de grote van der rente, die mijn here de grave hebbet oup de hofsteiden van der Niewer Hijde, verniewet in t jaer ons Heren M.CCC ende dartiene jaer ts anders daghes na Onser Vrouwen dach in Marte. » R. de BEAUCOURT de NOORTVELDE, op cit., p. 153.

— « Somme over al van der Hijde van den jare... 7 lb. 13 s. ende 1 d. » Ibidem, p. 156.

17 s. 5 d. te Lombardsijde ⁴⁴. De heffing van de stalpenning in het laatste stadje bracht 3 lb. 14 s. op en werd er betaald door 222 personen ⁴⁵. Al tezamen brachten beide renten dus \pm 204 lb. s. op. Wat de totale opbrengst van den tol van Nieuwpoort gedurende dat eerste ambtsjaar van Pieter van den Leene was, hebben we niet kunnen uitmaken. Voor de volgende ambtsjaren is ze evenwel gekend. Volgens de grafelijke rekeningen bracht ze voor de periode Sint-Jansdag 1314 - Sint-Jansdag 1315, zonder aftrek van wedden en onkosten, 548 lb. 18 s. 3 d. op ⁴⁶, voor de periode Sint-Jansdag 1315 - Sint-Jansdag 1316 427 lb. 16 s. 2 d. ⁴⁷. Voor het halfjaarlijks termijn Sint-Jansdag - Kerstdag 1316 bedroeg de opbrengst van de « adventures » slechts 97 lb. 4 d. ⁴⁸. Pieter van den Leene deed zich in zijn taak bijstaan door een knecht ⁴⁹, een klerk ⁵⁰, een roeier ⁵¹ en een vertegenwoordiger te Lombardsijde ⁵², die allen voor hun diensten een wedde of

(44) Zie hierboven nota 4.

(45) « Somme 3 lb. ende 14 s. par. » Ibidem, p. 166. Aan 4 d. per persoon komt dat op 222 personen, naar onze eigen berekening. Zie hierboven nota 6.

(46) Zie hierboven nota 37. Brussel. Rijksarchief. Chambre des Comptes, no 273. Grafelijke rolrekening van 1315.

(47) « Compte de le cense dou tonliu de Noefpord fait c'est an par Pierron du Lien, qui le tient a volentey de par monseigneur le conte, et entra el dit tonliu a le Saint Jehan Baptiste 1 an M.CCC et douze, dont li somme est par an 427 lb. 16 s. 2 d. » Ibidem, no 274, rekening van 1316.

(48) « Entre compta li dis Pieron receveur du dit tonliu de le Saint Jehan 1 an seisse jusques au Noel 1 an seisse apres 97 lb. 4 d. » Ibidem.

(49) « Item pour le service de sen valet 4 lb. » Brussel, Rijksarchief. Compte de la recette des gros de Flandre, no 273. Rekening van 1315. — « Item pour 1 vallet qui aida le tonliu a recevoir, cest anee 9 lb. » — « Item Annekin le Velmakre pour 1 warde, coes pour cou qu il aida le tonliu a recevoir 34 s. » Ibidem, no 274, rekening van 1316.

(50) « Item pour le service de sen clerc 3 lb. » Ibidem no 273, rekening van 1315.

(51) « Item a Boye le batellier pour mener le batel monseigneur ou port pour savoir ke les nees avoient kierkie qui passoient pour une anee 6 lb. » Ibidem, no 273, rekening van 1315. — « Item a celui qui mena le batel ou havole cest anee 5 lb. » Ibidem, no 274, rekening van 1316.

(52) « Item a Henri Monne de Lombardie une paire de bras de 5 s. pour son service. » Ibidem, no 273, rekening van 1315. — « Item a Henrys Mone qui tenoit le tonliu de Lombardie pour 2 pane de robes 5 lb. ». Ibidem, no 274, rekening van 1316.

vergoeding trokken. Blijkbaar leverde ook deze manier van uitbating niet de gewenste resultaten op, vermits de graaf van Kerstdag 1316 af den tol opnieuw verpachtte en wel voor een periode van vier jaar tegen een jaarlijkschen pacht van 580 lb. Tourse groten en met uitdrukkelijk verbod aan de pachters op die som hetzij gelijk welke onkosten in mindering te brengen ⁵³. Van Kerstdag 1320 af vertrouwde hij de inning opnieuw aan een ambtenaar toe, namelijk aan Jehan Viande. Deze boekte voor het halfjaar Kerstdag 1320 - Sint-Jansdag 1321 een opbrengst van 408 lb. 4 s. 5 d., waarin evenwel ook de inning van 's gravenlandschuld en de stalpenning van voorgaand halfjaar begrepen was ⁵⁴.

De graaf bekostigde op de opbrengst van zijn tol te Nieuwpoort zekere uitgaven, meer bepaald renten en pensioenen ten voordele van sommige van zijn vazallen. Aldus zien we de tollenaars in het begin van de 14de eeuw aan Henri de Baklerod jaarlijks een som van 20 lb. als pensioen uitkeren ⁵⁵. Tot 1324 evenwel diende het grootste gedeelte van de opbrengst van den Nieuwpoortsen tol voor de aflossing van een « assenement » van 7.102 lb. 10 d., die de graaf verschuldigd was aan Gillion de Herseberghe, een van zijn vazallen, die van 1309 tot 1312 als tollenaar pachter te Nieuwpoort optrad ⁵⁶.

(53) « Et est a savoir que Watier Hategoet, Salemoen Verdeboud et Clay Colin ont acensit le dit tonliu a tenir del Noel 16 pour 4 ans apres suiwan caschan an pour 580 lb. gros tournois, pour 10 1/2 d. ov. paris de Paris ov. 5 noirs Tournois pour 4 paris a paier l une moitiet a le Saint Jehan et l autre au Noel, tous frans a monseigneur, sans riens rabattre ne pour wiere, ne pour nulle autre cose que nus censiers rabatist onques ». Ibidem, n° 274, jaar 1316. — Zie ook n° 269, jaar 1317.

(54) Zie hierboven nota 2. Ibidem, n° 277, rekening van 1321.

(55) « Item a Henri de Baklerod pour se pencion a vie 20 lb. » Ibidem, n° 270, rekening van 1306. — « Item a Henri du Bacleroit pour se pencion dou terme dou Noel 10 lb. » — « Item donney pour le pencion Henri du Bacleroit 10 lb. feule monnoie valant 66 s. 6 d. » Ibidem, n° 271, rekening van 1309.

(56) « Item a Gillion de Herseberghe pour sen assenement dou terme de Noel l an mil 300 et 10 et dou terme del le Saint Jehan l an mil CCC et onse 500 lb., en rabat d une somme de seet mille cent deus livres dys deniers, que en lui deut, del le quelle somme il est ore paies de mille seet cens cinquante livres. Demeure qu on lui doit

Buiten den tol beschikte de graaf na 1300 ook nog over enkele andere bronnen van inkomsten te Nieuwpoort en in de Nieuwe IJde, namelijk over de opbrengst van « le mote le conte a Noefport », van de « cange de Noefport » en van de « pasturages des biestes en le Noeue Hide ». De « mote le conte » was de hoogte in 1236 door de Nieuwpoortse bevolking als straf voor de moord op twee geestelijken opgeworpen samen met een dwingburcht, die evenwel terug afgebroken geworden was. Omstreeks 1295 besloot de ontvanger van Vlaanderen de hoogte aan den meestbiedende te verpachten, in plaats van ze tegen betaling van 's gravenlandschuld aan de bevolking te laten. Terzelfder tijd ging hij over tot de verpachting van den wissel of « cange » te Nieuwpoort. Tegen beide verpachtingen tekenden de Nieuwpoortenaars krachtig protest aan ⁵⁷. De aanbesteding liep dan ook de eerste jaren van de 14de eeuw niet van een leien dakje. De « mote », ook nog « burg » genoemd, kon gedurende een viertal jaren, namelijk van 1302 tot 1306, geen pachter vinden ⁵⁸. De « cange » kon zelfs na 1306 voor geruimen tijd in het geheel niet meer verpacht worden en wel omdat de gemeente Nieuwpoort er zich met hand en tand tegen verzette ⁵⁹. De vraag kan zelfs gesteld worden of de graaf

cinc mille trois cens cinquante deus livres dijs deniers de celui assenement. » Ibidem, no 272, rekening van 1312. — Die betalingen kunnen we volgen van 1309 tot 1321. Gillion de Herseberghe streek in 1309: 90 lb. op, in 1312: 500 lb., in 1316: 446 lb. 13 s. 8 d., in 1317: 250 lb. paris *«petis»*, in 1321: «194 lb. 18 s. 1/2 d. gros pour 12 d.» en 55 lb. 11 1/2 d. Ibidem, no 271, 272, 274, 269 en 277, grafelijke rolrekeningen van 1309, 1312, 1316, 1317 en 1321.

(57) « Ore est venus, sires, li receveures et a donne une mote et terre, qui entour geist, a cense, qui est vostre, a un de leurs bourgeois, lequle mote cha en ariere a estei masonnee... — « Item sires ilz prient pour Dieu que vous ne voellies souffrir que tors leur soet fais comme du cange que li receveres a donne a cense, que onques fait fu fors ore, car grant grief en venroet a eaus et peu de pourfit a vouz ». Klaagschrift van de lieden van Nieuwpoort van omstreeks 1300. Brussel, Rijksarchief. Trésorerie des Chartes de Flandre, no 867.

(58) « Contes de le cense de le mote de Noefport, ki suit valoir 60 s. par an, si n en at t on riens rechut 4 ans aoie. » Brussel, Rijksarchief. Chambre des Comptes, no 270. Grafelijke rolrekening van 1306.

(59) « Compte de le cense dou cange de Nuefport, dont on soloit avoir 35 lb. par an, si ne le tient ore nus par l enpaicement de ciaus de Nuefport. » Ibidem, no 271, grafelijke rolrekening van 1309. — « Compte de le cense dou cange de Noefport, qui soloit valoir 35 lb.

die verpachting niet heeft moeten laten varen ⁶⁰. De « mote » werd ieder jaar verpacht op Sint-Jansdag (24 Juni). Haar jaarlijkse pachtprijs bedroeg aanvankelijk 3 lb. ⁶¹, van 1314 af 3 lb. 10 s. ⁶² en van 1320 af 7 lb. ⁶³. De jaarlijkse pachtsom van de « cange » was vastgesteld op 35 lb., bedrag dat éénmaal, in 1306, opgebracht werd ⁶⁴. De « pasturage des biestes de Nieuwe Hede es dunes » bestond uit duinen, weiden en schorren, die in hun geheel jaarlijks verpacht werden. Na 1302 trad Jan Breidel, vermoedelijk de bekende Brugse beenhouwer, als pachter op. De pachtprijs bedroeg aanvankelijk 8 lb. ⁶⁵. Van 1309 af

et si ne le tient on mais pour l'empeschement de cheaus de Noefport. » Ibidem, no 272, grafelijke rolrekening van 1312. — « Comptes de le cense dou cange de Noefport qui soloit valoir par an 35 lb. Se l'ont chil de Noefport empeschie. » Ibidem, no 273, grafelijke rolrekening van 1315.

(60) In de rolrekeningen van de jaren 1316, 1317 en 1321 wordt steeds dezelfde vermelding als hierboven herhaald. Ibidem, no 274, 269 en 277.

(61) « Conte de le cense de le mote de Noefport fait par Henri de Diepe et fina li cense a le Nativite Saint Jehans Baptiste l'an M.CCC et 1, dont li somme est par an 60 s., payet a Jeffroy par maistre Hue. » Ibidem, no 267, grafelijke rolrekening van 1301, 30 verso. — Zie ook nota 58 hierboven.

(62) « Compte de le cense de le mote de Noefpord fait par Hategoed. Commence et finira a le Saint Jehan Baptiste l'an M.CCC 17 dont li somme est par an 3 lb. 10 s. Paiie a Guidon, receveur en 2 parties par le main Ph. de le Spriete compt. » Ibidem, no 274. Rolrekening van 1316. — « Compte de le cense de le mote le conte a Noefpord fait par Watier Hateghout et commença li cense a le Saint Jehan l'an mil CCC et 14 et dura par 3 ans, dont li somme est par an 3 lb. 10 s. De cou payet a Watier de Tournay 35 s. Parisis compt. Demeure k il dot 35 s. sommeit en 1 an apres. » Ibidem, no 269, grafelijke rolrekening van 1317.

(63) « Comptes de le cense de le mote le conte a Noefport fait par Jehan le Ghous et fina li cense a le Saint Jehan l'an 21 dont li somme est par an 7 lb. par. grands tornois pour 10 1/2 d. Item doit il de l'an passe 7 lb. Tout de 14 lb. De ce paiet a Jehan Lauwaers 4 lb. compt. Demeure 10 lb. » Ibidem, no 277, grafelijke rolrekening van 1321.

(64) « Contes de le cense dou cange de Noefport fait par Jehan de Usene et fina li cense a le Sainte Crois en may l'an M.CCC.VI., dont li somme fu 35 lb. » Ibidem, no 270, grafelijke rolrekening van 1306.

(65) « Contes de le cense dou pasturage de le Neue Hede fait par Jaquemont de Diepe et fina la cense a le Nativite Saint Jehan Baptiste l'an M.CCC. et 1 dont li somme est par an 8 lb.... » Ibidem, no 267, grafelijke rolrekening van 1301. — « Contes de le cense dou pasturage es dunes des biestes de Nieuwe Hede fait par Jehan Breide, dont li somme est par an 8 lb. Encore des ans passes 22 lb. Tout cou 30 lb. » Ibidem, no 270, grafelijke rolrekening van 1306. Zie ook hieronder noten 66 en 67.

evenwel kon de « warde des dunes », de duinherder, die toen als pachter optrad, die som niet meer opbrengen. Hij bleef de door hem te betalen pacht somtijds gedurende verschillende jaren verschuldigd ⁶⁶. In 1321 werd besloten dat de « pasturages » zouden worden verpacht volgens een prijs overeen te komen met den ontvanger van Vlaanderen ⁶⁷.

De verschillende grafelijke domeinen te Nieuwpoort en omgeving werden somtijds door een en denzelfden pachter in uitbating genomen. Aldus zien we in 1301 Jacquemon de Dieppe tegelijk de « tonliu de Noeport » en de « pasturages » van de Nieuwe IJde in pacht nemen, terwijl zijn broer, Henri de Diepe, de « mote » te Nieuwpoort voor zijn rekening nam ⁶⁸.

In 1324 kwam het grafelijk domein te Nieuwpoort samen met de stad als apanage in het bezit van Robert van

(66) « Compte de le cense dou pasturage des biestes de le Nieuwe Heide es Dusnes, fait par le frere mestre Nicholon le Felitien, warde des Dusnes, fait par le frere mestre Nicholon le Felitien, warde des dusnes, dont li somme est par an 8 lb. bonne monnoie. Encore doit il des ans passeis vint et quatre lb. foinle monnoie, valent 8 lb. bon. Toute ce 16 lb. bonne monnoie. Et est a savoir que Jehans Bredele doit d arrirages de le ditte cense pour le tans k i fu warde des dunes, si comme en le reneghiele en l an M.CCC. et cunich faite apirt 22 lb. feule monnoie. » Ibidem, no 271, grafelijke rolrekening van 1309. — Oorzaak van de insolventie was heel waarschijnlijk de voortdurende zandverstuiving en vorming van nieuwe duinen. Zie ibidem, no 267, grafelijke rolrekening van 1301. Tekst hierboven nota 18, p. 86.

— «Compte del le cense dou pasturage des bestes en le Nieuwe Heide es dunes faite par Jaquemon delle Pierre, warde des dunes, dont li somme est par an 10 lb. Item doit il des ans passeis 30 lb. Tout ce 40 lb. sen rechet pour le terme avec fouille monnoie. Ensi ne doit il que 33 lb. 6 s. 8 d. forte monnoie, mis en l an apres. Et est a savoir que Jehan Bredel doit d arrirages del le dite cense pour le tans qu il fu garde des dunes, si comme en li renenghiele del an mil trois cens et cinc apert 22 lb. feule monnoie, mis en l an apres. » Ibidem, no 272, grafelijke rolrekening van 1312. — Voor de volgende jaren zie de grafelijke rolrekeningen van 1315, 1316 en 1317. Ibidem, no 273, 274 en 269.

(67) « Compte de le cense du pasturage des biestes en le Nieuwe Heide des Dunes fait par Widot le Crane qui en doit rendre compte pour ceste annee, car il a manyet le dit pasturage. Et est a savoir que Guiduce Baldecon y a prise le dite cense et en doit payer cou que mesure Willames del Acke, Colars de March et Simons, receveurs en ordeneront... » Ibidem, no 277, grafelijke rolrekening van 1321.

(68) « Conte de la cense du tonliu de Noeport par Jaquemon de Diepe l an et le jour et au liu dessus dis, dont li somme est par an 580 lb.... » Ibidem, no 267, grafelijke rolrekening van 1301. — Zie ook nota 61 en nota 65 hierboven.

Kassel. Na zijn dood ging het over, eerst aan zijn vrouw Johanna van Bretagne, daarna aan zijn dochter, Yolande van Bar, die het tot 1350 kon behouden ⁶⁹. Welke dan de wijze van uitbating was, hebben we niet kunnen nagaan. Wat er ook van zij, toen graaf Lodewijk van Male in 1350 zich opnieuw in het genot van zijn prerogatieven te Nieuwpoort stelde, was zijn eerste werk er ridder Huhghe van Halwyn als « rewaert, ontvanghere ende bailliu » heen te sturen ⁷⁰.

Onder de regering van Lodewijk van Male was de gewone uitbating van den tol van Nieuwpoort wederom de verpachting. Dit systeem gaf evenwel nogmaals aanleiding tot misbruiken en moeilijkheden. De Nieuwpoortse tollenaars kwamen in 1373 en 1375 in conflict achtereenvolgens met de burgers van Sint-Omaars ⁷¹ en met de

(69) J. J. CARLIER, ROBERT de CASSEL, in *Ann. Com. flam. de France*, année 1868-69, p. 128, P. J. no IV. — M. DE SMYTTERE : *Essai historique sur Yolande de Flandre, comtesse de Bar et de Longueville*. Lille, 1877. — J. FINOT : *Inventaires sommaires des Archives départementales du Nord*, série B, t. VII (1892), p. XXXII-LIII.

(70) « Nous Loys, etc., faisons savoir a tous. que nous avons mis et establi, mettons et établissons nostre ame et feal chevalier, messire Hue de Hlawin, nostre rewart et receveur de la ville et chastellenie de Berghes Sente Winnoc et de la ville de Noefpoort et de toutes les appendances et appartences, auquel nostre dit chevalier nous avons donne et donnons plain pooir, auctorite et mandement especial en nostre nom et pour nous des dictes villes et chastellenie, avoques toutes leur appartences comme nostre propre heritage mettre en nostre main de tous biens, rentes, revenues, exploits et aultres quelconques a yelles villes et chastellenie appartenant exploiter, recevoir et lever a nostre ees, de ent quitter et warandir, de recevoir en nom de nous feautes de tous les hommes de fief as cessus dictes villes et chastellenie appendans... » Oorkonde van 5 Augustus 1350. Th. de LIMBURG-STIRUM : *Cartulaire de Louis de Male*. Bruges, 1898-1901, t. I, p. 174, no CLXXIV. — Zie ook ibidem, no CLXXXIV. Oorkonde van 11 Augustus 1350. Zelfde oorkonde, maar in Vlaamse tekst. — In de grafelijke rolkening van 1351 blijft de rubriek « Compte de le chense dou tonliu de Noefport » voorts nog oningevuld. Brussel. Staatsarchief. *Compte de la recette des gros de Flandre*, no 282.

(71) « De zaken van den besouke tusschen den tholnars van der Niewerpoort ende dien van Sinte Omars om t occoisen van den tholle daenof die van Sinte Omars vry waren willen : Sijn uutgheset toter naester audiencie, sdaech naer sinte Vincensisdach ». N. DE PAUW : *Bouc van der Audiencie*, Op cit., p. 510, no 1119. — Zie ook ibidem, p. 545, no 1165; p. 496, no 1046. Data van de twee eerste teksten : 12 December 1373 en 29 Januari 1374. De derde tekst is de oudste en leidt het geöng in : ze dagtekent van 21 Augustus 1373.

lieden van Veurne-Ambacht ⁷², van wie ze zonder recht op het transitoverkeer tollen dierven eisen. Beide geschillen kwamen voor de Audiencie of grafelijken rechtbank. Alleen de uitspraak in het tweede geschil is gekend. De tollenaars werden in December 1375 tot de betaling aan de grafelijke schatkist van een boete van 300 lb. veroordeeld, terwijl de lieden van Veurne-Ambacht hun oud voorrecht van gedeeltelijken tolvrijdom bekrachtigd zagen ⁷³. Het volgende jaar kwamen de tollenaars in twist met de keurbroeders van Poperinge, van wie ze eveneens onwettige tollens eisten. Dit maal gold het evenwel lieden, die geen tolvrijdom genoten ⁷⁴. Ook dit geschil kwam vóór de Audiencie. Hoe het beslecht werd, hebben we niet kunnen uitmaken.

Lodewijk van Male bekostigde evenals zijn voorgangers op den tol van Nieuwpoort enkele renten, waaronder één ten bedrage van 150 lb. ten gunste van heer Wulfard van Gistele en één ten bedrage van 300 lb. ten bate van de Franse hospitaalridders of ordebroeders van Sint Jan van Jerusalem, wier lenen in Vlaanderen hij afgekocht had. De eerste was een lijfrente verleend in 1357 ⁷⁵. De tweede ingedeel was een voorlopige rentebelegging door over-

(72) « Tusschen die van Veurn-Ambocht an d eene zide ende den tholnars van der Niewerpoort an d andere van dat de tholnars thol hebben ende heffen willen van cuerbroeders in Veurn-Ambocht van scepen die uit Veurn-Ambocht vor de havene te Niewerpoort in de zee varen, die men heet zeelopers, van den goede datter ingheladen es, nochtans dat zij t goet te Niewerpoort laden noch ontladen, daerof die van Veurn-Ambocht vry sculdech sijn te stane, also zij segghen, daerof de tholnars de contrarie segghen. » N. DE PAUW. Op cit., p. 672, no 1427. Tekst van 29 Januari 1375 (no XXXV).

(73) Ibidem, p. 809, n° 1713, tekst van 10 December 1375 (XLI). — Rijssel. Arch. dép. du Nord. Inventaire som. nouv., p. 174.

(74) N. DE PAUW. Op cit., p. 871, n° 1826, tekst van 8 Juni 1376 (XLIV). — p. 941, n° 1969, tekst van 26 Januari 1377 (XLVIII).

(75) « Gheven den vorseiden mer Wulfard hondert ende vijftich pond parisis siaers onser muntten van Vlaendren, als langhe als hi leven zal, te heffene ende te ontfane up onsen thol van der Niewerpoort, te twee terminen siaers : deene heilt te middewintere, ende d andere heilt te Zente Jans messe mitszomers... » Th. de LIMBURG-STIRUM: *Cartulaire de Louis de Male*, op. cit., t. II, p. 81, no DCCXCII. Oorkonde van 3 Augustus 1357.

enkomst in 1365 aangenomen en waarvoor de burgemeesters en de schepenen van de gemeente Nieuwpoort zich borg hadden moeten stellen. Hun taak bestond er in jaarlijks van de tollenaars de rente te vorderen en aan den grootprior van de orde uit te keren. Gelukkig voor de Nieuwpoortse wethouders en gemeente was de rente slechts een tijdelijke belegging in afwachting, dat de graaf, om de monniken volledige voldoening te schenken, haar definitief in Frankrijk zelf kon beleggen, wat vermoedelijk nog vóór 1383 gebeurde ⁷⁶.

In 1384, bij het overlijden van Lodewijk van Male, ging 's graven domein te Nieuwpoort en omgeving ten slotte over in de handen van de Bourgondische hertogen.

Al deze gegevens tezamen, laten ons toe, altans voor de 14e eeuw, een denkbeeld te vormen van de opbrengst van den Nieuwpoortsen tol. De gemiddelde jaarlijkse pachtprijs zijnde, ten minste gedurende de periode 1300-1324, zowat 500 à 600 lb., mogen we aannemen, gezien 's gravenlandschuld zowat 200 lb. opbracht, dat de tol op de handelsverrichtingen te Nieuwpoort ieder jaar ongeveer 300 à 400 lb. opleverde, wat voor dien tijd niet te versmaden was. Dit bewijst meteen ook het belang van Nieuwpoort als knooppunt van de handelswegen in het IJzerbekken ⁷⁷.

R. DEGRYSE.

(76) « Donnans aussi en mandement par ces presentes as censiers de notre dit thonlieu qui sont et seront et a ceulz qui auront la recepte dou dit thonlieu en mains et a cestiu d eulz que veues ces lettres, qui demourront a la ville de Noefport, il se oblegent a la ville de Noefport par leurs lettres a paier et paient d an en an et de terme en terme dessus dit durant leur cense et leur maniance la dite somme de trois cens livres parisís par an as borchmeestres et eschevins de Noefport pour la cause et en la maniere dessus dites... » Nieuwpoort. Stadsarchief. no 198 (charter n° 21). Oorkonde van 12 Juni 1365, naar een eerste vidimus van 28 Juni 1365 en een tweede van 17 Februari 1385 (nieuwe stijl).

(77) R. DEGRYSE : *Oude en nieuwe havens van het IJzerbekken in de Middeleeuwen*, in *Handelingen van de Soc. d'Emulation van Brugge*. Deel 84 (jaargang 1947), pp. 6-40 (p. 21).

BIJLAGEN ¹

I

September 1241. — Oorkonde waardoor gravin Johanna en graaf Thomas afstand doen van bepaalde rechten hen toegewezen te Nieuwpoort door een scheidsrechterlijke kerkelijke commissie in de zaak van de moord op twee priesters en waardoor ze terzelfder tijd eveneens afschaffen de tollén, die te Nieuwpoort drukten op de schuiten en de voertuigen, die in dienst van de burgers van deze stad, goederen aanvoerden of uitvoerden. — Kopie van een verloren stuk. Rijsel. Archives départementales du Nord, B.1373 (729).

Copie de privileges de Neufport. —

Premiers du privilege du conte Thumas, qui quite ceulx de Neufport 4 d. de chacun car et charette et deux deniers de chacune schute y apportant biens, qu ilz souloient paier par maniere de tonlieu et que li transgresseur payera double amende.

Nos Thomas comes et Johanna uxor nostra, comitissa Flandrie et Haynonie, notum facimus universis presentes litteras inspecturis quod scabinos et communitatem de Novoportu quitavimus et absolvimus de omni eo quod nobis fuerat adjudicatum in arbitrio quod erat inter ipsos ex una parte et capitulum Beate Walburgis Furnensis ex altera, videlicet de morte presbiterorum. Preterea sum apud Novumportum exigantur quatuor denarii de curru et de biga deferente bona cujuscumque de quibus theloneum debitum est solutum et de scutis afferentibus bona illorum de Novoportu ibidem duo denarii exigantur. Nos intelligentes hoc esse potius exactionem quam debitum, ipsos de dictis quatuor denariis de curru et de biga et de duobus denariis de scutis in perpetuum quitamus et absolvimus pro nobis et successoribus nostris. Concedimus eciam eisdem et volumus de litigantibus quod insultor convictus ad legem solvat pro utroque. In cujus rei testimonium presentes litteras sigillis nostris duximus roborandas. Actum anno domini M° CC° quadragesimo primo mense septembri.

(1) Ik dank hierbij de hh. P. de Saint-Aubin (Rijsel), Prof. Dr. Hans Van Werveke (Gent) en de diensten van het Algemeen Rijksarchief (Brussel) voor de hulp, die ze mij bij het collationneren van deze Bijlagen geboden hebben.

II ¹

16 Oktober 1274. — *Oorkonde waardoor gravin Margaretha aan de abdij Sint Pieter te Oudenburg een stuk moer te Aardenburg schenkt in ruil voor de gronden, waarop ze het nieuw stadje Lombardsijde had doen oprichten en die feitelijk aan deze abdij toebehoorden.* — Videmus van 4 November 1293, gegeven door de abten van Sint Andries te Brugge en van Sint Bartholomeus van den Eeckhoutte. Gent. Rijksarchief. Fonds de Saint-Genois, n° 194. — Dergelijk vidimus bevindt zich ook te Nieuwpoort in het stadsarchief in het dossier n° 2919.

Universis presentes litteras inspecturis, Petrus et Johannes, divina permissione abbates Sancti Andree iuxta Brugis et sancti Bartholomei de Echout, salutem in domino. Noverit universitas vestra nos vidisse privilegium Margarete comitisse Flandrie et Hannonie et Guidonis eius filii, comitis Flandrie et marchionis Namurcensis, non abolitum, non cancellatum, nec in aliqua sui parte viciatum in hec verba: Nous, Margherite contesse de Flandres et de Haynau faisons a savoir a tous, ke comme nos eussiens iadis faite et estoree nostre vile de Lombardie daleis notre port de Noefport et ke nous a ceaus de celi vile de Lombardie eussiens dounei mesures partie es dunes u il ont maisonnei, et partie seur le hem vers Noefport, dont nous avons ades puis receues et recevons les rentes. Et comme li abes et li couvens de Audembourg se plainsissent devant nous souvent, ke nous cel vile aviens estoree et les mesures dounees tout seur le leur, c est a savoir en partie seur lor pasture, qu il ont es dunes dou don de nous ancisseurs et en partie seur le hem ke est lor iretages par le don de nos ancisseurs ausi, si omme il apeirt par lor chartes, nous envoiames religieux home, l abei de Saint Nicholai de Furnes et Michiel chanonie de Furnes, nostre clerc, pour enquerre de ces choses au liu devant dit. Et nos rapporterent li abes et Michius devant nommeit ke dehors le liu u li vile est maisonnee, nos gens avoient dounei a ceaus de Lombardie, pour mesures, seur le pasture de ceaus de Audembourg treinte et cuine mesures, douse verges mains; es rues sis mesures, deus lignes et trente verghes, et seur le hem, ki hiritages

(1) Nota van den heer Prof. Dr. Hans Van Werveke: in dit stuk is er een moeilijkheid in verband met den term « couvens ». Er staat wel degelijk telkens « u », terwijl men in dien tijd gewoonlijk « conventus » schrijft. Maar nu staat er eveneens in den tekst « encouvent », waar het natuurlijk « enconvent » moet luiden. Ik vraag me dan ook af of « couvens » niet in « conventus » zou mogen veranderd worden.

est de l'Eglise de Audembourg, quinze mesures, cunquante verges et en rues quatre mesures, et ke de ce nous avons recit et recevons les rentes. Et nous en restor de ces choses devantdites avons dounei et dounons al abei et au couvent de Audembourg devant dis quatre bouniers de nostra moer de Rodembourg a tout le tresfons gisans seur le waterganc ke on apele waterganc segneur Jehan en coste le moer dame Margherite, veve segneur Poi le Calere, le viel, et tout une voie ki a a nom vakewech, ki contient dis et wit verghes de moer de long et trois verghes, dis pies et demi de large pour le valeur de trois cens livre de nostre monoie de Flandres, lequel moer nous lor avons fait delivrer par Dant Eustacie, maistre de Stoppeldike, et par frere Jehan, maistre de Groude, a tenir de nous et de nos hoirs apres nous, segneurs de Frandres, parmi noef deniers de cens de le monoie de Flandres pour chascun bounier a paier chascun an a le Saint Remi as bries de nostre moer de Rodembourg. Et parmi ce li abes et li couvens devant dit ont cuitai a nous et a nos hoirs, segneurs de Flandres, tout ce ke nous en avons receu et tout ce ke cil de Lombardie en tienent ore et dont il paient rente a nous, selon l'enqueste, ek li abes et Michius de-seure dit nos rapporterent. Et volons ke tous li remanans dehors ete en iretage et en pasture demeuret a tousjours mais a l'Eglise de Audembourg selonc la teneur de chartres, qu'il en ont de nos ancisseurs. En tesmoignage et en confirmation de laquel chose nous avons dounei ces presentes lettres a l'abei et a couvent de Audembourg souvent nommes, seelees de nostre seel. Et je Guis, fius a la noble contesse devantdite, cuens de Flandre et marchis de Namur le cuitance, le confirmation et toutes les choses devantdites, tout ensi ke ma chiere dame et mere devant nommee, les a faites cuitées et confirmees, les loe gree et approueve et les permet, et ai enconvent loiaument a tenir et a faire tout entierement par moi et pas mes hoirs apres moi segneurs de Frandres, tout en si ke devant est divisei perpetuement. En tesmoignage et pour seurteie de la quel chose je ai fait metre mon seel a ces presentes lettres, ki furent donees en l'an de l'incarnation nostre segneur Jhesu Christ M.CC. sois-sante et quatorze, le mardi des octaves Saint Denise. In quorum omnium testimonium et munimem presentibus litteris sigilla nostra duximus apponenda. Datum anno domini M.CC.XCIII dominica infra octavas Sancti Martini hiemalis.

Registrata est

de la vile de Lombardie

III

18 December 1290. — *Gwijde van Dampierre, graaf van Vlaanderen, stelt ter beschikking van de gemeente Nieuwpoort en van de parochie van Sint Laurentius 12 gemeten gronds liggende binnens de stad en deel uitmakende van het «Portelant», met de verplichting tot oprichting aldaar van een stedelijk en parochiaal kerkhof van ongeveer 1 gemet oppervlakte.* — Rijsel. Archives départementales du nord, B. 1374/568. Kopie in veertiendeuws geschrift van een verloren oorkonde.

Guido comes Frandrensis et marchio Namurensis universis presentes litteras inspecturis et specialiter reverendo in Christo patri J. dei gratia episcopo Morinensis, salutem in domino. Noverit universitas vestra quod nos utilitate et necessitate ecclesie et ville nostre Noviportus consideratis et attentis, ipsi ville et ejusdem parrochiali ecclesie propter Deum et pietatis intuitu, concedimus et donamus unam plateam seu peciam terre duodecim mensuras vel circiter continentem, sitam in dicta villa ad locum qui dicitur Portelant deo dedicandum et ad faciendum in eadem platea cimiterium ad opus ville et ecclesie predicatarum, et volumus quod dicta platea continens in se quantitatem unius mesure terre vel circiter ex quo per manu episcopi benedicta fuerit plena imperpetuum cimiterii gaudeat libertate. In cujus rei testimonium presentibus sigillum nostrum duximus apponendum. Datum anno domini millesimo ducesimo nonagesimo feria secunda ante festum beati Thome Apostoli.

Item copie des lettres de Guy, conte de Flandre, qui amortist une mesure de terre, la ou li moustiers Saint Leurens en la ville de Nieuport siet, et se y donne 12 mesures de terre (1).

IV

Omstreeks 1295. — *Klaagschrift waarin de lieden van Nieuwpoort hun grieven in zake het grafelijk domein in hun stad uiteenzetten.* — Brussel. Rijksarchief. Trésorerie des Chartes de Flandre, n° 867.

A vous, tres haus, gentieus et tres ames sires, pourveales princes, sires, cuens de Flandres, apres nostre singneur leur singuleur singneur, monstrent li boene gent communaument de Nuefport, vostre humele obeissant, et prient pour Dieu et misericorde a vous et a vostre discret consael, que vous vos humeles

(1) *Rugnota.*

orelles et droituraule cuer, voellies doneir as poins qui chi s en siewent, que nostre sires vous en sache grei et que il joiissent du droit.

Tres poissans sires il vous monstrent, que cha en ariere des vos combourjois de Nuefport eet autre de dehors, qui le leur furent, tres poissant que il douz sires, a le fie ont este eschevins et tonlier et a la fie bailliu et tonlier ensamble, qui le tonlier accensirent et bien sires, il ont en leur pensee et cuer, que nus tors ne desraisons ne leur fu accensiet et sont venu i cil outre, ce de leur forche, sans connoissanche de Dieu, ne de sa glorieuse meire et les ont a tort meneis et tort d eaus pris, contre leur privileges et droet en un point espectralment plus des autres, qui tens est. Et ce est, qu il voelent prendre et ont pris de un tonnel de cervose d Engleterre et d autre estrainge servose l argent de quatre les ou il ne deusent de droet prendre que denree, sires pour dieu merchi, ceste forche et torts, se diex plaist et le droet, vous ne soufferreis mie, car adeis il l ont calengiet, dont il prient pour Dieu et misericorde, que vous les faites tenir a droet et que on faiche trois brief et que on meche le un ou moustier, l autre en le hale et le tiers ou ghiselhus, si que cascuns puisse sancer qu il doet.

Item sires, il vous monstrent de un autre point, qu il eut de anchienete bien use, qu il peusent prendre et ont pris les terres du singneur geisans en le banlieue de Nuefport pour le pourfit du commun pour le droet du singneur, c est le maisure pour deus solz laen et en le mesure de terre en a douse et demie, c est le mesure vint et cinc solz. Ore est venus sires li receveures et a donne une mote et terre, qui entour geist a cense, qui est vostre a un de leurs combourjois, lequele mote cha en ariere a estei masonne. Et sires, se vouz le vausisies masonneur, il en seroient lie et joiant, et puis que vous ne le voleis masonneur et uns autres le maisonne, si prient il con leur donne selonc leur boen usage pour le commun pourfit de le ville, et sires si comme il leur samble, uns communs pourfis doet aleir et miex valoe de une singuliere personne, et sires, si comme il entendent, plus vous enleveries de le ville que de le convenenche faite, s en voellies pour Dieu teil avis que nostre sires vous en sache grei.

Item sires, il vouz prient pour Dieu, que vous ne voellies souffrer, que tors leur soet fais, comme du cange, que li receveres a donne a cense, que onques fait fu fors ore, car grant grief en venroet a eaus et peu de pourfit a vouz.

Ce sont li grief ceus de Neufport 1.

(1) Rugnota.

De Brugse WIIC-namen

In 1935 gaf professor W. Vogel een grondige studie uit over de namen met « wik » ¹. De meeste wik-namen, in het latijn *vicus*, betekenen handelsplaats ². Maar, met het einde van de 9e eeuw, zou deze naam uit de mode zijn geraakt in de Zuidelijke Nederlanden en in Engeland, en er vervangen door het woord *portus* ³.

Een tekst, uit het midden van de 11e eeuw, vermeldt de stad Brugge: « *in vico cui nomen Brugas antiquitas dederat* ». Professor F. Ganshof, die deze tekst aanhaalt, zegt dat er niets uit kan gehaald worden, daar, volgens W. Vogel, *vicus* reeds zijn oude betekenis had verloren ⁴.

Dr M. Gysseling was zo vriendelijk me mede te delen dat hij onlangs, in een fragment van het *Liber Traditionum* van de Sint-Pietersabdij te Gent, de oudste vermelding had gevonden van de Brugse stadsnaam. Deze tekst dagtekent uit het begin van de 10e eeuw, het fragment is een copie uit het jaar 941. De namen van Brugge en Antwerpen worden er geschreven « *in uico Brutgis, in uico Annuerpis* », terwijl de achttien andere plaatsen worden vermeld als « *uilla* ».

De tekst uit het midden van de 11e eeuw « *in vico ... Brugas* » kan nog wel de betekenis hebben behouden van handelsplaats. Te Brugge immers, zijn er twee wik-namen blijven bestaan respectievelijk tot in de 14e en in de 16e eeuw, namelijk langs ieder van de twee waterwegen, die achtereenvolgens de verbinding verzekerden van Brugge met de zee.

De oudste verbinding met de zee werd gevormd door de Oude Reie, die te Brugge van af de Rozenhoedkaai, langs de Burg en de Kraanrei liep, om dan naar het

(1) *Wik-Orte und Wikinger. Eine Studie zu den Anfängen des germanischen Städtewesens*, in *Hansische Geschichtsblätter*, 1935, bl. 5-49.

(2) *Ibidem*, bl. 29.

(3) *Ibidem*, bl. 35.

(4) *Iets over Brugge gedurende de preconstitutioneele Periode van haar Geschiedenis*, in *Nederlandsche Historiebladen*, 1938, bl. 296, n. 17.

noorden te stromen langs de Jan Miraelstraat, de Sinte-Clarastraat, en te eindigen in het Oude Zwin aan de Dampoort. Het Oude Zwin stroomde langs Koolkerke, Peereboom en Eienbroek, recht naar de monding van het eigenlijke Zwin bij het Hazegras. De Oude Reie, tussen de Kraanrei en de Dampoort, verdween na het graven van de nieuwe stadsvestingen in 1297⁵.

De andere verbinding met de zee, die slechts gebruikt werd van af het midden van de 12e eeuw, nadat het Oude Zwin onbevaarbaar was geworden ten gevolge van de verzanding, werd gevormd door de Reie, die door Brugge liep langs de Spiegel- en de Lange Rei om te Damme uit te monden in het Zwin. Deze zee-arm liep over Sluis naar de Noordzee⁶.

Langs ieder van deze twee verbindingen vond men een wik-naam.

Aan de Vlamingbrug, op de plaats waar de Lane, een riviertje dat van Varsenare kwam, in de oude Reie liep, lag tot in 1297 een stadspoort, namelijk de Vlamingpoort. Ze wordt voor het eerst vermeld in een akte van Mei 1269 over de kleine tol te Brugge: « hier boven behort ter cleenre tolne, de tolne datmen heet vtfuert: ziiet met wagheneu, ziiet met carren, ziiet met cordewagheneu, ziiet met scepe, ziiet zoemers, tallen porten van Brugghe **zonder ter Vlamingporten iof TER KETELWIICPORTEN iof daer bi watre**, dat es van biere, van bierheisine, van erdinen potten... »⁷. De oudste naam van de Vlamingpoort is dus **Ketelwiicpoort**. De koopwaren die langsdaar de stad verlieten « bi watre », dus op de Oude Reie, waren vrij van de **vtfuert** tol. Waaruit we mogen besluiten dat deze koopwaren aan een andere tol waren onderworpen,

(5) G. DE POERCK : *Enceintes castrales et urbaines à Bruges*, in *Premier Congrès International de Géographie historique*, 2e deel, Mémoires. Brussel, 1931, bl. 80. En A. DE SMET : *Het Waterwegennet ten noordoosten van Brugge in de XIIIe eeuw*, in *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, 1933, bl. 1030 en volg. en bl. 1054-1055.

(6) A. DE SMET : *Op. cit.*, zelfde tijdschrift, 1934, bl. 87 en volg.

(7) Stadsarchief te Brugge, Charter nr. 260 (Vidimus van 1 Maart 1315).

waarschijnlijk de grote tol van het Zwin, die werd geheven op de koopwaren die uit zee kwamen of erheen vaarden.

Het **Ketelwiic** lag buiten de Vlamingpoort en wordt vermeld in de Brugse stadsrekening van 1284 onder de achterstand van accijnsen en van cijnspachten uit de jaren 1282-1284: « *arreragium fundi de Coetelwich* ». De andere « *arreragia* » zijn deze van vijf stadspoorten, van de « *inspectio porcorum* », van de Braamberg, van het Zand, van de Zak en van het « *pratum quondam (Fratrum) Minorum* »⁸.

Na 1297 valt de verbinding weg van het **Ketelwiic** met de zee, door het dempen van de Oude Reie. Het wordt nog eens vermeld in een charter van de Brugse scheepenen van 20 Januari 1322, over een rente bezet onder meer op negen « hofsteden », 't is te zeggen, percelen waarop huizen waren gebouwd of konden gebouwd worden, en gelegen « *bueter Kuettelwiicporte* »⁹.

Daarna valt de naam weg. In het register van de stedelijke renten uit het jaar 1355, worden de cijnspachten van het oude **Ketelwiic** vermeld: « *Buter Vlamynbrughe ter Baelyen* », wat ons laat besluiten dat dit wiic op de Oude Reie lag tussen de Vlamingbrug en het begin van de Sinte-Clarastraat¹⁰.

(8) Stadsarchief te Brugge, Stadsrekening van 1284, fo 25v.

(9) Archief der Brugse O. L. Vrouwkerk, Charter nr. 76.

(10) L. GILLIODTS-VAN SEVEREN: *Inventaire des Archives de la Ville de Bruges*. Ite Deel, bl. 22, nr. 514. — Over *Ter Balie*, dat ligt aan het begin van de Sinte-Clarastraat, zie J. DE SMET: *De Brugsche Straatnamen in 1399*, in *Feestbundel H. J. van de Wijer*, Ite Deel, Leuven, 1944, bl. 356, nr. 170.

Dr M. Gysseling was zo vriendelijk mij het volgende mede te delen over de etymologie van Ketelwijk: « De palatalisatie *o=eu* is in het » Westvlaams normaal (cf. *beuter*, *meulen*, *veugel*, enz., uit boter, molen, vogel). Bij de ontronding *eu=e*, tot op zekere hoogte parallel » met *krepel*, is er vermoedelijk volksetymologische invloed geweest. » Het etymon is *kutil*, waarvan evenwel slechts Nederlands *keutel* en » verwanten als representanten kunnen aangeduid worden (oorspronkelijke betekenis « dik, rondachtig voorwerp », volgens FRANCK- » van WIJK: *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal*). Zo » genoemd naar de vorm? Misschien ook in *Ketelvest* te Gent, waar- » van geen voldoende oude vormen bekend zijn. »

Een tweede wik-naam lag te Brugge langs de latere verbinding van Brugge met de zee, namelijk langs de Lange Rei. De westelijke boord van deze waterloop droeg de naam van af de Gouden Handbrug tot aan de Annuntiatenstraat. Deze laatste straat werd aangelegd op het verdwenen Vuilreijte, een watertje dat de Oude Reie verbond met de Reie.

De Sint-Gilliskerk werd in 1240 gebouwd op een deel van het leen van Philippus Ram, dat gelegen was **retro Wic** ¹¹. In 1242 wordt deze kerk vermeld als liggende **supra wic** ¹².

De Sint-Gillisparochie lag op het gebied van de heerlijkheid van Praat. Deze parochie werd rond 1286 door de stad Brugge aangekocht en bij haar grondgebied ingelijfd ¹³. Een akte van 1267 vermeldt deze parochie « up sint Gielis dorp in Brucghe, dat men heetet **Wyc** ende **Praetsche** » ¹⁴.

In de Brugse stadsrekeningen van 1334 tot 1380 wordt het wik der Lange Rei zevenmaal vermeld **vpt wijc** en **vp twijc**, in verband met de woekeraars die daar woonden ¹⁵. Deze naam vinden we nog terug tot in de eerste helft van de 16e eeuw ¹⁶.

(11) MIRAEIUS-FOPPENS : *Opera Diplomatica*, IIIe Deel, bl. 588.

(12) Archief der Brugse O. L. Vrouwekerk, Charter nr. 267 : *contulit ad lumen capelle beati Egidii site supra Wic*.

(13) L. GILLIODTS : *Inventaire des Archives de la Ville de Bruges*, Deel « Introduction », bl. 353-354 en 364.

(14) *Cronica et Cartularium de Dunis*. Brugge, 1864, bl. 641, nr. 1287.

(15) K. DE FLOU : *Woordenboek der Toponymie*, XVIIIe Deel, kol. 9-10 : 1331, 1344, 1346-47, 1353-54, 1360-61, 1378 en 1380. En GILLIODTS : *Inventaire*, IIe Deel, bl. 140, nr. 1 en bl. 347 : Item ghegheven den Lombaerden Cauwersinen wonachtich vpt wijc » (1367-1368). « Item van den Cauwersinen wonachtich vp twijc, van dat zie lenen ghelts omme meer ghelts » (1378-1379).

(16) Rijksarchief te Brugge, Charter blauw nr. 4180. Brugse schepenaakte van 29 Maart 1405 : *vpt Wijc dat men heet Houtbrekersdam*.

De Houtbrekersdam, genoemd naar de Brugse poortersfamilie Houtbrekere, was het deel van de Lange Rei gelegen tussen de Goude Handbrug en de Annuntiatenstraat.

Te Brugge leefde er van 1281 tot 1512 een familie *de Wijc, van Wijc*. Zie DE FLOU : *Woordenboek*, XVIIIe Deel, kol. 10-11, geplaatst onder *de Wijk* te Wevelgem.

't **Wijc** kan hier niet identisch zijn met het mannelijk Westvlaams naamwoord **wijk**, gedeelte eener stad ¹⁷, daar het **wijc** van de Lange Rei altijd onzijdig is tot in 1405. De laatste vermelding uit 1531, die waarschijnlijk werd overgeschreven uit een oudere akte, toont dat de zin van het woord **wijc** toen niet meer was gekend, daar het woord mannelijk is geworden : « **vpden wijc die men heet Houdbrekersdam** » ¹⁸.

Ik geloof dat deze twee Brugse **wijc**-namen wijzen op de opeenvolgende oudste handelscentra of aanlegplaatsen voor de schepen.

Het **Ketelwijk** lag langs de oudste waterverbinding van Brugge met de zee, namelijk op de Oude Reie. Wanneer na 1297 de Oude Reie werd gedempt ten gevolge van het graven van de huidige stadsvestingen, verdween ook de naam **Ketelwijk**.

Dit laatste was dus de oudste haven van Brugge waar in het midden van de 9e eeuw Hardeknut, de zoon van de uit Engeland ontvluchte Engelse koningin Emma, zijn schepen onder bewaking achterliet, om met een geleide zijn moeder in de Brugse burg te gaan bezoeken. De Brugse haven lag op een zekere afstand van de Burg ¹⁹.

Wanneer, na 1150, Brugge een andere verbinding met de zee in gebruik nam, namelijk de Reie en haar voortzetting het **Zwin**, werd een nieuwe aanlegplaats langs deze waterweg gekozen, namelijk het zuidelijke deel van de Lange Rei, dat de naam kreeg van het **Wijc**. Deze verbin-

(17) Zie DE BO : *Westvlaamsch Idioticon*.

(18) Stadsarchief te Brugge, Register van de Klerk Cornelis van den Leene, 1520-1539, f° 398, Schepenakte van 13 Juli 1531 : *ande westzyde vander Reye, beneden der Thorrebrugskin vpden Wyc diemen heet Houdbrekers dam*.

(19) F. GANSHOF, *Op cit.*, bl. 282-284 en bl. 296, n. 18 en 297, n. 25 : « *Itaque prosperis usu flatibus transfretant et cuidam stationi haud longe a castello Bruggensi distanti se applicant....* » — « *ad Bruggensem sese applicuit portum. Hinc anchoris rudibusque navibus affixis et nautis qui eas servarent expeditis, recta se via cum delectis ad hospitium dirigit matris.* »

De afstand in vogelvlucht, tussen de Burg en het *Ketelwijc*, bedraagt 500 m.

ding met de zee is in gebruik gebleven tot het einde van de 16e eeuw. Alhoewel het zuidelijk deel van de Lange Rei zijn belang als aanlegplaats stilaan verloor, bleef de naam **Wijc** voortleven tot in 1531.

Dat het **Wijc** der Lange Rei vroeger het Brugse handelscentrum was, wordt nog bewezen door het feit dat het de enigste plaats was in het rechtsgebied van de Brugse magistraat, waar woekeraars waren gevestigd ²⁰. De andere woekeraars woonden binnen Brugge op het rechtsgebied van de kerkelijke heerlijkheden van de Proost en de Kanunniken van Sint-Donaas (het Proosse en het Kanunnikse), die volledig onafhankelijk waren van de Brugse magistraat. Namelijk op het Oostproosse, in de Jerusalemstraat ²¹, en op het Zuidproosse, op de huidige Garenmarkt ²².

Het huis, waar de woekeraars woonden op het **Wijc** der Lange Rei, werd van 1629 tot 1920 betrokken door de Berg van Barmhartigheid. Daarna werd het een volkskliniek. Nu nog heet dit gebouw onder het volk **De Woeker**.

We mogen dus besluiten dat de naam **Wijc** te Brugge is blijven voortleven met de betekenis van handelsplaats tot in de 15e eeuw.

Jos. De Smet.

(20) Zie hierboven de teksten van 1334 tot 1380 ; en DE FLOU : *Woordenboek*, XVIIIe Deel, kol. 9-10.

(21) Rijksarchief te Brugge, Proosse, Reg. nr. 612, 1° 101v. : « Vanden gheschille jnter Janne vanden Zolder, als de ghone die leent jn tzerdekin vp toostprofsche ghelds omme meer ghelds » ; 1429.

(22) GILLIODTS : *Inventaire*, Ve Deel, bl. 524, n. 11 : « te keliciedene jn de strate voor de wouckere jnt peaukin ende van danne voorwaerts totten Nazarette » ; 1455-1456.

Oorkonden en Mededelingen

Documenten betreffende de Brugse Drukkers uit de 16^e eeuw.

IV. HUBRECHT DE CROOCK

Van de Brugse drukkers uit de eerste helft van de 16e eeuw is Hubrecht de Croock ongetwijfeld de voornaamste, zowel om het aantal als om de belangrijkheid en de keurigheid van zijn drukken. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat hij in menige studie vermeld wordt. Ten andere, over het werk van Hubrecht de Croock zijn wij goed gedocumenteerd: de door hem gedrukte boeken worden vermeld, meestendeels zelfs sekuur beschreven in de *Nederlandsche bibliographie van 1500 tot 1540* door W. Nijhoff — M. E. Kronenberg en in de *Bibliotheca Belgica*. De aldus samengebrachte lijst van zijn drukken kunnen wij slechts met twee nummers aanvullen ¹. Ook zijn biographie, doorgaans echter ontsierd door heel wat onnauwkeurigheden, steekt gunstig af tegenover de schaars bekende levensbijzonderheden van zijn Brugse vakgenoten. Desniettemin ontbreekt nog steeds een monographie of een algemene studie, waarin leven en werk van dezen drukker op bevredigende wijze behandeld worden.

De oudste vermelding van Hubrecht de Croock dateert van 20 December 1518. Op dit tijdstip treedt hij op als poorter van Brugge en wordt daarbij uitdrukkelijk als prentere vernoemd ². Of hij toen reeds voor eigen rekening werkte, blijkt niet en is overigens zeer onwaarschijnlijk. Wel heeft de Croock in 1546 van zich zelf getuigd, dat hij reeds van « over dertich jaeren hem aldaer (te

(1) Zie nrs. 1 en 2 van de verder op blz. 130 en vlg. medegedeelde lijst der drukwerken van Hubrecht de Croock.

(2) Vgl. Document nr. 1.

Brugge) geneert heeft zoe met boucken te printene als deselve te vercoopen »³, maar zelfs indien zijn verklaring trouw met de waarheid mocht overeenstemmen, dan nog zou men toch mogen veronderstellen dat in deze dertig jaar ook de tijd, die hij als leerknapp of gezelschap te Brugge heeft doorgebracht, zal begrepen geweest zijn. In ieder geval was hij van 't jaar 1520 af lid van het gild der Brugse librariërs, dat enkel uit vrijmeesters bestond. In het vermelde jaar betaalde hij inderdaad voor de eerste maal zijn jaarlijkse bijdrage als lid van het voornoemde gild en zien wij hem ook deelnemen aan een vergadering van gildeleden⁴.

Dat Hubrecht de Croock poorter van Brugge was, wil geenszins zeggen, dat hij als zoon van een Brugsen poorter geboren werd of dat hij in de laatstgenoemde stad het levenslicht aanschouwd heeft. Gelet op de uitheemse, althans weinig Brugs klinkende namen van zijn familieleden⁵, mag gerust het tegenovergestelde in overweging genomen worden. En toch heeft de Croock het Brugse poortrecht niet gekocht⁶. De hoedanigheid van poorter van Brugge zal hij echter waarschijnlijk door zijn huwelijk verworven hebben, aangezien zijn vrouw een geboren poorteres was⁷.

Over zijn afstamming en bepaaldelijk over zijn ouders, is niets bekend. De Brugse historicus, kanunnik C. Carton,

(3) Vgl. Document nr. 21.

(4) Vgl. Documenten nrs. 30 en 2.

(5) Vgl. Document nr. 29.

(6) De personen, die te Brugge het poortrecht door koop verworven hebben, worden aangegeven in de poorterboeken en in de stadsrekeningen. Poorterboeken voor de periode 1496-1530 bestaan echter niet meer, maar de stadsrekeningen zijn volledig bewaard gebleven, althans voor de tijdsperiode tussen 1500 en 1520. Welnu, in de poorterlijsten van de stadsrekeningen wordt Hubrecht de Croock niet aangehouden.

(7) Over de manieren waarop men te Brugge het poorterschap kon verwerven, alsmede over de juridische en maatschappelijke positie van den Brugsen poorter, zie R. A. PARMENTIER : *Indices op de Brugsche Poorterboeken*. eerste stuk, blz. VII-XII. Brugge, 1938. *Geschiedkundige Publicatiën der stad Brugge*, II.

heeft weliswaar beweerd ⁸, dat onze drukker de zoon zou geweest zijn van Gisienus de Croock, die van 1478 tot 1484 als lid van het Brugse librariërs-gild bekend is. Maar deze bewering, veelal door de latere auteurs overgenomen, werd niet verantwoord en is derhalve ook niet te vertrouwen, te meer daar er tussen Hubrecht de Croock en Gisienus de Croock geen verband kan aangewezen worden ⁹.

Aangaande de geboortedatum van onzen drukker zijn wij beter ingelicht. In een request, ten jare 1546 aan den Geheimen Raad te Brussel gericht ¹⁰, verklaart Hubrecht de Croock, dat hij toen 56 jaar oud was. Hij moet dus in of om het jaar 1490 geboren zijn en had derhalve den ouderdom van dertig jaar bereikt toen hij als lid in het librariërs-gild aanvaard werd.

Van zijn opneming in het librariërs-gild af tot aan zijn dood heeft de Croock bijna geregeld zijn jaarlijkse bijdrage of gildegeld betaald. Enkel de laatste jaren van zijn leven — wellicht sukkelachtig of ziek geworden — was hij hierin niet stipt. Zo stond hij bij zijn afsterven twee jaar ten achteren, doch het achterstallige bedrag werd door zijn weduwe voldaan ¹¹. Bleef de Croock zelden in gebreke van zijn geldelijke verplichtingen als lid van het librariërs-gild na te komen, hij heeft zich daarenboven meer dan eens vrijgevig betoond ten opzichte van zijn corporatie. Aldus gaf hij in 1521 drie denier groot voor het aankopen van een kaars; in 1529 schonk hij 6 denier groot als bijdrage in de bekostiging van twee altaarklederen ten gerieve van de gildekapel; in 1538 ten slotte gaf hij eerst 5 1/2 denier groot en daarna nog 12 denier groot voor de versiering van dezelfde kapel ¹².

(8) C. CARTON : *Colard Mansion et les imprimeurs brugeois du XVe siècle*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, tom. IX (1847), blz. 333-372, inzonderheid blz. 358.

(9) Vgl.: Brugge, stadsarchief, fonds van de gilden en de ambachten, *rekeningboek van de librariërs over de jaren 1454-1523*.

(10) Vgl. Document nr. 21.

(11) Vgl. Document nr. 30.

(12) Vgl. Documenten nrs. 3, 6 en 13.

Onze drukker genoot ten andere het aanzien van zijn gildebroeders, want tot tweemaal toe werd hij verkozen voor het ambt van deken, te weten: voor de jaren 1521 en 1532 ¹³, en werd daarenboven voor het jaar 1528 als *gouverneur* met het financieel beheer van het librariërs-gild belast ¹⁴.

Ongeveer vier en zestig jaar geworden is Hubrecht de Croock te Brugge overleden in de week van 29 April tot 6 Mei 1554 en op de Onze-lieve-vrouwenparochie aldaar begraven ¹⁵. Het lijk van den afgestorven gildebroeder werd door vier van zijn vroegere confraters naar zijn laatste rustplaats gedragen en een lijkdienst, waartoe alle librariërs waren uitgenodigd, werd door den kapelaan van het gild gecelebreerd ¹⁶.

Onze drukker was getrouwd met Catharina de Bondue, dochter van Laurens en van Catharina de Kuenynck. Reeds vóór 18 December 1518 was hij met deze vrouw door het huwelijk verbonden, want anders had hij op dit tijdstip niet kunnen optreden als voogd over Lodewijk, Nikolaas en Margaretha de Bondue, broeders en zuster van Catharina de Bondue, zijn vrouw ¹⁷. Volgens het Brugse stadsrecht trouwens, moesten de voogden genomen worden uit de naaste verwanten van de onder voogdij staande minderjarigen ¹⁸. Of er kinderen uit dezen echt geboren zijn, is niet met zekerheid te zeggen, maar schijnt eerder onwaarschijnlijk. Catharina de Bondue heeft haar man ongeveer drie jaar overleefd: in de week van 23 tot 30 Mei 1557 is zij gestorven en evenals haar echtgenoot op de Onze-lieve-vrouwenparochie te Brugge begraven ¹⁹.

(13) Vgl. Documenten nrs. 3 en 30.

(14) Vgl. Document nr. 5.

(15) Vgl.: Brugge, parochiaal archief van de Onze-Lieve-Vrouwkerk, *rekeningen van de kerkfabriek over de jaren 1530-1569*, blz. 577.

(16) Vgl. Document nr. 28.

(17) Vgl. Documenten nrs. 1, 10 en 26.

(18) Vgl. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN: *Coutume de la ville de Bruges*, tom. I, blz. 85, en tom. II, blz. 30, 126, 180, 381. Brussel, 1874-1875. — *Recueil des anciennes coutumes de la Belgique. Coutumes des pays et conté de Flandre, Quartier de Bruges*.

(19) Vgl.: Brugge, parochiaal archief van de Onze-Lieve-Vrouwkerk, *rekeningen van de kerkfabriek over de jaren 1530-1569*, blz. 646.

Van zijn eerste optreden te Brugge af tot aan zijn overlijden schijnt Hubrecht de Croock altijd in één en hetzelfde huis gewoond te hebben. Reeds op het boek, getiteld *Statuta generalia Fratrum Minorum*, dat hij in 1523 heeft gedrukt, wordt als adres aangegeven: **In civitate Brugensi oppido Flandrie juxta Hippogephiran sive Pontem Equinum**. En op de Nederlandse uitgave van *L'instruction des enfans*, die wellicht nog een jaar vroeger verscheen, luidt het adres: **Te Brugghe int Peerdestraetkin bi mi Huberecht de Croock**. Onze drukker woonde inderdaad in het huis, genaamd **De Synagoge**, staande aan de oostzijde van de Peerdestraat, destijds soms ook Kleine Ridderstraat geheten, aan den voet van de Peerdebrug. Van dit huis, waarin ook zijn atelier gevestigd was, is de Croock op 28 Maart 1536 eigenaar geworden door koop aan de erfgenamen van wijlen Jacob Crekele²⁰. Enkele maanden voor zijn dood heeft hij dit huis van de hand gedaan en verkocht aan zijn schoonbroeder, Nikolaas de Bondue, samen met Philips Coene²¹. Desniettegenstaande bleef de Croock dit huis verder bewonen. En ook zijn weduwe is vervolgens in **De Synagoge** tot haar overlijden blijven huizen.

Hubrecht de Croock is dus ruim vier en dertig jaar als meester-drukker te Brugge gevestigd geweest en heeft er onder meer werken gedrukt van de bekende geleerden J. L. Vives, Joost de Damhoudere, Cornelis van Baersdorp en Jacob de Meyere. Achttien door hem gedrukte boeken zijn thans bekend; ze zijn niet alleen belangrijk om hun inhoud, maar ze zijn daarenboven zeer gezocht door de bibliophielen om hun zeldzaamheid en hun keurige typographische verzorging. Benevens boeken moet de Croock nog zeer veel kleinwerk voortgebracht hebben, zoals afluatsbrieven, kermisvlaggetjes, bedevaartvaantjes, nieuwjaarsbrieven, minnedichten, volksliedjes en ander dergelijk drukwerk, voornamelijk ten gerie-

(20) Vgl. Document nr. 9.

(21) Vgl. Document nr. 26.

1. — Drukkersmerk (I) van Hubrecht de Croock.

ve van de vele broederschappen, gilden, kloosters en kerken. Een aanzienlijk deel van dit typographisch kleinwerk bevatte illustraties of versieringen, die van de Croock zelf afkomstig waren. Onze drukker, die zichzelf trouwens als **figurersnyder** betitelde, schijnt inderdaad een ervaren hout-, wellicht ook plaatsnijder geweest te zijn. Hij graveerde overigens niet enkel tot opluistering van zijn eigen drukwerk, maar hij sneed ook stempels voor het merken van koopwaren en figuren voor het bedrukken van stoffen. Het was ook de Croock die aan den klerk van het ambacht van de bombazijnwevers te Brugge in 1534 of 1535 leerde hoe het bombazijn door middel van een houten pers moest bedrukt worden ²². Uit den aard van de zaak zullen zijn meeste houtsneden gemaakt geweest zijn tot versiering van de door hem zelf gedrukte kermisvlaggetjes, aflaatsbrieven en zo meer, waarvan ons, jammer genoeg, geen exemplaren zijn bewaard gebleven. Maar dat hij ook als graveur een goede faam verworven had mag afgeleid worden uit het feit, dat hij niet enkel voor zijn onmiddellijke omgeving werkte, doch met bestellingen vereerd werd van vreemde kooplieden en uit tamelijk ver afgelegene plaatsen, o.a. Duinkerken, Halle en Antwerpen ²³. In hoever de afbeeldingen, de randomlijstingen, de bladdecoraties en de versierde initialen, die in zijn boeken aangetroffen worden, door hem zelf vervaardigd zijn, moet nog uitgemaakt worden. Zeker althans is, dat sommige van deze boekjes houtsnijwerk van de Croock mochten bevatten. De *Bibliotheca Belgica*, bijvoorbeeld, vermoedt dat de tien houtsneden, waarmede het boekje: **Dit is een zeer schoone ende devote oeffeninge van der Pasiën...** (ca. 1540) opgeluisterd is, wellicht alle van de Croock afkomstig zijn ²⁴.

(22) Vgl. Document nr. 8.

(23) Vgl. Document nr. 21.

(24) Zie : *Bibliotheca Belgica*, 2e serie, tom. XX, O 38 : « Bien qu'aucune des gravures sur bois dont ce livre est illustré ne soit signée, il est probable qu'elles sont gravées par l'imprimeur et tailleur d'images Hubert de Croock ou Crocus ».

Als drukker heeft Hubrecht de Croock vier verschillende merken gebezigd. Het eerste drukkersmerk, naar chronologische volgorde genomen, wordt aangetroffen op de laatste bladzijde van *Statuta generalia Fratrum Minorum...* (1523) en meet 112 mm. hoog bij 78 mm. breed. Het verbeeldt het Brugse stadswapen, geflankeerd door twee gekroonde gothische letters *b*, alles gevat tussen twee kolommen, waarop een ornament van dooreengestregelde banden of linten rust, waaraan het voornoemde wapen hangt. Onderaan wordt nog een banderol afgebeeld waarop de woorden **Hubrecht de Croock** voorkomen (zie afbeelding I). Het tweede drukkersmerk meet 80 mm. hoog bij 68 mm. breed. Het verbeeldt het Brugse stadswapen, gehouden door een achter het schild rechtstaanden en genuilbanden beer, met van weerszijden naast het dier een gekroonde gothische letter *b* (zie

2. — Drukkersmerk (II) van Hubrecht de Croock.

afbeelding II). Het derde drukkersmerk, het kleinste van de reeks, is slechts 25 mm. hoog bij 45 mm. breed. De voorstelling bestaat uit het Brugse stadswapen, gehouden door een achter het schild neergehurkten beer, en langs weerszijden geflankeerd door een gekroonde gothische letter b (zie afbeelding III). Het vierde, ten slotte heeft de

3. — Drukkersmerk (III) van Hubrecht de Croock.

grootste afmetingen : 147 mm. hoog bij 97 mm. breed en verbeeldt ongeveer hetzelfde als het voorgaande drukkersmerk, doch de voorstelling is hier van ter zijde gezien en anders van opvatting (zie afbeelding IV).

Over de plaats waar onzen drukker zijn stiel geleerd heeft bezitten wij niet de minste aanwijzing. En of Brugge daarvoor in aanmerking kan komen is vooral nog evenmin te zeggen wegens de gebrekkige kennis van den toestand in zake typographie gedurende het tweede decennium van de 16e eeuw ²⁵.

Hubrecht de Croock heeft verschillende leerlingen gehad. Vooreerst kwam in 1528 een zekere Willem de Cueninc bij hem in de leer ²⁶. Deze knaap was misschien een verre verwant, aangezien de Croock's schoonmoeder denzelfden familienaam voerde. Ook Erasmus vander Eecke ²⁷ is leerling van de Croock geweest. Verder zijn nog Maar-

(25) Vgl. A. VISART DE BOCARME : *Recherches sur les imprimeurs brugeois*, blz. 23. Brugge, 1928.

(26) Vgl. Document nr. 5.

(27) Vgl. A. SCHOUTEET : *Documenten betreffende de Brugse drukkers uit de 16e eeuw.* — II. Erasmus vander Eecke, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis « Société d'Emulation » te Brugge*, tom. LXXXIV (1947), blz. 145-172.

ten Calf en Pieter Ronsee door hem in de leer genomen ²⁸. Ten slotte heeft ook Pieter de Clerck ²⁹ zijn vakkennis bij de Croock opgedaan. Erasmus vander Eecke en Pieter de Clerck zijn naderhand zelfstandige drukkers geworden te Brugge en te Gent. Wat er daarentegen van Willem de Cueninc, Maarten Calf en Pieter Ronsee geworden is, weten wij niet.

Na het afsterven van de Croock in 1554 heeft zijn weduwe de drukkerszaak van haar man verder uitgebaat, hetgeen door den gildebrieff toegelaten was. Op 23 September 1554 aanvaardde zij Frans vanden Broucke, een leerling van de Brugge Bogardenschool, om hem gedurende vijf jaar het drukken aan te leren. Benevens deze leerling, had zij daarenboven als gezelschap in haar dienst de reeds genoemde Pieter de Clerck, die twee jaar later het atelier zou overnemen en zich op 10 Mei 1556 verbond het leercontract tussen de weduwe de Croock en de Bogardenschool betreffende Frans vanden Broucke voort te zetten ³⁰.

Benevens drukker en graveur was Hubrecht de Croock ook boekverkoper. Zijn boekhandel zal wel niet belangrijk geweest zijn, althans niet voor wat de eigenlijke boeken betreft. Dit mag gerust afgeleid worden uit de omstandigheid, dat zijn huis of winkel in een klein, enigszins afgelegen straatje stond. Evenals meest alle boekhandelaars van zijn tijd, kon hij natuurlijk een van de winkelhuisjes, die tegen de Sint-Donaaskerk op den Burg aangebouwd waren, pachten. Dat hij dit niet gedaan heeft wijst mede op het geringe belang van zijn boekwinkel. Wat meer is, vele van de door hem gedrukte boeken zijn voor rekening van andere boekverkopers uitgegeven, hetgeen voorzeker niet zou gebeurd zijn ware zijn boekhandel belangrijk geweest.

(28) Vgl. Documenten nrs. 16 en 24.

(29) Een volgende bijdrage in onze reeks *Documenten betreffende de Brugse drukkers uit de 16e eeuw* zal aan Pieter de Clerck gewijd zijn.

(30) Vgl. Document nr. 27.

Hubrecht de Croock schijnt nogal van ontspanning gehouden te hebben en een liefhebber van het schieten geweest te zijn. Aldus was hij lid van het kloveniersgild,

4. — Drukkersmerk (IV) van Hubrecht de Croock.

dat de H. Barbara als patrones vereerde en in de Sint-Jorisstraat te Brugge gevestigd was ³¹. Dit schuttersgild telde onder zijn leden veel voorname personen en genoot aanzienlijke voorrechten. Onder meer was het de gildebroeders van Sint-Barbara toegelaten, ingevolge een privilege door den graaf van Vlaanderen verleend, overal hun kolf met zich te dragen. Omstreeks 1543 nu was de Croock door Jan vanden Rine uitgenodigd, voorzeker om samen een schietpartijtje te houden. Derhalve was onze drukker naar het buitengoed van den voormelden Jan, dat te Sint-Michiels gelegen was, getrokken. Voor de gelegenheid droeg hij zijn **pareurkeerle** of uniform van klovenier. Na afloop van zijn bezoek keerde de Croock vreedzaam naar huis terug. Onderweg echter werd hij door den heer van Wandelicourt gearresteerd en zijn wapen in beslag genomen. Voor het kloveniersgild betekende dit voorval een onduldbare verkrachting van de privileges. Daarom richtte het bestuur van het gild een request aan den Raad van Vlaanderen om teruggave van het in beslag genomen wapen en om vrijwaring van zijn voorrechten.

De Raad van Vlaanderen, de hoogste rechtsinstantie van het graafschap, toonde zich zeer voorzichtig in het vellen van een oordeel. Eerst liet hij navragen in welke hoedanigheid de heer van Wandelicourt gehandeld had. Hierop gaf het gild tot antwoord geen kennis te hebben van de reden waarom Wandelicourt tegen de Croock was opgetreden, doch liet opmerken dat hij plaatsvervanger was van den opperjachtmeester van Vlaanderen.

De heer van Wandelicourt was ongetwijfeld een invloedrijk personage, want, al hadden onze drukker en zijn schuttersgild wellicht het recht langs hun kant, toch

(31) Vgl. Documenten nrs. 12, 15, 18, 19 en 25. — Over het kloveniersgild van Sint-Barbara zie A. DUCLOS : *Bruges, histoire et souvenirs*, blz. 523. Brugge, 1910 ; P. P. DEBBAUDT : *Doodschuldenboek ou « Livre des dettes-mortuaires » des membres de la confrérie des arquebusiers de Sainte Barbe de la ville de Bruges : 1656*, in *Handelingen van den Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk*, nieuwe reeks, tom. XIII (1934), blz. 38-44.

durfde de Raad van Vlaanderen het niet aan een uitspraak te zijnen nadele te doen. Op 2 Maart 1543 werd in de kanselarij van den Raad van Vlaanderen op het request van het Brugse schuttersgild de volgende laconische kanttekening gemaakt: «Ghemerct de qualiteit van den voornoemden heere van Wandelicourt, nihil». Met andere woorden: de zaak werd eenvoudig weg in den doofpot gestopt! ³².

Benevens met schieten durfde onze drukker ook wel eens ontspanning te zoeken daar waar het op zijn minst genomen ongeoorloofd is. Zo was het te Brugge van overheidswege verboden buiten de stad bier en wijn te gaan drinken of te gaan halen. Personen, die dit verbod overtraden, werden buitendrinkers genoemd ³³. Welnu, Hubrecht de Croock is ook buitendrinker geweest, en dit nog wel in gezelschap van een vrouw, Marie Waels geheuten. Om deze wetsovertreding werd onze drukker ten andere voor het stedelijk gerecht gedagvaard maar kwam er gelukkig met een berisping van af ³⁴.

Zoals hoger werd gezegd, zijn achttien drukken van Hubrecht de Croock bekend, waarvan de opgave hierna in chronologische orde volgt. Was het ons mogelijk een exemplaar van de opgesomde drukken in handen te krijgen, dan hebben wij van dit exemplaar een beknopte bibliographische beschrijving gegeven en er de vindplaats van aangeduid.

1. (1522). — L'instruction des enfans [Houtgravure]... ³⁵ (Afb. V — VI).

In 4o, waarschijnlijk 16 ongen. fol., gemerkt A - D. Op het

(32) Vgl. Document nr. 18.

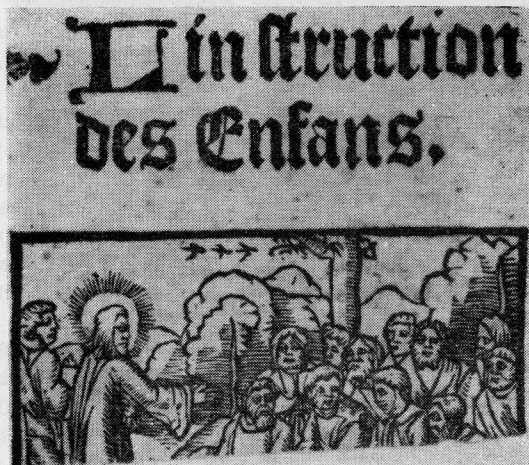
(33) Vgl. E. GAILLIARD: *De keure van Hazebroek van 1336*, tom. III, blz. 226-228. Gent, 1897 — uitgave van de *Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde*.

(34) Vgl. Document nr. 7.

(35) Van dit vrij zeldzame werkje, dat zelfs aan de schrandere speurzin van W. Nijhoff en M. E. Kronenberg tot nog toe schijnt ontsnapt, kennen wij slechts één, dan nog erg gehavend exemplaar, bewaard op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Van de 16 folio's, waaruit het boekje voorzeker was samengesteld, bevat het bewuste exemplaar nog slechts 9 gehele folio's plus enkele fragmenten, waaronder het titelblad moet gerekend worden, aangezien er enkel de bovenheft van bewaard bleef.

verso van het laatste blad onderaan het colophon: *Imprimé en Bruge par moy Hubert du Croock, l'an M. D. XXII.*

Brussel, Koninklijke Bibliotheek.

entend toutes choses: et me meinsa sobri-
ment en mes oeuvres/ & me gardera en
la pupffance/et mes oeuvres seront ac-
ceptees;

Quant on est en peril ou en l'ar-
ticle de la mort

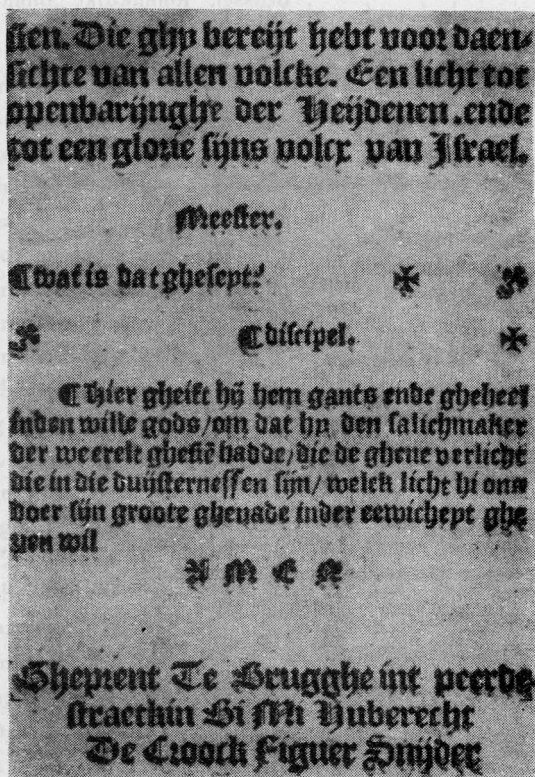
Dere en tes mains te recommande mon
esperit

Imprime en Bruge par moy
Hubert du croock. l'an
M. D. XXII.

- 5-6. — Bovenhelft van het titelblad en tekst van de laatste
bladzijde van *L'instruction des enfans*, door
H. de Croock in 1522 gedrukt

2. (1522 ?) — [Nederlandse uitgave van nr. 1.] ³⁶.
(Afb. VII).

In 4°, waarschijnlijk 16 ongen. fol., gemerkt *A - D*. Op het

7. — *Laatste bladzijde van de Nederlandse uitgave van L'instruction des enfans door H. de Croock gedrukt.*

(36) Van deze Nederlandse editie, even zeldzaam als de Franse uitgave, is een fragment-exemplaar voorhanden op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Het is in één en dezelfde band gebonden, samen met *L'instruction des enfans*. Van de 16 bladen, waaruit het boekje bestond, resten nog slechts 6 folio's. Onder meer ontbreekt het eerste katern in zijn geheel, en dus ook het titelblad, zodat de eigenlijke titel niet gekend is. Vermoedelijk werd deze Nederlandse uitgave rond hetzelfde tijdstip gedrukt als het voorgaande nummer.

— De kennis van *L'instruction des enfans* en zijn Nederlandse editie danken wij aan dr. F. Schauwers, conservator bij de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, wien wij hier gaarne onzen oprechten dank betuigen voor zijn gewaardeerde medewerking.

laatste blad het adres : *Gheprent te Brugghe int Peerde-
straetkin bi mi Huberecht de Croock, figuersnijder.*

Brussel, Koninklijke Bibliotheek.

3. (1523 October 23). — Statuta generalia Fratrum Minorum regularis observantie. Signasti, D[omi]ne servum tuu[m] Franciscum signis Redemptionis nostre.

In 8°, 20 ongen. fol., gemerkt *A - C*. Op het recto van het laatste blad staat onderaan : *Expliciunt statuta generalia totius sacri Ordinis Minorum regularis observantie, impressa in civitate Brugensi, oppido Flandrie, juxta Hippoghephiran sive Pontem Equinum per Hubertu[m] de Crooc anno Domini M. CCCC. XXIII die v[er]o XX me[n]sis Octobris*; het verso van dit blad bevat enkel het drukkersmerk (I) van de Croock.

Nadere beschrijving geeft W. NYHOFF-M. E. KRONENBERG, *Nederlandsche bibliographie van 1500 tot 1540*, 2e deel, nr. 3899. Reproductie van het titelblad bij A. VISART DE BOCARME, *Recherches sur les imprimeurs brugeois*, blz. 22.

Brugge, stadsbibliotheek. Hs. 384.

4. (1526 Maart 14). — Ioannis Lodovici Vivis Valentini. De subventione pauperum sive de humanis necessitatibus libri II ad senatum Brugensem, prior de subventione privata, quid unu[m]quemq[ue] facere oporteat alter de subventione publica quid civitatem deceat (**Drukkersmerk III**).

In 8°, 48 ongen. fol., gemerkt *A - Fv*. Het recto van het laatste blad bleef blank terwijl het verso enkel het drukkersmerk (II) beheelt alsmede het adres : *Brugis XVI calendaris Aprileis, typis Hubert de Croock, anno M. D. XXV*.

Nadere beschrijving geven *Bibliotheca Belgica*, Bibliographie générale des Pays-Bas, 1e serie, tom. XXV, V 26, en W. NYHOFF - M. E. KRONENBERG, a.w., 2e deel, nr. 4066.

5. (1526 September). — Ioannis Lodovici Vivis Valentini. De subventione pauperu[m] sive de humanis necessitatib[us] libri II ad senatum Brugensem prior de subve[nt]ione privata quid unu[m]quemq[ue] facere oporteat, alter de subventione publica quod civitatem deceat, ab autore ipso recogniti. Addite

sunt annotaci[u]le [sic] in calce libri, ad explicandos aliquot difficiliores locos. Habes etiam indice[m] in fine (Drukkersmerk III).

In 8°, 68 ongen. fol., gemerkt *A-II vii*. Het laatste blad is op het recto blank en behelst op het verso enkel het drukkersmerk (II), waaronder het adres: *Brugis, typis Huberti de Croock. Anno M. D. XXVI mense Septemb[ris]*.

Nadere beschrijving geven: W. NYHOFF - M. E. KRONENBERG, a.w., 1e deel, nr. 2174, en *Bibliotheca Belgica*, 1e serie, tom. XXV, V 27. Reproductie van titelblad en colophon in J. ESTELRICH, *Vivès. Exposition organisée à la Bibliothèque nationale, Paris, Janvier - Mars 1941*, blz. 105 en 109, naar het exemplaar van de Bibliothèque Nationale te Parijs, Maz. 53806.

Brugge, stadsbibliotheek. 4 - 649.

6. (1526 December). — Ioannis Lodovici Vivis Valentini de Europe dessidiis & republica. Ad Adrianum VI pon[tificem] de tumultibus Europae. Ad Henricum VIII Angliae regē[m] de rege Gallie capto. Ad eundem de regni administratione, bello & pace. De Europae dissidiis et bello Turcico. Isocratis Atheniensis areopagitica or[at]io de rep[ublica] Atheniensi. Eiusdem Isoctatis [sic] adiutoria oratio sive Nicocles de monarchia, Vive interprete, ad Thomam cardinalem Angliae.

In 8°, 72 gen. fol., gemerkt *A-IV*. Op de laatste blz. staat, onderaan, het adres: *Brugis, typis Huberti de Croock. Anno M. D. XXVI mense Decemb[ris]*.

Nadere beschrijving geeft W. NYHOFF - M. E. KRONENBERG, a.w., 1e deel, nr. 2164. Reproductie van blz. Xv. in W. NYHOFF, *L'art typographique dans les Pays-Bas pendant les années 1500 à 1540*, tom. II, Bruges, Hubertus de Croock, nr. 7. 's-Gravenhage 1926.

Brugge, stadsbibliotheek. 4 - 649.

7. (1527 Februari). — Ioannis Lodovici Vivis Valentini introductio ad sapientiam. Satellitium sive symbola. Epistolae duae de ratione studii puerilis. Ab authore ip[s]o recognita & locupletata. — Impres[s]it Brugis Hubert[us] de Crooc anno M. D. XXVI

mense Febru[ario]. Prosta[n]t venales Brugis in Burgo apud Simone[m] Vermuelen.

In 4o, 80 ongen. fol., gemerkt A-V. Het verso van het voorlaatste blad en het recto van het laatste blad zijn blank, terwijl het verso van het laatstgenoemde blad niets anders dan het drukkersmerk (II) van de Croock behelst.

Nadere beschrijving geeft W. NYHOFF - M. E. KRONENBERG, a.w., 1e deel, nr. 2169. Reproductie van blz. Aii recto bij W. NYHOFF, a.w., t.a.p., nr. 6.

Gent, Universiteitsbibliotheek, res. 630.

8. (1527). — Genealogie en[de] clare afcomste der vaerlicker side ons natuerlic en[de] wel ghebore[n] prince en[de] keizers va[n] Rome Karel de V van dier name, conin[c] catholicicke va[n] al Spaen[ig]ie[n], eersthertoghe (sic) va[n] Oostrijcke, prince va[n] Belge[n] etc. Uutghestelt desen XVIII Augusti a[n]no M. Vc. XXVII bi Ja[n] de Paucx, presbiter, gebore[n] va[n] Gend, bemind[er] va[n] cronijcke[n].

In 4o, 12 fol. (?).

Nadere beschrijving geeft W. NYHOFF - M. E. KRONENBERG, a.w., 1e deel, nr. 1839. Reproductie van het titelblad bij W. NYHOFF, a.w., t.a.p., nr. 9.

9. (1529 Januari 30). — Ioannis Lodovici Vivis Valentini de officio mariti. — Prostat venalis Brugis in Burgo apud Simonem de Molendino.

In 8o, 104 ongen. fol., gemerkt A-Nv. Op het recto van het laatste blad staat onderaan: *Hubertus Crocus imprimebat expensis Simonis de Molendino Brugis 30 Januarii 1529 Romana co[m]putatione*. Het verso van dit blad behelst enkel het drukkersmerk (II) van de Croock.

Nadere beschrijving geeft W. NYHOFF - M. E. KRONENBERG, a.w., 1e deel, nr. 2171, en *Bibliotheca Belgica*, 1e serie, tom. XXV, V 10. Reproductie van het titelblad bij W. NYHOFF, a.w., t.a.p., nr. 8.

Brugge, stadsbibliotheek, B 310.

10. (1529 December). — Sacrum diurnum de sudore Jesu Christi, co[n]cio de nostro & Christi sudore,

meditatio de pass.ione Christi in psalmum 37, per Ioanne[m] Lodovicu[m] Vivem. — Brugis vaeneunt in Burgo apud Simonem Molendinum (**Drukkersmerk III**).

In 4°, 56 ongen. fol., gemerkt *A-Oü*. Van het laatste blad is het recto blank; het verso bevat het drukkersmerk (II) van de Croock en het colophon: *Brugis typis Huberti de Croock anno Deiparae millesimo quingentesimo vicesimo nono me[n]se Decemb[ri]*.

Nadere beschrijving geven W. NYHOFF-M. E. KRONENBERG, a.w., 1^e deel, nr. 2165, en *Bibliotheca Belgica*, 1^e serie, tom. XXV, V 11. Reproductie van het titelblad en van de laatste blz. bij W. NYHOFF, a.w., t.a.p., nrs. 1 en 2.

Gent, Universiteitsbibliotheek, res. 631 en acc. 5725.

11. (1531 Juli). — Jacobi Meyeri Baliolani Flandricarum rerum tomi X. De origine Flandroru[m] tomus I. De Menapiis to[mus] I. De Morinis to[mus] I. De Tornacensibus to[mus] I. De Gande[n]sibus to[mus] I. De Duacensibus to[mus] I. De catalogo regum Franciae ac comitu[m] Flandriae to[mus] I. De situ ac morib[us] Fla[n]drie to[mus] I. De nobilitate rebusq[ue] aliis to[mus] I. Cum hymno de sanctissimo Nomine Jesu.

In 4°, 60 gen. fol., gemerkt *A-Piii*. Op het recto van het laatste blad staat onderaan: *Excudebat Brugis Hubertus Crokus M. D. XXXI mense Julio*. Het verso van dit blad wordt geheel ingenomen door het emblema (houtgravure) van den Raad van Vlaanderen.

Nadere beschrijving geeft W. NYHOFF-M. E. KRONENBERG, a.w., 1^e deel, nr. 4517. Reproductie van het titelblad, van blz. 2 recto en van de laatste blz. bij W. NYHOFF, a.w., t.a.p., nrs. 3-5.

Brugge, stadsbibliotheek, 4-603 en 4-634.

12. (1536). — Co[n]firmatie van de[n] articten inhoudende de[n] taux vanden sallaris nopende tcelebren vanden uutvaerde[n], administreren vanden sacramenten ende andre kerckelicke rechte[n] binden

Lande vande[n] Vrijen en[dc] appendansche van dien (Wapen van het Brugse Vrije).

In 4°, 14 ongen. fol., foutievelijk gemerkt *A-D*, gezien de letter *C* als signatuur werd overgeslagen. Op het recto van het laatste blad staat onderaan: *Gheprent te Brugghe bij Hubrecht de Croock. Ende men vint die te copen tot Symon vander Muelen by Sinte-Donaeskercke up den Burch.* Het verso van dit blad behelst een houtgravure voorstellende het wapen van het Brugse Vrije waaronder de woorden *Tlant vanden Vryen*, gevat in een decoratieve omlijsting, zoals ook op het titelblad wordt aange troffen.

Nadere beschrijving geeft W. NIJHOFF - M. E. KRONENBERG, a.w., 1e deel, nr. 598. Reproductie van de gravure, die op de titelpagina en op de laatste blz. voorkomt, van de woorden *Tlant vanden Vryen* en van de twee fleurons, die op de laatste blz. onder de voormelde gravure staan, van het colophon, onderaan de voorlaatste blz., en van de regels 5-9 van fol. 2 recto bij W. NIJHOFF, a.w., t.a.p., nrs. 11-14.

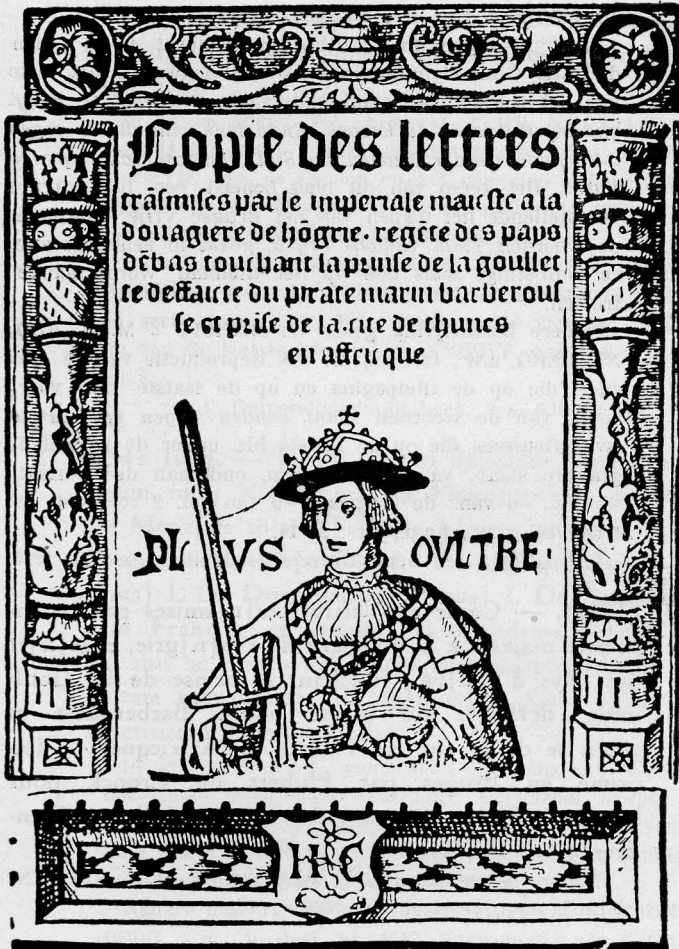
Gent, Universiteitsbibliotheek res. 1294.

13. (1535). — Copie des lettres tra[n]smises par le impériale maiesté à la duagière de Ho[n]grie, rége[n]te des Pays d'E[n]bas, touchant la prinse de La Goullette, deffaicte du pirate marin Barberousse et pri[n]se de la cité de Thunes en Affricque. — Imprimé en Bruges par Hubert de Croock pour Micquiel Willan, libraire, demorant à Lille en Flandres (Afb. VIII).

Nadere beschrijving geeft W. NYHOFF - M. E. KRONENBERG, a.w., 2e deel, nr. 3301.

14. (1538 Juli 4). — Methodus universae artis medicae formulis expressa ex Gal[ienus] traditionibus scopos o[mn]es curantibus necessarios demo[n]stra[n]s i[n] partes quinq[ue] dissecta. Cornelia a Baersdorp Gosensi autore (titel in het midden van het blad, omgeven door houtsneden en spreuken).

In fol., 90 fol. Onderaan op het laatste blad: *Excudebat Hubertus Crocus Brugis quarto Julii 1538.*

Impime en bruges par hubert de croock pour
 mirquiel willan libraire demorant a lulle en fl. m. c. l. v

*Titelblad van Copie des lettres.... door H. de Croock
 in 1535 gedrukt.*

(Naar het exemplaar van de Bibl. Nat. te Parijs, res. M 559).

Nadere beschrijving geeft : W. NIJHOFF - M. E. KRONENBERG, a.w. 1e deel, nr. 163. Reproductie van het titelblad, van de regels 1-5 van blz. , en van de regels 1-7 van blz. bij W. NIJHOFF, a.w., t.a.p., nrs 15-17.

15. (na 1540). — Dit is een zeer schoone ende devote oeffeninge vand[er] passien Ons liefs Heeren Jesu Christi. — Matthei XI : Comt tot my alle die daer aerbeide[n] ende belade[n] zyt, ick sal u vertroosten. Neemt mijn iock op u en[de] leert van mij dat ick zachtmoedigh van herten ben ende ghy sult u zielen rust vinden want mijn iock is ghemackelick ende mijn last is light. (Houtgravure). — Gheprent te Brugghe in de Peerdestrate by Huberecht de Croock, figuersnijdere.

In 4°, 30 ongen. fol., gemerkt *A - G IIII*. Het laatste katern, slechts uit twee bladen bestaande draagt geen signaturen. Op de laatste blz., onderaan, staat : *Gheprent te Brugghe bij Huberecht de Croock om Pauwels van Verrebeke up den Burgh int Groene Amerken, daer vint mense te coope.*

Nadere beschrijving geeft *Bibliotheca Belgica*, 2e serie, tom. xx, O 38. — Vermeld bij W. NYHOFF - M. E. KRONENBERG, a.w., *Inleiding tot een derde deel*, nr. 0934.

Gent, Universiteitsbibliotheek, res. 817.

16. (1544 April 29). — Patrocinium pupillorum, minorum atq[ue] prodigorum, cupidae legum, canonum praxisq[ue] iuventuti non tam utile quam necessarium. D. Iodoci Damhouderii Brugensis, u[triusque] i[uris] doctoris, senatui Brugensi a consiliis. — Exodi 22 : Viduae et pupillo non nocebitis ; si laeseritis eos, vociferabuntur ad me, & ego exaudiam clamorem eorum ; & indignabitur furor meus, percutiamq[ue] vos gladio, & erunt uxores vestre viduae, & filii vestri pupilli. — In laudem amplissimi senatus Brugensis, ad senatum Brugensem oratio circa finem. Cum indice verborum rerumq[ue] memorabilium, toto opere comprehensorum, locupletissimo. Cum

gratia & privilegio Caesareo in annos sex ut infra.
— Brugis, Huberto Croco, chalcographo. Anno
M.D.XLIIII.

In 6°, 254 gen. blz. plus vooraan 16 en achteraan 77 ongen. blz., doorlopend gemerkt *A - EE IIII*. De laatste blz. is geheel ingenomen door het drukkersmerk (IV) en het colophon: *Brugis, typis Huberti Croci, typographi, anno Domini millesimo quingentesimo quadragesimoquarto decimo tertio kalend[as] Maii*.

Nadere beschrijving geeft *Bibliotheca Belgica*, 1e serie, tom. VIII, D 21.

Gent, Universiteitsbibliotheek, res. 405.

17. (Ongedateerd). [Incipit] Om devotelic messe / te horen. / O be- / minde Here, Ihe- / su Christe ic be- / gheere nu dese / messe te hoore[n] / in die eere e[n]de / in die werdic- / heit dijns ald[er] heilighe[n] lijde[n]s dwelck ghi op / den heiligen / Goeden Vridach gheleden hebt. Ende ic bid- / de uwer goedertierenheit, beminde Ihesu, / dat dese messe...

In 4°, 4 ongen. fol. Op de laatste blz., onderaan, staat: *Gheprent te Brugge int Peerdestrate by my Hubrecht de Croock*.

Nadere beschrijving geeft W. NYHOFF - M. E. KRONENBERG, a.w., 2e deel, nr. 3526.

Gent, Universiteitsbibliotheek, acc. 1350.

18. (Ongedateerd). — Elegiae Iacobi Papae Hyprensis. Iacobus Meyerus lectori: Iste liber Martis rabiem deplorat acerbam. Et pacem eternam conciliare studet. Quid cogit doctum pietas nisi summa poetam. Quid nisi secure hec scribere pacis amor? Is bonus est civis Mavors cui displicet omnis, Cui pax arridet, cui placet alma quies. Qui Syllas, Marios, Busyridas atq[ue] Nerones, Qui Phalares odit, qui Totilasq[ue] fugit, Qui Fabios & Marcellos mage semper honorat, Qui colit usque pios, qui colit usq[ue] probos. (Houtgravure).

In 4°, 40 ongen. fol., gemerkt *A - B III*. Onderaan op het laatste blad staat : *Excudebat Hubertus Crocus Brugis in via equina.*

Nadere beschrijving geeft *Bibliotheca Belgica*, 2e serie, tom. XX, P. 115. — Vermeld bij W. NYHOFF-M. E. KRONENBERG, a.w., *Inleiding tot een derde deel*, nr. 0959.

Wellicht heeft de Croock ook nog een boekje gedrukt, dat vóór 1529 verscheen, getiteld : **Cortte declaracie van den thien gheboden** en op naam staat van Thomas Herentals. Hieromtrent bestaat echter niet de minste zekerheid. Een exemplaar van het onderhavige boekje is daarenboven tot nog toe niet bekend. Voor deze veronderstelling wordt uitsluitend gesteund op een uitlating van de voornoemde auteur, die in de proloog van **Den spiegel des kersten levens** (Antwerpen, Symon Cock, 1532) en ook in andere uitgaven van dit werk, zijn lezers waarschuwt, dat «een ander boecxken (ghenaemt Een cortte declaracie van den thien gheboden) sonder sijn weten uut sinen sermooenen gheraep te Brugge in prenten onder sinen naem uutghegheven es»³⁷.

A. SCHOUTEET.

1.

1518 December 20. — *Hubrecht de Croock, drukker, wordt aangesteld als voogd over Lodewijk, Nikolaas en Margaretha, de drie minderjarige kinderen van Laurens de Bondue en Catharina de Kuenynck.*

Actum 20ma in Decembre 1518, presentibus : Theimseke, overziendre, Assenede ende Voet in de steden van Woestyne ende Deckere, seepenen, clerc : Jacop de Clerc.

... Hubrecht de Crooc, de prentere, juravit voochd in de stede van Jacop de Kuenynck, de lakensnydere, verlaten, met Thomas Goetghebuer 1, te vooren voochd van Loykin, Clayekin

(37) Zie: W. NIJHOFF-M. E. KRONENBERG, a. w., 2e deel nr. 3146 en *Inleiding tot een derde deel*, nr. 0599.

(1) Thomas Goetghebuer werd van deze voogdijschap ontslagen op 27 September 1520 en vervangen door den bokraanverver Nikolaas de Bondue. Vgl. Brugge, stadsarchief : *Feriën van de weeskamer van Brugge over de jaren 1517-1520*, blz. 120 v., nr. 3.

ende Grietkin, Lauwereins de Bondue kynderen per Katheline skuenynex, ux or.

Brugge, stadsarchief, *feriën van de weeskamer van Brugge over de jaren 1517-1520*, blz. 56, nr. 3.

2.

1520 Jan. 1 - Dec. 31. — *Post uit de rekening van het gild der Brugse librariërs houdende uitgaaf van 6 denier groot wegens het houden van een vergadering in het huis; genaamd «Slijpe», waarop de deken en een paar leden van het gild, waaronder Hubrecht de Croock, aanwezig waren.*

Item, betaelt in *Stype 2* daer wy vergadert waren met onsen procureur, present: den deken 3, Jan Muyl, Heyndric vander Eeke, de jonghe, ende Hubrecht de Crooc.

Ib., t.a.p., fonds van de gilden en ambachten, *rekeningboek van de librariërs over de jaren 1454-1523, rekening over het dienstjaar 1520 Jan. 1-Dec. 31*, blz. 192, nr. 5, rubriek: «Noch andere betalynghe van diverse zaken».

3.

1521 Jan. 1 - Dec. 31. — *Hubrecht de Croock schenkt aan het gild van de Brugse librariërs, waarvan hij deken is, een bedrag van 3 denier groot voor het aankopen van een kaars.*

Item, Hubrecht de Croeck, ons deken, heeft ghegheven om 1 kerse: 3 gr. 4

Ib., t.a.p., fonds van de gilden en ambachten, *rekeningboek van de librariërs over de jaren 1454-1523: rekening over het dienstjaar 1521 Jan. 1-Dec. 31*, blz. 125, rubriek: «Item noch anderen ontfang als van nieuwe ghildebroeders, leerkinderen, dool-sculden ende van graciën».

(2) Hiermede is voorzeker niet de Westvlaamse gemeente Slijpe bij Oos ende bedoeld, doch het aldus genaamde huis aan den noordkant van de Steenstraat, te Brugge, tusschen de Markt en de Kleine Sint-Amandstraat. Vgl. L. GILLIODTS: *Les registres des «zestendeelen» ou le cadastre de la ville de Bruges de l'année 1580*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, tom. XLIII (1893), blz. 194.

(3) Toentertijd was Adriaan de Raet deken van het Brugse librariërgild.

(4) Benevens Hubrecht de Croock deden in hetzelfde jaar nog drie andere ghildeleden een oergelijke gift, te weten: Hendrik Vereecke, de oude, de weduwe van Esche en Jan de Tollenare.

4.

1526 Maart 20. — *Het college van schepenen der stad Brugge bestelt een toelaag van twintig schelling groot aan den drukker Hubrecht de Croock te verlenen, wegens het drukken van boekjes, handelend over de armenzorg en opgesteld door Jan Lodewijk Vives.*

Op den twyntichsten dach van Maerte in 't jaer duust vyfhondert ende viventwytich was biden college van scepenen der stad van Brugghe ter camere gheordonneirt d'heer Willem de Wilde, principael tresorier ende bouchouder der voors. stede, Hubrecht de Crooc de somme van twyntich scellinghen grooten Vlaemscher munten dietzelve college van scepenen hem toegeheleyt heift ten costenwaerts by hem ghehad om 't prenten van diversche boucxkins, ghemaect by meester Loys Vives ende der voornomder stede ghedediert, aengaende der sustentatie van den armen, ende men zal de voornomde tresorier de voornomde somme van twyntich scellynghen laten passeren in zine rekenynghen.

Actum ten daghe ende jarè als boven.

Ib., t.a.p., *register van civiele sententiën, door schepenen van Bruggé gewezen, over de jaren 1525 - 1526*, blz. 73.

5.

1528 Jan. 1. - Dec. 31. — *Post uit de rekening van het gild der Brugse librariërs betreffende Willem de Cueninc, leerknaap van Hubrecht de Croock.*

Ontfaen van Willem de Cueninc, mine 5 leerknecht was : 20 gr., daerof in 't bochke te voore 6 ghinc de somme van 12 gr., dus blef der ghilde goet : 8 gr. 7

(5) Hubrecht de Croock was gedurende het dienstjaar 1528 gouverneur of penningmeester van het librariërgild en derhalve boekhouder van de gilderekening, waarin hij van zichzelf verscheidene malen in den eersten persoon spreekt, bijvoorbeeld : « Dit is dat ic, Hubrecht, ontfaen hebbe... » ; « Dit naervolghende es dat ic, Hubrecht, als gouverneur... uutghegheven hebben... ». Onder *mine leerknecht* moet dientengevolge verstaan worden : leerknaap van Hubrecht de Croock. — Doorgaans zijn de gilderekeningen door de betrokken gouverneurs zelf geschreven. Dit is, naar alle waarschijnlijkheid, ook het geval met de rekening over het dienstjaar 1528, zodat we hier met een autograaf van onzen drukker te doen hebben.

(6) Hiermede wordt niet een voorgaande gilderekening bedoeld, doch voorzeker een of ander manuaal.

Brugge, rijksarchief, fonds van de Brugse gilden en ambachten nr. 207 : *rekeningboek van de librariërs over de jaren 1524-1555 : rekening over het dienstjaar 1528 Jan. 1-Dec. 31*, blz. 16 v. (2e kolom).

6.

1529 Jan. 1-Dec. 31. — *Hubrecht de Croock schenkt 6 denier groot voor het aankopen van twee dwalen voor het altaar van het Brugse librariërs-gild.*

Item, dese naevolgende personen hebben ghegeven om te copene twee outaerdwalen : 8

... Hubrecht de Croec : 6 gr.

lb., t.a.p., fonds van de Brugse gilden en ambachten nr. 207 : *rekeningboek van de librariërs over de jaren 1524-1555, rekening over het dienstjaar 1529 Jan. 1-Dec. 31*, blz. 19.

7.

1533 Februari 7. — *Ten overstaan van schepenen van Brugge bekennen Hubrecht de Croock, drukker, en Marie Waels, weerdin uit de herberg «Het Land van Genoegte», buiten de stad gedronken te hebben, waarvoor zij een berisping oplopen.*

Hubrecht de Crooc, prentere, 7^e Februarii 1532, kende te Gods 9, twelcke es by de cuyle 10, ghedroncken hebbende met Maeye Waels, filia Aernouts, weerdinne in 't Lant van Ghenuuchte 11 : zyn correctie ghehouden in 't avys, met interdictie van meer dierghelycke te doene.

De voorn. Maeye kende als dezelve Hubrecht ; ooc ghehouden in 't avys, met interdictie als vooren.

(7) In 't jaar 1538 betaalde Hubrecht de Croock 12 groot aan het librariërs-gild als « achterstellen van syn leerknecht ». Vgl. de gilde-rekening van dat jaar. Of hier de bovengenoemde 12 groot bedoeld worden of dat dit bedrag verband houdt met het aanvaarden van een nieuwen leerknaap, is niet met zekerheid te zeggen. Zoveel is althans zeker, dat er hier 20 groot verschuldigd was en er slechts 12 groot werd geboekt.

(8) Zestien leden van het librariërs-gild droegen tot den aankoop bij. Hiervan gaf er één lid 22 groot, één ander 12 groot, tien schonken 6 groot, drie 4 groot en één 3 groot.

(9) *Gods* is een herbergnaam te Sint-Andries bij Brugge. Vgl. K. DE FLOU : *Woordenboek der toponymie van Westelijk Vlaanderen...*, tom. IV, kol. 744-745. Brugge, 1924 — uitgave van de *Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde*; S. van OUTRYVE d'YDEWALLE : *Beschrijving der gemeente St. Andries*, blz. 108. Brugge, 1930.

(10) De betekenis van dit woord ontsnapt ons.

(11) Waar de herberg 't Land van Genoegte te Brugge precies gelegen was, konden wij niet achterhalen.

Brugge, stadsarchief, *register van vonnissen tegen de buitendrinkers over de jaren 1532 - 1536*, blz. 5, nrs. 1, 2.

8.

1534 (Sept. 2) - 1535 (Sept. 2). — *Posten uit de stadsrekening van Brugge betreffende uitgaven ter verbetering van de plaatselijke bombazijnfabricage. Hierbij komen bedragen, uitgekeerd aan Hubrecht de Croock, wegens het vervaardigen van vormen voor het bedrukken van bombazijn en voor het aanleren van het bedrukken aan den klerk van het bombazijnweversgild.*

Willem van Beerbloc ende Pieter de Deckere, fusteyniers, de somme van 9 l. 10 s. gr. hemlieden toegheleyt ter causen van eenen voyaige, by hemlieden ghedaen in de Duytsche landen, omme aldaer te vernemene de manieren van den reeden van den fusteynen ; dus hier by huer quictantie ende ordonnantie van den college dezelve 9 l. 10 s.

Betaelt van diverssche costen ghedaen ter cause ende omme 't upstellen van den reeden van denzelven fusteynen, te wetene : eerst ghegheven den ghemeenen gheselscepe van den fusteyniers omme 't veranderen ende vermaecken van hueren ghetauwen, daerup zy de slechte fusteynen weven, 2 l. gr. ; item van drie fusteynen, ghecocht ende ghelevert den deken van den fusteyniers t'eenen monstre, omme daernaer te doen werckene, 24 s. 8 d. ; item Jaspar Muhet, themmerman, over 't maecken van der parse daer men de fusteynen int prent, 16 s. gr. ; ende Huubrecht de Croock van den teekens van derzelve prente te snydene ende de maniere van den prenten den clere van den gheselscepe te learne, 10 s. gr. ; bedraghende tsamen de voorn. partijen : 4 l. 10 s. 7 d.

Ib., t.a.p., *stadsrekening van Brugge over het dienstjaar 1534 (Sept. 2) - 1535 (Sept. 2)*, blz. 81, nrs. 1, 2, rubriek : « Uutgheven van ghemeene zaecken ».

9.

1536 Maart 28. — *De gezamenlijke erfgenamen van wijlen Jacob Crekele, de oude, dragen aan den drukker Hubrecht de Croock den eigendom over van het huis, genaamd « De Synagoge », staande aan de oostzijde van de Peerdenstraat te Brugge.*

Vlamyncepoorte, Stakenburch, 28^{en} in Maerte 1535 vóór Paesch. — Joncvrauwe Cornelye Bueckels, weduwe van Jacop Crekele, d'oude, ende besitteghe van zynen sterfhuuse, over huer zelve ; voort Jacob Crekele, tsvoornoomts Jacops zuenne,

de cousscheppere, ende Anthonyne, zyn wyf; voort Cornelis Crekele, ooc tsvoorn. Jacops Crekele d'oude zuene, ende Kathelyne, zyn wyf, over hemlieden; ende voort noch Christiaen Maeye, de scheppere, ende Jan Lancocyn, de coorncoopere, als voochden van Tanneken ende Maeykin, Gillis Deskarye kynderen die hij hadde by joncvrauwe Marye, zynen wyfve, tsvoorn. Jacop Crekele tshouden dochtere, ende als ten zaecken hernaer verclaerst consent ende octroy hebbende huuten ghemeenen college van scepenen, ter camere van Brugghe gheconsenteert ten laetsten daghe van Decembre XVe vyfvendertich laetsleden zo dat bleeck by den regystre van Adriaen Bernaerts, clerck ter vierschaere van Brugghe, als dezelve comparanten, elck in de name als boven, by den overlydene van den voorn. Jacob Crekele, d'oude, ghezaemdelic gherecht zynde in 't naer volghende parcheel, blyckende by lettren van ghiften ghedaeteert 14 in Sporcle 1498 ende gheteekent by Jacop de Dene, wylen clerck ter voorn. vierschaere van Brugghe, ende ghaeven ghezaemdelick halm ende wettelicke ghifte, ende zonderlynghe de voorn. voochden huut crachte ende virtute als vooren, Hubrecht de Croock, den bouckprentere, van eenen huuse met datter toebehoort, ghenaaemt *De Synagoghe* 12, staende te voorhoofde in 't Cleene Rudderstraetken by Goudbetelsbrugge 13 naesten den huuse toebehoorende t'anderen tyden den aeldynghers van d'heer Phelips van Waes ende nu Anthuenis Boudts, den voorcoopere, met eenen ghemeenen muere ende ghotte, an de noordzyde an d'een zyde, ende de reye deser voornoomder stede van Brugghe, an de zuudzyde an d'andere zyde, achterwaerts streckende totten muere wylen toebehoorende d'heer Woutre Reyphin ende nu joncvrauwe Kathelyne, 's heer Willem le Veels weduwe, met twaelf scellynghen parisyen leenrenten elckes jaers huuten voorn. huuse ghaende met datter toebehoort, die men jaerlickx ghelt joncvrouwe Adriaene Lems telckent Kerstmesse, cum warant ende clausele van tailtable.

In kennessen.

Ib., t.a.p., *protocol van Eduard de Dene, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1533 - 1549*, blz. 32 v. - 33.

(12) Over de ligging van het huis *De Synagoge* zie ook L. GILLIODTS : *Les registres des « zestendeelen » ou le cadastre de la ville de Bruges de l'année 1580*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, tom. XLIII (1893), blz. 100.

(13) Hiermede is de tegenwoordige Peerdenstraat bedoeld, die als een verlenging van de Ridderstraat mag beschouwd worden. Vgl. A. DUCLOS : *Bruges, histoire et souvenirs*, blz. 553. Brugge, 1913.

10.

1536 Maart 28. — *Hubrecht de Croock en zijn vrouw, Catharina de Bondue, beloven aan de erfgenamen van wijlen Jacob Crekele de som van 18 pond 13 schelling 4 denier groot binnen de eerstvolgende twee jaar te betalen, onder verband van het huis «De Synagoge» te Brugge. De eerstgenoemde persoon en diens echtgenote waren deze som verschuldigd als rest van den aankoopprijs van het voormelde huis.*

Idem scepenen, idem dach. — Dezelve Hubrecht de Croock ende ver Kathelyne, zyn wyf, wedden ende beloofden de voorn. comparanten achtiën ponden dertiën scellynghen ende vier pennynghen grooten of de weerde daerovere in anderen paeyementen, commende als reste van coope van den voorn. huuse ende parcheele hiernaer verclaerst, te betaelne : 9 l. 6 s. 8 d. grooten binnen eenen jaere naer de daete van desen eerstcommende, ende voort andere ende ghelycke 9 l. 6 s. 8 d. grooten binnen eenen jaere daarnaer eerstcommende ; ende aldaer zo koren de voorn. Hubrecht ende Kathelyne, zyn wyf, te gadere ende elck byzondere huerliedder stede jehens de voorn. comparanten up de Vlasbrugghen in Sint-Donaesestendeel, omme aldaer pandinghe ende alle manieren van wettelicheden te ghenietene etc., verbyndende daerinne 't voorn. parcheel met dat-ter toebehoort, omme by ghebreke van betalynghe etc.

Ib., t.a.p., protocol van Eudard de Dene, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1533 - 1549, blz. 33.

11.

1536 Augustus 3-4. — *Hubrecht de Croock laat beslag leggen op een vrouwenkleed, dat hij van een schilder, met voor-naam Jacob, te pande heeft.*

Ghedinghet poorters den derden ende 4^{en} in Ougst 1536.

Per Hubrecht de Crooc ghebiet te wetten een vrouwenkeerle, ghevoert met saye, pertinet Jacop..... 14, schildere, in minderinghe van 8 s. 10 d. gr. Eet.

Ib., t.a.p., protocol van Cornelis vanden Leene, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1520 - 1539, blz. 768.

(14) De familienaam werd niet ingevuld en de daarvoor nodige ruimte bleef blank. — Voorzeker is hier de Brugse schilder Jacob Meese bedoeld. Vgl. C. VANDEN HAUTE : *La corporation des peintres de Bruges*, passim, Brugge-Kortrijk, z. j.

12.

1537-1538. — *Hubrecht de Croock schenkt 12 denier groot aan het kloveniersgild van Sint Barbara te Brugge, waarvan hij lid is, voor het maken van een nieuwe gildevaan.*

Dit es den ontfaen van de goede ghewilleghe, die beloft hebben totter nieuwe vane : 15

... Ontfaen van Huberecht de Croock : 12 gr.
Ib, t.a.p., fonds van de gilden en ambachten, *rekeningboek van het kloveniersgild Sint Barbara over de jaren 1536-1549, rekening van den gouverneur over het dienstjaar 1537-1538* 16, blz. 16 v.

13.

1538 Jan. 1-Dec. 31. — *Hubrecht de Croock draagt bij tot de opschikking van de kapel van het Brugse librariërsgild, in de kerk van de abdij ten Eekhouten in Brugge.*

Item, dit naevolghende syn dieghuene die ghegheven hebben om den tuyn ende sygie te vermakene van der capellen :

... Hubrecht de Croock : 5 gr. 12 miten.

Item, dit naevolghende syn dieghuene die betaelt hebben totten gardinen van der capellen bovenaen die beelden :

... Hubrecht de Croock : 12 gr.

Brugge, rijksarchief, fonds van de Brugse gilden en ambachten nr. 207, *rekeningboek van de librariërs over de jaren 1524-1555, rekening over het dienstjaar 1538 Jan. 1-Dec. 31*, blz. 59 v.

14.

1539 Maart 6. — *Ten overstaan van schepenen van Brugge verleent Hubrecht de Croock volmacht aan verscheidene met naam genoemde personen, tot het innen van zijn schuldverderingen.*

Hubrecht de Croock, poortere deser stede, constitueert zyne procureurs Michiel Frinne, Franchois de Borghet, Joos de Grave, Jan de Grave, Pieter Daneels, Mahieu de Crygher, Si-

(15) Deze vaan werd gemaakt door den Brugsen schilder Jan vander Gauwe. Vgl. R. A. PARMENTIER : *Bronnen voor de geschiedenis van het Brugsche schildersmilieu in de XVIIe eeuw. IV. Jan vander Gauwe*, in *Revue Belge d'archéologie et d'histoire de l'art*, tom. VIII (1938), blz. 345-346.

(16) Begin en einde van deze rekening, evenals van de andere, zijn niet aangegeven ; ze werd echter afgehoord op 6 October 1538. Zie ook verder voetnoot nr. 30.

moen Eskinet, Laureins de Valois, Jan de Paeu, in alle zyne saeken omme alle zyne sculden tinnen ende ontfanghene ende quitantie daerof te gheven, behoudens rekenynghe etc. ad lites in forma met macht van substitutie.

Actum 6en in Maerte 1538, present scepenen : F. Sucket ende Willem van Messem.

Brugge, stadsarchief, *register van procuratiën, opgemaakt voor schepenen van Brugge, over de jaren 1538-1539.*

15.

1539-1540. — *Hubrecht de Croock betaalt vijf schelling groot aan het kloveniersguld van Sint Barbara te Brugge, waarvan hij lid is, voor het lossen van zijn kolf.*

Dit es den ontfanck van die dit jaer huerlieder busse ghelost hebben ende van een doodscult :

... Ontfaen van Hubrecht de Crooc voor 't lossen van zyn. der busse¹⁷ : 5 s. gr.

Ib., t.a.p., fonds van de gilden en ambachten, *rekeningboek van het kloveniersguld Sint Barbara over de jaren 1536-1549, rekening van den gouverneur over het dienstjaar 1539-1540* 18, blz. 38.

16.

(C. 1540 ?). — *Aantekening betreffende de uitbesteding van Maarten Calf, leerling van de Bogardenschool te Brugge. Dit kind werd in de school opgenomen in 't jaar 1534 en was toen negen jaar oud. Later werd het uitbesteed bij Hubrecht de Croock ten einde aldaar gedurende vijf jaar het drukkersbe- roep aan te leren.*

Maertyn Calf, filius Maertyn, oudt 9 jaeren, vry lyntwever 19 was ontfaen anno 34.

Dees jonghe es besteidt te wuenene met Huubrecht de Crooc, de prentere, van Paesschen eerstcommende in vyf jaeren ende sal hem leeren prenten ende diesser toebehoort, sal hem ooc

(17) De juiste betekenis van 't lossen van zynder busse ontgaat ons. Met busse wordt in ieder geval de kolf bedoeld, waarmede door de gildeleden van Sint Barbara geschoten werd.

(18) Afgehoord op 28 October 1540.

(19) Dit beroep slaat op den vader van onderhavig kind.

binnen middelen tyde houden ghesont ende ziec ende hem cleeden ende reeden. Actum... 20

Id., t.a.p., *fonds van de Bogardenschool, register van de uitbestedingen over de jaren 1535-1556*, blz. 13 v., nr. 1 21.

17.

1542 Jan. 1-Dec. 31. — *Post uit de rekeningen van het librariërs-gild te Brugge, houdende uitgaaf van vijf denier groot wegens het dagvaarden van vijf gildeleden, waaronder Hubrecht de Croock, voor den burgemeester van de stad.*

Item noch van Jacop van Ertynghen, Henderyck Verhecke, Hubrecht de Croock, Saemsoen Waellens, Baestejaen Verhecke vor burchmestere te onbyenne : 5 gr.

Brugge, rijksarchief, fonds van de Brugse gilden en ambachten nr. 207 : *rekeningboek van de librariërs over de jaren 1524-1555, rekening over het dienstjaar 1542 Jan. 1-Dec. 31*, blz. 72 v., nr. 4, rubriek : «Hyernaer volcht al et hutgheven als dat wy mester Hubrecht, als dekenne, ende Jan vanden Buerre, als goeffernuer, hebben hutghegheven van den jaere 1542 up deselven ontfanck».

18.

1543 Maart 2. — *Request van het kloveniersgild van Sint Barbara te Brugge aan den Raad van Vlaanderen om teruggave van het inbeslag genomen wapen, toebehorende aan hun guldebrouder Hubrecht de Croock.*

An myne heeren van den Raede.

Supplyeren oetmoedelic de connynck, hooftman, deken ende ghezwoorne van de ghilde van den busschieters ofte coleuvreniers binnen der stede van Brugghe, over hemlieden ende huerlieden ghemeene guldebrouders, commende ten beschudde van Hubrecht de Croock, ooc guldebrouder, metgaders deselve Hubrecht met hemlieden ghevoucht, hoe dat hemlieden ende denselve guldebrouders by expresse privilege ende octroye

(20) De datum werd niet ingevuld. — De schoolkinderen, die uitbested werden om een ambacht te leren, waren in den regel tussen 13 en 15 jaar oud. Aangezien Maarten Calf in 1534 negen jaar telde, bereikte hij in 1540 den ouderdom van vijftien jaar.

(21) Bovenstaande aantekening werd reeds gepubliceerd in L. GILLIODTS : *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école Bogarde à Bruges...*, tom. III, blz. 1102. Brugge, 1910 — uitgave van de *Société d'Emulation de Bruges*.

van onsen gheduchten heere gheconsenteert ende ghepermitteert es te moghen draeghen huerlieder coleuvren met hueren reedtscepe daertoe dienende over alle de landen ende heerlicheden van denselven onsen gheduchten heere, zonder dat zy ofte eenighe huerer by eenighe officiers ofte andre te diere causen ghearresteert moghen zyn ofte huerlieder wapenen ende coleuvren verbeurt in eenigher manieren. Desen nietjeghenstaende also nu onlanx de voorn. Hubrecht de Croocq, ghuldebroeder ende coleuvrenier, met synder coleuvryne gieweer hadde up het goet van eenen Jan vanden Ryne binnen der prochie van Sinte-Michiels, daer hy ontboeden was, ende wederomme van daer naer Brugghe commende duer eenen ghemeen wech, zo heift hem den heere van Wandelicourt 22 vervoordert faictelick ende sonder cause ofte redene denselven Hubrecht zyne voorscreven coleuvryne te nemene ende t'arresteerne, zonder hem die te willen restituerene, nietjeghenstaende dat hy, Hubrecht, an hadde zyn pareurkeerle ende denselven heere alsdoe vertoochde, zo ooc naerderhandt ghedaen hebben diversche van den ghuldebroeders, dat hy ghuldebroeder was ende by die hy noch syn busse niet arresteerlick maer dies exempt, volghende den voorscreven octroye ende privilegie. Ende es de voorn. heere van Wandelicourt in meeninghede deselve coleuvre te behouden, contrarie ende in cleenachtichede van den voorscreven privilegie ende octroye ons gheduchs heeren, ten griefve ende scade van hemlieden supplianten, tensy ulieden heeren provisie.

Dat dit ghemeret ulieden myne heeren ghelieve den supplianten te consenteerne commissie, uuyt crachte van derwelcken bevolen zy up groote peine van ghelde, t'applicquierne t'ons gheduchs heeren prouffyte, den voorn. Hubrecht de Croocq wedergheve ende restituere zyne voorn. coleuvre costeloos ende scadeloos ende hem verdraeghe meer van ghelycken te doene, latende ende ghedooghende denselven Hubrecht ende andre, guldebroeders coleuvreniers van den voorn. gulde, paisivelick useren ende ghebruucken van den rechten, privilegen ende vry-

(22) Deze persoon is voorzeker identiek met « mer Andries van Ongies, heere van Wandelicourt », vermeld in een akte van 3 September 1544 (Brugge, stadsarchief : *Weeskamer van Brugge, register van aanstellingen van voogden over de jaren 1530-1545*, blz. 78, nr. 2). In de genealogie van de familie d'Ongnies, gepubliceerd door J. GAILLIARD : *Bruges et le Franc ou leur magistrature et leur noblesse, avec des données historiques et généalogiques sur chaque famille*, tom. I (Brugge, 1857), blz. 368-391, is nochtans van onzen heer van Wandelicourt geen spraak. Het werk van Gailliard is, zoals men weet, echter ver van volledig noch ten volle betrouwbaar.

heden van diere ende in 't cas van oppositie of delaye, indien 't blycke van dies voors. es, zonderlinghe van de voorn. privilegiē ende dat deselve Hubrecht guldebroeder es van den voorn. gulde, in dat cas de voorscreven coluvre alsvooren ghenomen uuyten handen van den voorn. heere van Wandelicourt ofte van denghuenen daerinne die es ende die den voorn. Hubrecht gherestitueert, tenminsten up zekeren dach, etc.

Zo zult wel doen.

[*Kanttekeningen* :] Dat de supplianten verclaersen in wat qualiteit den heere van Wandelicourt de coluvre ghenomen ofte gheanveert zoude hebben.

... 23 over de supplianten en weet gheen qualiteyt anders dan hy verstaet, dat den heere van Wandelicourt zoude zyn stedehoudere van den upperjaeghere, zonder dat hy nochtans weet oft d'andveerdinghe in die qualiteyt by hem ghedaen es.

Ghemerct de qualiteit van den voorn. heere van Wandelicourt, nihil. Actum den tweeden Martij anno 1542 24.

Ib., t.a.p., *fonds van de gilden en ambachten* : *Buschschieters*.

19.

1543-1544. — *Hubrecht de Croock schenkt 2 schelling groot aan het kloveniersgild Sint Barbara te Brugge voer het aankopen van een zilveren schaal of beker.*

Item, in dit voornomde jaar was ghemaect ende ghecocht eenen zelyeren cop ende coste de somme van 5 l. 10 s. 10 ½ gr.

Dese naervolghende personen zyn deghuene die ghepresentert hebben ten voornomde coppewaerts :

... Hubrecht de Crooc :

2 s. gr.

Ib., t.a.p., *fonds van de gilden en amtachten, rekeningboek van het kloveniersgild Sint Barbara over de jaren 1536-1549, rekening van den gouverneur over het dienstjaar 1543-1544*, blz. 86 25.

(23) Moelijk te ontcijferen naam, voorzeker van een procureur bij den Raad van Vlaanderen.

(24) In verband met die zaak komt in de rekeningen van het kloveniersgild de volgende aantekening voor : « Noch betaelt Fransois Huusheere om te betalene Baptyste Lommelyn, die te Ghent ghereyst hadde, ter cause van de busse van Hubrecht de Crooc : 2 s. 8 d. ». Zie: Brugge stadsarchief, *rekeningen van het kloveniersgild Sint-Barbara over de jaren 1536-1549, rekening van den gouverneur over het dienstjaar 1542-1543*, blz. 70, nr. 4.

(25) Begin en einde van deze rekening zijn niet aangegeven ; ze werd echter afgehoord op 6 Juli 1544. Zie verder voetnoot nr. 30.

20.

1546 Augustus 23. — *Jacob Nuete, hovenier, en Hubrecht de Croock, drukker, leggen hun eed af als voogden van de minderjarige kinderen van Nikolaas de Bondue en wijlen Christine de Keysere, alsmede van Hubrecht, het weeskind van wijlen Jan Gregoris en Marie de Bondue.*

Jacop Nuete, hofman, ende Hubrecht de Crooc, prentere, juraverunt tutores van Jooskin, Martin, Callekin ende Vincentinekin, Claeis Bonduwe kindren by Christina sKeysers, uxor. Actum eodem die [den 23en in Ougst 46] presentibus ut supra [Vlaminpoorte, overzienre, Casembroodt ende Nieulandt, scepenen].

Idem Jacop ende Hubrecht juraverunt tutores van Hubekin 26, Jan Gregoore zuene by Maikin Bonduwe, uxor. Actum eodem die presentibus ut supra.

Ib., t.a.p., *weeskamer van Brugge, aantekenboek van eedsafleggingen door voogden over de jaren 1545-1558*, blz. 444, nrs. 40, 41.

21.

1546. — *Request van den drukker Hubrecht de Croock, gericht aan den Geheimen Raad, om toelating verder te mogen drukken en graveren.*

Aen den Keyser.

Hubrecht de Croc, eerlye man, oudt 56 jaeren, inwoonende poortere uwer stede van Brugghe, van goede fame, name ende conversatie, inhoudende hoe hy suppliant over dertich jaeren hem aldaer geneert heeft zoe met boucken te printene ende deselve te vercoopene, als oick nu zicthent acht of negen jaeren mit figueren te snidene ende die te druckenne mitsgaders allerhanden mercken ende teeckenen voor cooplieden omme huerlieden teecken van coopmanschepe als fusteynen, zyde, lakennen, bo-netten, spellen ende andere diergelycke die men te Brugge,

(26) Deze Hubekin of Hubrecht Gregoore is naderhand getrouwd met Marie, dochter van den Brugsen drukker Quirinus van Belle. Zie : Brugge, stadsarchief, *protocol van Jan Digne, klerk van de vier-schaar van Brugge, over de jaren 1570-1571*, blz. 460 : « Hubrecht Gregoire ende Mayke filia Coryn van Belle, uxor, als dezelve Hubrecht naer 't overlyden van Christine sKeysers, 't hueren t'overlydene t' wyf was van den voorn. Claeys Bondue, huere grootheere ende grootvrouwe... » (akte d.d. 18 Januari 1571). Zie ook A. SCHOUTEET : *Documenten betreffende de Brugsche drukkers uit de 16e eeuw. I. Quirinus van Belle, in Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis « Société d'Emulation » te Brugge*, tom. LXXXIII (1940-1946), blz. 13.

t'Antwerpen en in anderen steden van herwaertsovere ofte in Spaengnyen dagelycx begert van hem ghesneden ende gheprent te hebbene, ende inshgelycx alle pardoen brieven, confessionalen ende questerbrieven van den Triniteyt, S. Hubrechts, S. Cornelis, S. Remeux, Halle, Halseberghe, S. Bernaerts-Berch, S. Geertruyt, S. Sebastiaen ende andere, ende oick mede kermesse vaentkens van alle steden ende dorpen, al' Dunckercke, Berghen, Nieupoort, Ostende, Sluyen, Damme, Ardenbouch ende meer anderen, bovendesen alle manieren van beeldekens, minnebrieven, nieujaëren ende dyergelycke imagen voor alle broeders ende zusters cloosters van hervertsovere daeraff eenige copiën hieraen gehecht zyn. Soe dat hy daermede zyn broit winnende es sonder egeen anderen handel te werelt te wetene daermede hy den cost soude mogen winnen etc., waeromme hy suppliant hem keert, biddende Uwe Majesteyt believen wille hem te continueren in de voorschreve exercitie van printen ende figure te snydene, etc.

Brussel, Algemeen Rijksarchief 27.

(27) Dit request werd uitgegeven in *Archives des arts, sciences et lettres*. Documents inédits publiés et annotés par A. PINCHART, tom. I, blz. 63-64. Gent, 1860. Als vindplaats werd daarbij aangegeven: « Archives du conseil privé, liasses, aux Archives du royaume ». Intussen schijnt dit stuk op het Algemeen Rijksarchief te Brussel verloren geraakt. Een speciaal onderzoek op onze vraag door den Algemeen-Rijksarchivaris ingesteld, bleef jammer genoeg zonder resultaat. Wij waren derhalve verplicht de uitgave van A. Pinchart onvoorwaardelijk over te nemen. Het verlies van het onderhavige request valt zeer te betreuren. Vooreerst, omdat het van hoofdzakelijk belang is voor de biographie van onzen drukker. Daarbij heeft A. Pinchart er niet den volledigen tekst van gepubliceerd: aldus ontbreekt, bijvoorbeeld, de gebruikelijke apostille. Verder waren aan het request zeven gravures gehecht, die als proeve en bewijsmateriaal der vakkennis van Hubrecht de Croock als graveur moesten dienen. Toen A. Pinchart in 1863, dus drie jaar later, het tweede deel van zijn *Archives...* publiceerde, waren de voornoemde gravures naar de Koninklijke Bibliotheek verhuisd. « Nous ajouterons ici, aldus Pinchart, que les gravures que nous avons décrites dans notre premier article, font actuellement partie de la collection de la Bibliothèque royale à Bruxelles ». Doch ook in de Koninklijke Bibliotheek waren deze stukken niet terug te vinden. — Naar A. Pinchart mededeelt werd het request in 1546 ingediend en verkreeg Hubrecht de Croock de gevraagde toelating op 22 September van hetzelfde jaar. — Onderhavig request werd blijkbaar door de Croock opgesteld ingevolge het welbekende edict van 30 Juli 1546, waarbij voorzorgen genomen werden tegen de drukkers en de boekverkopers om de ketterij in de Nederlanden tegen te gaan. Dit edict schreef inderdaad voor, dat niemand voortaan drukken mocht « ten sy dat hy eerst van onsen wegghen gheadmitteert waere te mogen prenten ende daer van onse opene brieven, nae de publicatie van desen ghedateert, ghelicht ende gheimpetreert hadde ». Zie PR. VERHEYDEN: *Drukkersoctrooen in de 16e eeuw*, in *Tijdschrift voor boek- en bibliotheekwezen*, tom. VIII (1910), blz. 205.

22.

1547 Augustus 8. — *Hubrecht de Croock en Jacob Nuete, als voogden van Hubrecht, den minderjarigen zoon van wijlen Jan Gregorius en Marie de Bondue, doen bij de weeskamer van Brugge aangifte van het ouderlijk versterf van hun pupil.*

Den 8^{en} dach van Ougst 1547 Hubrecht de Crooc ende Jacop Nuete, als voochden van Hubekin, Jan Gregoris kindt, dat hy hadde by Marie Bonduwe, zynen wive, brochten ten papiere van weesen, voor uppervoochden zittende ten berechte van partijen, den inventaris, grootte ende masse van goede, vonden en bleven naer den overlyden van de voors. Jan ende Marie, der weesen vader ende moedre, ende es 't naervolghende :

Alvooren twee cleen sticckins landts, groot drie quartieren twelke zyn by gheloste drie ghemeten zaylandts lettelt meer of min, t'eenen sticke liggende in Henegauwe, ghehouden van den hove van Berchem in Henegauwe van der heerliche de van Coordes, behouden dat Jehenne du Vault, der weese groottevrauwe, 't ghebruuc hebben ende behouden zal huer leven lanc ghedurende, voort belegbert ende belast zo de brieven daerof zynde breedre verclaersen, mentioen maken ende inhouden.

Ende voort noch in penninghen boven allen commereren ende lasten van dezelve sterfhuuse de somme van vyf ponden vichdien scellinghen zes penninghen hallinc grooten, daervooren den voochden ghefast was bewarenesse te doene naer costume, als 't blyct by den inventaris daerof wesende, ondergheteekent : J. Voet.

Brugge, stadsarchief, *weeskamer van Brugge, register van wezengoederen van Sint-Jacobszestendeel over de jaren 1538-1555*, blz. 158.

23.

1547 September 9. — *Hubrecht de Croock en Jacob Nuete, als voogden van Hubrecht Gregoris, alsmede van Joost, Maarten, Catharina en Vinceltine de Bondue, doen bij de weeskamer van Brugge aangifte van het goed, dat hun pupillen geërft hebben van Christine de Keysere, echtgenote van Nikolaas de Bondue.*

Den 9en dach van Septembre 1547 Hubrecht de Crooc ende Jacop Nuete, als voochden van Hubekin, Jan Gregore zuene by Marie Bonduwe, brochten ten papiere van weesen, volghende huerlieder eedt, de grootte van den goede denzelven kinde toeommen ende ghebuert by den overlyden van Christine Keyzers, Claeis Bonduwe wyf was, der weese groottevrauwe, ende

es, met tselvs Claeis kindren by de voors. Christine, de partien ende deelen van huusen hiernaer ten naesten blade ghestelt, ende voort noch over zyn porcie ende deel, metten lasten van zyn inbringhen, de somme van veertien ponden dertien scellinghen grooten ende twaelf miten, makende tsamen, de lasten van zyn voors. inbringhen ofghecort, zeventien ponden zes pennin ghen grooten, welke 17 l. 6 d. gr. waren ten overbringhen van desen onder ende in den handen van den voors. Claeis Bonduwe ende Barbele Lammins, zyn andre wyf, met weddinghe stedekiesinghe up de Noordzandtbrugge. Ende in meerdere versekerthede zo ypothequierden ende verbonden daerinne de voors. Claeis ende barbele, zyn wyf, de wederheltscheede van den huusen ende cameran hiernaer verelaerst, als 't blyct by der weddinghe ende ypotheque daerof wesende, in daten van den achsten dach van Ougst duust vyfhondert zeven ende veertich, onder scepenen zeghelen : Pieter Dominicle, d'oude, ende Nicolaes Boullengier, clerc : Plocquoy.

Den 9^{en} Septembre 1547 Hubrecht de Croock ende Jacop Nuete als voochden van Jooskin, Martkin, Callekin ende Vincentinekin, Claeis Bonduwens kindren die hy hadde by Christine de Keysere, zynen wive, brochten ten papiere van weesen, volghende huerlieder eedt, de grootte van den goede denzelven kindren toecommen ende ghebuert by den overlyden van de voors. Christine Keysers, der weesen moedere, ende es 't naervolghende, met Hubekin, Jan Gregoris kinde, hiervooren ten naesten blade, dat hy hadde by Marie Bonduwe, zynen wive.

Eerst ghemeene gherecht metten bezitters ende weesen in een huus met zynen toebehoorten, metgaders een cleen huuskin, an de westzyde daerneffens, staende te gaedere, d'een neffens den andre, ten voorhoofde in de Moerstrate jeghensover ende bachten Sint-Jacopskereke, twelke eene bockeranevaerwerye es, belast ende belegert naer 't verclaers van de brieven daerof wesende.

Voort noch een huus met zynen toebehoorten, voorhoofdende in de voorn. Moerstrate, naest ende bachten den voorn. huuse ende uutcommende met eenen ganghe ende poorte in de voors. Moerstrate, naesten den huuse toebehoorende den kindren Uutekellenare, an de westzyde an d'een zyde, ende den huuse hiervooren verclaerst, an de oostzyde an d'ander zyde, achterwaerts streckende totter reye der voors. stede, ende noch twee achterhuusen, twelke twee wuensten zyn, met hueren toebehoorten, te gaedere staende d'een neffens den andren bachten den voors. huuse desen sterfhuuse toebehoorende, naesten den voors.

tween huusen hierboven ghenompt, an de westzyde, met een plaetse van lande ende ghanghe uutecommende in de voors. Moerstrate naesten den voors. huusen den sterfhuuse toebehoorende, belast de voors. huusen ende cameren in drie ende twintich scellinghen grooten, naer 't verclaers van de brieven daerof wesende, als 't blyet by den verdeele daerof wesende in daten van den 29^{en} Hoymaent 47.

Ende voort noch in penninghen ten behouwe van de vier eerste weesen over den uitcoop, metten inbringhe van Hubekin twee ponden acht sceilinghen grooten, de somme van acht en vichtich ponden tien scellinghen neghen een halven grooten, weze 58 l. 10 s. 9 ½ d. gr., waren ten overbringhen van desen onder ende in den handen van den voors. Claeis Bonduwe ende Barbele Lammins, zyn andre wyf, metter houdensse van denzelven kindren, weddinghe stedekiesinghe up de Noordtziandbrugge in Sint-Jacopszestendeel, omme aldaer pandinghe te ghenietene. Ende in meerdere versekerthede, zo ypothecierden ende verbonden daerinne de voors. Claeis ende zyn wyf de wederheltscheede van den huusen vooren verhaelt, als 't blyet by der weddinghe ende ypotheque daerof wesende in daten van den neghen ende twintichsten dach van Hoymaendt duust vyfhondert zeven ende veertich, onder scepenen zeghelen: Jan Pringheel ende Anthuenis Voet, de jonghe, clerck: Plocquoy.

Ib., t.a.p., weeskamer van Brugge, register van wezengeoderen van Sint-Jacopszestendeel over de jaren 1538-1555, blz. 158-159.

24.

1547 Jan. 1 - Dec. 31. — *Post uit de rekening van het gild der librariërs te Brugge betreffende de opnemng van Pieter Ronsee als leerknapp van Hubrecht de Croock.*

Item, ontfaen van Hubrecht de Croock leerknecht Pierken Ronsee over zyn was :

16 gr.

Brugge, rijksarchief, fonds van de Brugse gilden en ambachten nr. 207: *rekeningboek van de librariërs over de jaren 1524-1555, rekening over het dienstjaar 1547 Jan. 1 - Dec. 31, blz. 88, nr. 3, rubriek: « Ontfangh van incommen ende achterstellen ».*

25.

1536 - 1549. — *Aantekeningen uit de rekeningen van het kloveniersgild Sint Barbara te Brugge betreffende het gildgeld, betaald door Hubrecht de Croock.*

Blz.	Dienst- jaar	NAAM EN BEDRAG	RUBRIEK
12	1536/7	Ontfaen van Huberecht de Crooc : 8 gr. (28)	Ontfanc van 't ghildegheht
23v.	1537/8	Ontfaen van Huberecht de Crooc : 8 gr.	Ontfanc van den jaere 1538
34	1538/9	Huberecht de Crooc : 8 gr.	Ontfanc van 't ghildegheht
44	1539/40 (29)	Huberecht de Crooc : 8 gr.	Ontfanc van 't ghildegheht
53	1540/1	Van Huberecht de Crooc : 8 gr.	Ontfanc van 't ghildegheht
62v.	1541/2	Huberecht de Crooc : 8 gr.	Ontfanc van 't ghildegheht
76v.	1542/3	Huberecht de Crooc : 8 gr.	Ontfanc van ghildegheht
89	1543/4	Hubrecht de Croock : 8 gr.	Ontfanc van ghildegheht
100v.	1544/5	Hubrecht de Crooc : 8 gr.	Ontfanc van de ghildeghele
110	1545/6	Hubrecht de Croock . 8 gr.	Ontfanc van ghildegheht
134	1548/9	Hubrecht de Croock : 8 gr.	Ontfanc van de ghildeghehten

Brugge, stadsarchief, fonds van de gilden en ambachten, *rekeningboek van het kloveniersgild van Sint Barbara over de jaren 1536-1549* 30.

(28) Reeds in een akte d.d. 22 Augustus 1533 wordt Hubrecht de Croock als lid van het kloveniersgild Sint Barbara vermeld : « ...Dieric Baex, Jacob Michiels, Hubrecht de Croock, Pieter Sporeware, Jan Ordoingne ende Gillis Francq, alle ghebroeders (sic) van 't gheselscip van de coluevreniers binnen derzelve stede... ». Vgl. Brugge, stadsarchief, *register van civiele sententiën. door schepenen van Brugge gewezen, over de jaren 1532-1533*, blz. 214.

(29) In dit dienstjaar bekleedde Hubrecht de Croock de waardigheid van kerkmeester in het gild. Vgl. het hoofd of begin van de betrokken rekening.

(30) Dit boek bevat twee soorten van rekeningen : de ene, opgemaakt door den hofmeester of gouverneur, betreffen het wereldlijke gild ; de andere, opgemaakt door den kerkmeester, houden verband met het kerkelijk-godsdienschtig gild. Ledenlijsten komen alleen voor in de laatste soort rekeningen en van deze ontbreken de rekeningen over de dienstjaren 1546/7 en 1547/8. De rekeningen, vervat in het onderhavige boek, zijn de enige die van het kloveniersgild Sint Barbara bewaard bleven.

26.

1554 Januari 18. — *De drukker Hubrecht de Croock en diens vrouw, Catharina de Bondue, dragen aan Nikolaas de Bondue en Philips Coene den eigendom over van het huis, genaamd «De Synagoge», staande aan de oostzijde van de Peerdenstraat te Brugge.*

Despars, Wynckelman, 18^{en} Lauwe 53. — Huubrecht de Croock, den bouckprentere, ende Cathelyne, de dochtre van Laureyns Bonduwe, zyn wyf, als erfachtich ende proprietarissen zynde van den parcheele van huuse met datter toebehoort, hiernaer verclaerst, alzo ons scepenen voorseit etc., by eender lettre van giffen in daten van den 28^{en} dach van Maerte XVc vivendertich, ondregheteeckent by wylen Anthuenis de Cauliers ende gheregistreert in 't registre van Eduwaert de Dene, beede ghezworen clercken ter vierschaere etc., die wy etc., ende ghaven halm ende wettelicke ghifte Clays Bonduwe ende Phelips Coene, beede present ende accepterende, elc even ghelyc, vele ende naer, ende dat ten goeden, justen ende loyalen titule van coope die zylliden etc., van eenen huuse met datter toebehoort, ghe-naempt *De Synagoge*, staende te voorhoofde in 't Cleen Rudderstraetkin by Goutbethelsbrugghe, naesten den huuse wylen toebehoorende Anthuenis Boudts, den voorcoopere, ende nu Adriaen vander Beke, met eenen ghemeen muere ende ghotte, an de noordzyde an d'een zyde, ende der reye deser voorn. stede van Brugghe, an de zuudzyde an d'andre zyde, achterwaerts streckende totten muere wylen toebehoorende joncvrauwe Jacquemyne, 's heer Willem le Veels weduwe, ende nu dezelve Adriaen vander Beke; met 12 s. par. leenrenten elckers jaers gaende uutten voorn. huuse met datter toebehoort, die men jaerlicx [ghelt] joncvrauwe Adriane Lems telcken Kersmesse, ende noch belast met 20 s. gr. tsjaers losrente, den penninck 18^e, die men ghelt die van Sinte-Wouburghekercke in Brugghe, naer 't verclaers van der briefve danof zynde, cum warant, behoudens taillable etc.

In kennessen.

Ib., t.a.p., *protocol van Jan Digne, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1553-1555*, blz.

30.

27.

1554 September 23. — *Aantekeningen betreffende de uitbesteding van Frans vanden Broucke, leerling van de Bogardenschool te Brugge. Dit kind werd in de school aanvaard op 27*

Mei 1548. Op 23 September 1554 werd het uitbesteed bij de weduwe van Hubrecht de Croock om aldaar gedurende vijf jaar het drukkersberoep aan te leren. Na een paar jaar, namelijk op 10 Mei 1556, werd de overeenkomst van de Bogardenschool met de weduwe de Croock overgenomen door den drukker Pieter de Clerck.

Franske vanden Broucke, filius Joos, es ontfaen om binnen te wonen desen 27 Mei 1548.

Deze Franse es besteedt met de weduwe van Hubrecht de Croock, de prentersse, den termyn van vyf jaren ingaende den 1^{en} van Septembre XVe vier ende vichtich, belooft hem ghedurende denzelven tydt te houden fray ende zieck, cleeden ende reeden ende hem te leeren 't voorn. ambocht van prenten ende tzyzen afscheeden te ghevene 10 s. 8 d. gr.

Actum den 23^{en} in Septembre 1554.

Deze Franse es overghenomen by Pieter de Clerck, prentere, ende heift beloft alle dezelve condicie die hiervooren ghescreven staen de reste van den termyne te weten tot Septembre 1559.

Actum desen 10 in Meye 1556.

Ib., t.a.p., fonds van de Bogardenschool, register van de uitbestedingen over de jaren 1535-1556, blz. 110 v., nr. 3 31.

28.

1554 Jan. 1 - Dec. 31. — Posten uit de rekeningen van het gild der librariërs te Brugge betreffende het overlijden en de doodschuld van Hubrecht de Croock.

Ontfaen over de doodscult van Hubrecht de Croocq mids vier stuvers voor den ghildebroeders die 't lyc droughen : 2 s. 8 d. gr.

Betaelt den capelaen over de zielmesse van Hubrecht de Croocq : 4 gr.

Betaelt Jacop vander Zille omme 't gheselscep te dachvaerdene : 4 gr.

Betaelt den vier ghildebroeders die 't lyc droughen : 8 gr.

Brugge, rijksarchief, fonds van de Brugse gilden en ambachten nr. 207 : rekeningboek van de librariërs over de jaren 1524-1555 : rekening over het dienstjaar 1554 Jan. 1 - Dec. 31, blz. 113 v., nr 7, ru-

(31) Onderhavige aantekening werd reeds gepubliceerd in L. GILIODTS : *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école Bogarde à Bruges...*, tom. III, blz. 1109. Brugge, 1910, uitgave van de *Société d'Emulation de Bruges*.

briek : « Ontfanck van dootschult, incommen van nyeuwe ghildebroeders, apporte ende anders » ; blz. 115 v., nrs. 7, 8, 9, rubriek : « Uutgheven ende betalinghe up ende jehens den voorn. ontfanck ».

29.

1555 Juni 1. — *Schepenen van Brugge roepen de erfgenamen van wijlen Hubrecht de Croock op om zich borg te stellen voor diens weduwe.*

Actum ter clocke Synexavont eerst Wedemaent 1555, present. d'heeren Jan Pringheel ende Maerten van der Weerde.

... Voort zo dachvaert men alhier Karel van Hackere ter causen van synen wive, voort Altzoene Croocx, voort Naentkin Croocx, weduwe van Michiel de Frinne, voort Maerten Eskinet, Pieter Lorier, ter causen van zynen wive, Claerkin l'Eskinet, weduwe van Jan Stevens, alle hoirs van wylen Hubrecht de Crooc, te commen ten garande van de weduwe van Hubrecht de Crooc jehens Pieter vanden Vivere ter causen van zynen wive ter contumatie van der vierschaere, die men houden zal in de weesecamere deser stede 's Woensdaechs den 26^{en} in Wedemaent eerstcommende.

Brugge, stadsarchief, *register van de hallegeboden over de jaren 1553 - 1564*, blz. 79, nr. 8.

30.

1520 - 1555. — *Aantekeningen uit de rekeningen van het gild der Brugse librariërs betreffende het gildegeld, betaald door den drukker Hubrecht de Croock en diens weduwe.*

Blz.	Dienst- jaar	NAAM EN BEDRAG	RUBRIEK
187v.	1520	Item, Hubrecht de Crooc: 12 gr.	Ontfanc van ghildegelde
194	1521	Hubrecht de Croeck : 12 gr.	Irst, den ontfanc van den ghildegelt.
196v.	1522	Hubrecht de Crooc : 12 gr.	Irst, den ontfanc van ghildegelde
202	1523	Hubrecht de Croeck : 12 gr.	Ierst, den ontfanc van den ghildegelde

Blz.	Dienst- jaar	NAAM EN BEDRAG	RUBRIEK
1	1524	Hubrecht de Croeck: 12 gr.	Eerst van den vrien ghildebroe- ders
6	1525	Hubrecht de Crooc: 12 gr.	Eerst van den vrien ghildebroe- ders
11	1526	Hubrecht de Croeck: 12 gr.	Irst, den ontfaen van den ghil- degelde
14	1527	Hubrecht de Croock: 12 gr.	Irst, den ontfaen van den ghil- degelde
16	1528	Hubrecht de Croock: 12 gr.	Eerst van ghilde- gelde
18	1529	Hubrecht de Croock: 12 gr.	Eerst ontfaen van ghildegelde van den vrye ghilde- broers
23	1530	Hubrecht de Crooc: 6 gr.	Alvooren ontfaen van de ghilde- broeders vry we- zende in 't voor- noomde ghilde
32	1532	Item, van Huberecht de Croock, in dien tyden deken: 6 gr.	
32v.	1532	Ontfaen van Huberecht de Croock van achterstelle: 6 gr.	
32v.	1532	It., ontfaen van Huberecht de Croock van achter- stelle: 6 gr.	
33v.	1532	Item, van Huberecht de Croock: 12 gr.	Ontfaen van ghil- degelde
37v.	1533	Item, Hubrecht de Crooc: 12 gr.	Ontfaen van ghil- deghelt
42	1534	Hubrecht de Croec: 12 gr.	Irst, den ontfaen van ghildegelde

Blz.	Dienst- jaar	NAAM EN BEDRAG	RUBRIEK
46	1535	Hubrecht de Croock : 12 gr.	Eerst ontfaen van ghildeghelde...
50	1536	Hubrecht de Crooc : 12 gr.	Eerst van den vrien gildebroe- ders
54	1537	Hubrecht de Croock : 12 gr.	Eerst ontfaen van den ghildeghelde
58	1538	Hubrecht de Croock : 12 gr.	Eerst ontfaen van den ghildeghelde
62	1539	Huberecht de Croock : 1 s. gr.	Eerst van ghilde- ghelde
71	1542	Huberecht de Croock van 2 jaeren verachtert : 2 s.	
75	1543	Item, Huberecht de Croock : 12 d.	
81v.	1545	Hubrecht de Croock : 12 gr.	Eerst, ontfaen van ghildegheld
91v.	1548	Hubrecht de Croock : 12 gr.	Prenters
96v.	1549	Hubrecht de Croock [niets]	Eerst, ontfaen van den ghildegheld
99v.	1550	Hubrecht de Croock [niets]	Eerst, ontfaen van de vrye ghilde- broers
100	1550	Item, van Hubrecht de Croock : 12 gr.	Ontfaen van ver- achtert ghilde- ghelt
102v.	1551	Hubrecht de Croock [niets]	Eerst, ontfaen van ghildeghelde
103	1551	Van Huberecht de Croock : 12 gr.	Ontfanghen van verachtert gil- degelt
105v.	1552	Hubrecht de Croock : 12 gr.	Vrye gildebroe- ders
109v.	1553	It., Huberecht de Croock : niet.	Vry gildebroe- ders
113	1554	Vidua Hubrecht de Croock : 6 gr.	Vrye gildebroe- ders

Blz.	Dienst- jaar	NAAM EN BEDRAG	RUBRIEK
114	1554	Ontfaen van meester Jan de Clercq 2 s. gr. by hem ontfaen van der weduwe van wylen Hubrecht de Croocq van twee jaeren verachtert ghilde ghelt: 2 s. gr.	Ontfanck van doot-schult, incommen van nyeuwe ghildebroeders, ap-porte ende anders
118	1555	Vidua Huberecht de Croock: 6 gr.	Vrye ghildebroe-ders

Brugge, stadsarchief, fonds van de gilden en ambachten, *rekeningboek van de librariërs over de jaren 1454-1523* en Brugge, rijksarchief, fonds van de Brugse gilden en ambachten, nr. 207: *rekeningboek van de librariërs over de jaren 1524-1555* 32.

Herkomst van hs. 449 van de Brugse stadsbibliotheek (Grafchriften-verzameling De Hooghe)

In 1934 heeft dr. A. de Poorter, toen conservator van de stadsbibliotheek te Brugge, een nieuwe uitgave bezorgd van den catalogus der handschriften, welke de voormelde instelling bezit ¹. Onder nr. 449 van dezen catalogus wordt aangegeven: «*Versaemelinghe van alle de sepul-turen, epitaphiën, besetten, waepens ende blasoenen, die*

(32) In de ledenlijsten van de rekeningen over de jaren 1531, 1540, 1544 en 1546 staat Hubrecht de Croock niet aangegeven. Van de rekening over het jaar 1547 is het blad met de ledenlijst verdwenen.

(1) A. DE POORTER, *Catalogue des manuscrits de la bibliothèque publique de la ville de Bruges*. Gembloers-Parijs, 1934. — *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques de Belgique*, vol. II. — De eerste gedrukte catalogus: P. J. LAUDE, *Catalogue méthodique, descriptif et analytique des manuscrits de la bibliothèque publique de Bruges*. Brugge, 1859.

gevonden worden in alle de kercken, kloosters, abdyen, capellen ende godshuysen binnen de stad van Brugge, bij een vergaedert ten jaere 1698 à 1707 door M^{her} Ignace De Hooghe, rudder, heer van ten Heede, Baeshove, Wallè, Peute, Villeck, etc. Ende ten jaere 1789 vernieuwt en gecontinueerd tot desen tyde door d^{heer} Matt. Van Laerebeke.

Dit werk beslaat zes delen in folio formaat en is versierd met een groot aantal gekleurde wapens, tekeningen en afbeeldingen, meestal van grafmonumenten uit de vele kerken en kloosters van Brugge en de omliggende parochiën, waarvan er verscheidene onder de Franse Omwenteling verdwenen zijn. Deze verzameling van grafschriften is voor de wapenkunde, de familiegeschiedenis, de archeologie, de kerkgeschiedenis, in een woord voor alles wat oudheidkunde en geschiedenis van Brugge aangaat, van uitzonderlijk belang. Hs. 449 van de Brugse stadsbibliotheek is trouwens voor alle liefhebbers van genealogie en beoefenaars van Brugge's geschiedenis een welbekend en vaak geraadpleegd werk. Het is derhalve ook een kostbaar bezit, waarop de Brugse stadsbibliotheek terecht fier gaat.

De waarde en het belang van dergelijke manuscripten wordt nog verhoogd wanneer men over de herkomst ervan is ingelicht. Daarom wordt in goede catalogussen — zoals deze van dr. de Poorter — steeds aangegeven hoe de hs. ontstonden, door wie ze werden samengesteld en op welke wijze ze in de betrokken bibliotheken zijn terecht gekomen. Voor wat dit laatste betreft, wist dr. de Poorter van hs. 449 niets anders te melden dan : *La provenance est inconnue.*

Om deze leemte aan te vullen schrijven wij hierna een resolutie over van het schepenencollege van Brugge d.d. 6 Mei 1825, waarin de omstandigheden, waarop hs. 449 op de Brugse stadsbibliotheek belandde, uitvoerig worden medegedeeld.

A. Sch.

Mijnheer den burgemeester doet verslag dat sieur Joseph Huys, tegenwoordiglijk overleden, hem in zijn leven gelaeten had voor verzekering van de somme van veertig francs of achtien guldens 90 cents, die hy hem geavanceert had, zes volumen manuscrits, in folio, in kalf-leer gebonden, vercierd met menigvuldige gekleurde blasoenen en met teekeningen van veele gedenkstukken van kunst der verscheyde kerken dezer stad, welk werk geïntituleerd is: « Verzaemeling van alle de sepulturen, epitaphiën, bezetten, wapens ende blasoenen die gevonden worden in alle de kerken, kloosters, abdien, capellen ende godshuyzen binnen de stad van Brugge, bij een vergadert ten jaere 1698 à 1707 door Mheer Ignace D'Hooghe, rudder, heer van ten Heede, Borshove, Walle, Peute, Villeck, etc. etc., ende ten jaere 1789 vernieuwt en gecontinueert tot dezen tijde door d'heer Matt. Van Laerebeke ». Gemeld werk gedeeltelijk wettig gemaekt zijnde door den notaris van den Raed in Vlaenderen, meester Jean de Gheldere. Den heer burgemeester geeft verders te kennen dat dit werk van eene veel meerdere weerde zijnde dan de somme welke gemelden sieur Huys hem verschuldigd gebleven, hij geensints wilt profiteeren van de meerdere weerde en dat diensvolgens en in aenzien van het geen gemelden Joseph Huys ook schuldenaer gebleven is jegens de stad voor een somme van verscheyde duyzend franken wegens den ontvangst van het algemeene kerkhof dezer stad, waer mede gemelden Huys gelast was, hij van intentie is dit werk aen de stad over te geven om in de publijke bibliotheek geplaeft te worden mits dat de veertig franken of achtien guldens 90 cents die hem niet teruggegeven zijn geweest door J. Huys gerembourseert zouden worden en op conditie dat de meerder weerde van gemeld werk zoude aengenomen worden in vermindering van het geen meer gemelden J. Huys, aen de stad verschuldigd is gebleven.

Dit voorstel van mijnheer den burgemeester is met veele voldoening aengenomen, het werk waer af melding word gemaekt zeer precieus zynde voor de kennis der kunstwerken die zich bevonden in veele kerken die tegenwoordiglijk vernield zyn en ten anderen zeer belangrijk zynde voor menigvuldige familiën dezer stad en van de omliggende streken die er de monumenten van hunne voorouders zullen vinden, monumenten dienstig voor d'histoire en zelfs dikwils ook voor het behoeden der fortuynen van de nakomelingen.

Brugge, stadhuis, secretarie, *resolitiën van het schepencollege over de jaren 1825-1826* (register nr. 9), blz. 16 r. - v.

BOEKBESPREKINGEN

Dr. THEO LUYKX. *De Graven van Vlaanderen en de Kruisvaarten*. Leuven, 1947. — Keurreeks van het Davidsfonds, nr. 38, 247 blz.

Dr. Luykx behandelt hier het aandeel van de graven van Vlaanderen in de Kruistochten. Als inleiding tot zijn verhaal zelf, geeft hij een algemeen overzicht van de strijd tussen het Christendom en de Islam, vóór de kruisvaarten, en een inleidende geschiedenis van het graafschap Vlaanderen. Vervolgens behandelt hij het aandeel van Robrecht II in de eerste kruistocht, bespreekt dan de tochten der Elzassers, om daarna de vierde kruistocht te beschrijven. Een laatste hoofdstuk wordt gewijd aan de deelname der Dampierre's in de tochten van de H. Lodewijk. Rijke bijlagen bezorgen een genealogie der graven van Vlaanderen, der koningen van Jeruzalem, der vorsten van Antiochië en der graven van Tripolis. Tenslotte bezorgt hij een chronologisch overzicht der voornaamste gebeurtenissen. Een nota bij de platen en de kaarten, die het werk verluchten, sluit het boek.

Het werk is mooi uitgegeven, goed verzorgd en bevat een zorgvuldig gekozen illustratie. De rol der Vlaamse graven werd duidelijk in het licht gesteld. Als werk gericht tot een ruime lezerskring, en dat daarenboven in de eerste plaats de aandacht voor de grote lijnen vraagt, mag het geslaagd heten.

Voor de historici echter moeten we betreuren dat Dr. Luykx die prachtige gelegenheid heeft laten voorbijgaan, om een vollediger en definitief werk te schenken. Het zou veel beter geweest zijn het verhaal der kruisvaarten zelf, met de deelname der Vlaamse graven, meer uit te breiden, in plaats der algemene gegevens over de strijd tussen Christendom en Islam, en over de vroege geschiedenis van het graafschap. Schrijver denkt dat er nog voorstudies ontbraken. Dit blijkt een vergissing. In feite werd het aandeel van elke graaf, behalve dit van Willem van Dampierre, waarvoor er een uitstekende bron bestaat, reeds in een speciale studie behandeld. Voor de reizen van Diederik van den Elzas had Dr. Luykx de studie van H. Coppieters-Stochove moeten raadplegen (*Les voyages de Thierry d'Alsace en Orient*, in *Bulletin de la Société d'histoire et d'archéologie de Gand*, 1908). Voor een meer nauwkeurige datering van bijna elk der

tochten, had hij nuttige gegevens kunnen vinden in de door Ph. Grierson uitgegeven *Annales de Saint-Pierre de Gand et de Saint-Amand*. Zekere vergissingen hadden aldus kunnen vermeden worden: zo voor de tocht van Diederik van de Elzas in 1164 en zijn terugkeer in de eerste maanden van 1166: reeds vóór het afreizen uit het Oosten, was gravin Sybilla overleden (Grierson, p.44, n.2). Voor de terugkeer van Robrecht II had schrijver er nog een interessante inlichting kunnen vinden: de graaf bracht toen een brief der kruisvaarders mee, gericht tot de paus. Hetzelfde geldt voor een brief van paus Adriaan IV aan de aartsbisschop van Reims in 1159, waarin veel lof toegezwaaid wordt aan Diederik. Onder de bronnen voor de eerste kruisvaart, bevat de *Alexiade* van Anna Comnena nog een interessante passus over het dapper, doch onstuimig gedrag van Robrecht II in de strijd (ed. B. LEIB, *Collection byzantine*, Parijs, 1945, t. III, p. 31).

Een aantal detailopmerkingen dringen zich op: p.14 - 122 - 125, Koenraad III was koning, geen keizer. P.29: Roeland, de held der sage, sneuvelde in een bergpas der Pyreneeën. Historisch beschouwd mogen we niet zeggen dat het te Roncesvalles gebeurde. P.98: het valt sterk te betwijfelen dat Godfried van Bouillon weigerde de koningskroon te dragen. P.110: opstand der Vlaamse steden in 1128, tegen Willem Clito. Schrijver had er een woordje mogen bijvoegen over de essentiële rol gespeeld door de edelen, Daniel van Dendermonde en Iwan van Aalst. P.134: Diederik was vergezeld door 400 ridders in 1157, volgens *Sig. Auct. Afflig. (M.G.H. SS. VI, p. 403)*. P.158: bij Gislebert van Bergen vindt men een vollediger lijst der gesneuvelde ridders, in de derde kruistocht. P.167: schildknapen zijn geen stalknechten. P.212: Gwijde van Dampierre heeft niet de slag bij Kortrijk (1302) gewonnen.

Tenslotte een meer algemene opmerking: al die reusachtige cijfers, 100.000 kruisvaarders in 1097, 70.000 met elk der twee vorsten in 1147, zijn buitensporig overdreven. Na één jaar waren er nog 700 ridders met paarden in goede staat, te Antiochië, en te Ascalon, in 1099, waren er 1200 ridders. Hoe kan een leger van 100.000 man zo slinken en nog succesvol zijn tocht voortzetten? Hoe zou men in de woestijnen zulke massa's bevoorraden? Hoe ze verplaatsen, wanneer in die tijden 1000 man reeds 1 km. op de baan innemen? De legers der kruisvaarders verplaatsten zich in

blok, en gans het leger kwam bijna altijd 's avonds aan in hetzelfde kamp: dit is slechts mogelijk met kleine legers. Trouwens Godfried van Bouillon, evenals de Franse vorst in 1147, legde gemiddeld 20 km. per dag af in zijn mars naar Konstantinopel, en wanneer we rekening houden met de rustdagen, deden de troepen van Godfried er 30 per dag. Dit is een zo hoog gemiddelde voor de Middeleeuwen, dat we gerust mogen aannemen dat dit slechts met weinig talrijke legers kon gebeuren, waarin vooral niet veel voetvolk aanwezig was. Trouwens, waar zouden de vorsten zoveel krijgers gehaald hebben? Onder de machtige landsheren die deelnamen aan de eerste kruistocht, waren de hertog van Normandië en de graaf van Vlaanderen voorzeker de rijksten. Normandië telde een 1500 tal ridders, en waarschijnlijk was dit ook het geval in Vlaanderen. Doch in de praktijk mogen we in deze vorstendommen slechts rekening houden met legers van een 1000 tal ridders. Voor een kruistocht dient dit getal nog flink verminderd te worden. Voor de eerste kruistocht steit F. Lot voor ongeveer 3000 ridders aan te nemen. Robrecht II had er misschien 500 ridders, een aantal dat eerder te hoog dan te laag is. Voor de tweede tocht dient opgemerkt dat de Franse koningen in hun kroondomein tot dan toe 700 ridders, als hoogste aantal, bezaten in een krijgstoet. Voor de kruistocht konden er natuurlijk uit gans Frankrijk deelnemers toestromen, doch 1.500 blijkt dan reeds een maximum. De 400 ridders, meegevoerd door Diederik in 1157, vormen een zeer flinke bijdrage, die aanmerkelijk blijkt. De vierde kruistocht illustreert prachtig de vergissingen begaan door de edelen zelf, in het schatten der deelnemers: zij hadden veel te groot gezien, wanneer zij te Venetië schepen huurden voor 4.500 ridders. In feite verschenen er in deze haven slechts 1.000 (Robert de Clari, deelnemer, en Niketas de Chonia, tijdgenoot, verklaren dit eenstemmig). In een brief geschreven na de eerste inname van Konstantinopel (1203), spreekt de graaf van St. Pol van 500 ridders en 500 lichte ruiters. (Cfr. F. LOT, *L'art militaire et les armées au Moyen Age en Europe et dans le Proche Orient*, Parijs, 1946, 2 vol., t.I, p.135, p.142-143, p.174-175). Na de verovering van de hoofdstad blijkt uit Villehardouin dat Boudewijn 460 ridders uitzond, in groepen van 120, 100 en dergelijke aantallen, ter verovering van het binnenland. Er bleven hem bijna geen troepen meer over, en gelukkig kwamen er enkele versterkingen uit het H. Land. Te An-

drinopel waren al deze troepen niet eens verzameld. Misschien had Boudewijn er 500 ridders? (*La conquête de Constantinople*, ed. E. FARAL, *Les classiques de l'histoire de France au Moyen Age*, Parijs, 1938-1939, t.II, p.147, n.2, c.342-343, 351 en p.153, n.1.)

De juiste kennis der effectieven is even belangrijk als deze der bevolking in de steden, en een aandachtige lektuur der bronnen, gepaard met een zorgvuldige kritiek, volstaan gewoonlijk om dit probleem op voldoende wijze op te lossen. Verschillende vraagstukken in de middeleeuwse staten worden er zeer door verduidelijkt, en nu we ook op dit gebied beschikken over goede algemene werken, is het de plicht der historici er rekening mee te houden.

J.F. Verbruggen.

R. DE ROOVER. The Medici Bank, its organization, management, operations and decline. New-York, Business History Series, 1948. In 8°, XV + 98 blz. + afb.

De beroemde en beruchte Medici vormen het voorwerp van een vrij omvangrijke en uiterst verscheiden historische literatuur. Nochtans is het onderwerp ver van uitgeput. De nieuwe studie die Dr. R. De Roover aan de Medici-literatuur komt toe te voegen, bewijst dat eens te meer. Zij bedoelt een uiteenzetting te geven van de ontwikkeling van de Medici-bank op grond van haar innerlijke inrichting en het verloop der gebeurtenissen te bekijken van uit de zetel van het bestuur. Het spreekt van zelf, dat een dergelijke opvatting inderdaad van aard is om de onmiddellijke oorzaken van de opgang en het verval van dit bankhuis te laten ontdekken; zij leidt onvermijdelijk tot een nauwkeurige hersamenstelling van de ontelbare raderwerken, die de omvangrijke bedrijvigheid hebben verzekerd, en moet bovendien, om waarlijk ophelderend te werken, in ruime mate rekening houden met het temperament van degene die bevel voeren op de commandoposten van dat raderwerk. De moeilijkheden bij de uitwerking van een dergelijk opzet zijn ontzaglijk. Niet alleen onderstelt de interpretatie van de fragmenten van documentatie die bewaard zijn een bijzondere vaardigheid in de banktechniek van het ogenblik, maar bovendien moet de personaliteit van de leiders van de hoofdzetel en de filialen duidelijk omljnd worden.

Dr. R. De Roover heeft op schitterende wijze beide moeilijkheden opgelost en de uitkomsten van zijn onderzoek op zo levendige wijze uiteengezet dat zijn studie zelfs de lezer, die geen specialist is, tot het einde waarlijk boeit.

De behandelde stof werd over twee delen verdeeld: een eerste deel, dat de inrichting en het beheer, een tweede dat de financiële en handelsverrichtingen behandelt.

Het eerste deel vangt aan met een bondige en heldere uiteenzetting van de verschillende typen van banken te Florentië in de XVe eeuw; dat vormt een inleiding tot de beschrijving van de ingewikkelde algemene inrichting van de handelsfirma der Medici, die niet alleen een bankinrichting van internationale betekenis en een wereldhandelshuis bezaten, maar bovendien een uitbating van zijde en een inrichting van lakennijverheid in gang hielden. Terecht wijst dr. R. De Roover er op, dat de bank- en handelsinrichting niet alleen historisch, maar ook economisch de hoofdrol in de bedrijvigheid van de firma vervult. Na die uiteenzetting komt de verhouding van de filialen tegenover de hoofdzetel aan de beurt, waarbij meer in het bijzonder de Brugse filiale ter sprake wordt gebracht; dit laatste is in nog grotere mate het geval met de volgende paragraaf die de inrichting van het beheer der filialen beschrijft. Tot slot van het eerste deel wordt een paragraaf gewijd aan het beheer van de nijverheidsinrichting te Florentië.

Het tweede deel begint met een uiteenzetting van de bank- en wisselverrichtingen, zoals zij in de XVe eeuw op de internationale markt gebruikelijk waren, waarna een overzicht van de handelsverrichtingen op internationaal gebied volgt. De betekenis die de aluinhandel in de bedrijvigheid van de Medici heeft gehad, noodzaakte een afzonderlijke behandeling, die meer dan een bijzonderheid over de betrekkingen van de Medici met de pauselijke curie bevat. De twee laatste paragrafen zijn gewijd aan de herkomst van de aangewende kapitalen en aan de oorzaken van het verval van de firma.

Onder de bijlagen moge hier vooral gewezen worden op de nrs. IV tot VIII, die toelichtende uittreksels van de rekeningen van de Brugse filialen betreffen.

De voorgaande ontleding toont onvoldoende de betekenis aan die de studie van dr. R. De Roover voor de geschiedenis van Vlaanderen en meer in het bijzonder van Brugge heeft. De plaats die de Brugse filiale der Medici in zijn uiteenzet-

ting inneemt is het natuurlijke gevolg van de wereldpositie van de Brugse haven in de XVe eeuw en maakt van deze studie een kostbare aanwinst, ook voor onze geschiedenis. Die aanwinst is des te kostbaarder daar ze tal van hoogst belangwekkende bijzonderheden verschaft over de belangrijkste Florentijnen die te Brugge vertoefd hebben en niet alleen voor de handel maar ook voor de kunst van belang zijn geweest.

Eg. I. Strubbe.

R. A. PARMENTIER. Documenten betreffende Brugse steenhouwers uit de 16e eeuw. Brugge, Desclée de Brouwer & Cie, 1948. — *Geschiedkundige Publicatiën der stad Brugge, III.* — In 8°, XXX + 121 blz. + 5 afb.

Te Brugge waren metselaars, steenhouwers en kasseiers in één ambacht verenigd, waaraan de metselaars als belangrijkste groep hun naam hadden gegeven. Alhoewel de steenhouwers slechts sedert 1612 een afzonderlijk « let » vormden, toch waren zij reeds in de XVIe eeuw niet onbelangrijk vooral omdat in deze en in de volgende eeuw de meestal in hout gebouwde huizen van de stad in steen werden herbouwd en daarbij veel gehouwen steen gebruikt werd. Vaak hebben zij ook werken uitgevoerd voor openbare besturen, vooraanstaande geestelijken en hooggeplaatste personen. Niet zelden is het gebeurd, dat ze zelfs bestellingen kregen buiten hun vaderland, ja zelfs buiten het vasteland. Een groot aantal bescheiden berustende in de Brugse archiefdepots levert ons tastbare bewijzen van deze ongemene bloei.

Van deze belangrijke documentatie heeft de heer R. A. Parmentier, archivaris van de stad Brugge, een zestigtal stukken uit de XVIe eeuw gepubliceerd. Deze stukken zijn hoofdzakelijk ontleend aan het archief, dat aan zijn zorgen is toevertrouwd. De andere documenten zijn herkomstig van het rijksarchief te Brugge en de huisarchieven van de families de Schietere de Lophem en de Limburg-Stirum.

Zoals de uitgever zelf verklaart, gaat het hier slechts om enige steekproeven. Om een algemeen overzicht te kunnen bekomen zouden daarenboven de archieven van de verschillende kerkelijke instellingen moeten onderzocht worden. Dit is weliswaar een nogal saai werk, dat veel geduld en zelfverloochening vereist, maar ongetwijfeld de moeite zou lo-

nen. Wij wensen dan ook dat de verdienstige archivaris enige mededingers zou vinden, die zijn werk in de verschillende kerken van onze Vlaamse kuststad zouden voortzetten. Welke verrassende uitkomsten zou een steelsmatig onderzoek van de te weinig gekende reeks testamenten van de konunniken van Sint-Donaas ons wellicht niet verschaffen!

De 64 documenten, die de heer R. A. Parmentier ons aanbiedt, hebben hem in de mogelijkheid gesteld om een merkwaardige inleiding te schrijven over de geschiedenis en de inrichting van het ambacht van de metselaars te Brugge, die door de geschiedschrijvers van het gildeleven onder het oud regime met dankbaarheid zal aanvaard worden.

Nochtans is het eerst en vooral voor de kunsthistorici, dat de Brugse archivaris heeft gewerkt. Voor hen heeft hij die kostbare gegevens verzameld over de Aerts', de van Cattenbroucks, over een Jacob Christiaens, een Frans van Oost, een Jan de Smet of een Gillis de Witte, om er slechts enkele te noemen. Buitengewoon interessante gegevens worden verstrekt over Jan Carlier, gezegd de Wale, die naar Engeland is getrokken om in dienst te treden van den hertog van Norfolk, en ook over Joris vander Weerde, de wereldberoemde kunstenaar van het grafmonument van keizer Maximiliaan I in de *Franciskanerkirche* te Innsbruck, die voor zijn vertrek naar Tyrol een getuigschrift van goed gedrag van de Brugse stadsregering verkreeg.

Maar veruit de belangrijkste documenten door de heer Parmentier gepubliceerd, betreffen de beeldhouwer Michiel Scherrier, die aan het mooie praalgraf van aartsbisschop Jan Carondelet († 1545), dat heden in de Brugse kathedraal bewaard wordt, heeft gewerkt. Is nu Michiel Scherrier alleen de « maker » van het beeld of is hij er ook de ontwerper van geweest? Destijds had de Gentse hoogleraar D. Roggen « zonder eenige aarzeling » de hand van de Franse beeldhouwer Jean Mone in dat meesterwerk erkend. De heer Parmentier beweert het beeld aan Michiel Scherrier te mogen toeschrijven. Nochtans hebben de door hem uitgegeven documenten niet iedereen kunnen overtuigen en de Gentse school blijft voet bij stuk houden ¹. Wat er ook van weze,

(1) Zie : Dr. A. JANSSENS & BISTHOVEN in *De Nieuwe Gids* van 17 April 1948; A. VIAENE : *Michiel Scherrier van Poperinge, beeldsnijder te Brugge 1534-1552*, in *Biekorf*, 1948, blz. 85-88; zie ook blz. 95.

de polemiek rond Michiel Scherier, getuigt voor de belangrijkheid van het materiaal, die de onvermoeibare stadsarchivaris voor de kunsthistorici heeft aan de dag gebracht. Zijn *Documenten* werpen in ieder geval een helder licht op meer dan een quasi onbekende figuur van de Brugse Renaissance.

Zoals zijn vorige publicatiën is het jongste werk van de heer R. A. Parmentier voorzien van vele interessante toelichtingen en van een zeer degelijk inhoudsregister. Dit laatste maakt het werk gemakkelijk te gebruiken terwijl het eerste ons vele bijzonderheden biedt. Men vergelijkte, bijvoorbeeld, noot 34 (blz. 84) over het aan Michelangelo toegeschreven Madonnabeeld met de aantekeningen van Duclos in zijn standaardwerk *Bruges, histoire et souvenirs* (blz. 478).

Naast de zeer verzorgde druk dient ten slotte ook nog de passende illustratie geprezen. De bewonderaar van het grafmonument van bisschop Carondelet vindt hier drie afbeeldingen van het beeld benevens van twee documentaire tekeningen. Wij betreuren het nochtans dat de heer Parmentier er ook niet enkele photos van het werk van Joris vander Weerde te Innsbruck heeft aan toe gevoegd. In verband hiermede weze opgemerkt, dat de maquettes van het mausoleum van keizer Maximiliaan I tot heden bewaard bleven en thans (in 1935 ten minste) deel uitmaken van de verzamelingen in het vermaarde slot Amrass in Oostenrijk.

Dom N. Huyghebaert, O.S.B.

KRONIEK

IN MEMORIAM

J. CUVELIER

Ons erelid, dr. JOSEPH CUVELIER, die van 1912 tot 1935 rijksarchivaris-generaal is geweest, overleed te Sint-Lambrechts-Woluwe op 29 December 1947. Te Bilzen op 6 Mei 1869 geboren, studeerde hij te Luik onder G. Kurth, en kwam na voltooiing van zijn studies, in dienst van het Rijksarchief, aanvankelijk (1894) te Luik, doch weldra (1896) als adjunct-conservator te Brugge, dat hij in 1900 voor Brussel verliet. Tijdens zijn verblijf te Brugge, was hij vooral werkzaam op het archief van de Broederschap van het H. Bloed, dat hij ordende en waarvan hij een beschrijvende inventaris liet verschijnen in onze *Annales* (dl. L, 1900, blz. 1-152). Onder de overige studies van zijn hand, die de geschiedenis van Vlaanderen betreffen, vermelden wij enkele bijdragen in de *Biographie Nationale*.

G. ESPINAS

Op 7 Juni 1948 is te Parijs, waar hij sedert meer dan een halve eeuw gevestigd en vanwaar zijn familie herkomstig was, ons erelid GEORGES ESPINAS overleden. Hij werd geboren op 9 Juni 1869 te Lannion in Bretagne, waar zijn vader magistraat was. Nog als knaap kwam hij, ten gevolge van een verplaatsing van zijn vader, naar Douai, waar hij zijn jeugdjaren doorbracht. Op het *Ecole des Chartes* wijdde hij, na raadpleging van Pirenne, zijn thesis aan de gemeentelijke financiën van de oude Waals-Vlaamse stad, waar hij als knaap was opgegroeid. In 1895, onmiddellijk na zijn promotie, trad hij in dienst van het ministerie van Buitenlandse zaken; hij bleef er eerst als bibliothecaris, later als archivaris werkzaam, tot hij in 1930 op rust gesteld werd.

Espinas had Waals-Vlaanderen en de omliggende streek tot het gebied van zijn wetenschappelijk onderzoek gemaakt. Hij begon met de studie van het verleden van Douai en de eerste bijdrage, die hij liet verschijnen was gewijd aan de vete, die in het oud-Vlaamse recht een zo grote rol heeft gespeeld. Die studie verscheen in de *Nouvelle Revue Historique de droit français et étranger*, onder de titel: *Les guerres familiales dans la commune de Douai aux XIIIe et XIVe siècles. Les trêves et les paix.* (1899).

De talrijke historische productie die volgde betrof de geschiedenis van de stadsinstellingen in Noord-Frankrijk. Op de eerste plaats komen de studies over Douai; in 1902 verscheen zijn thesis, in 1913 het monumentale werk *La vie urbaine de Douai au Moyen-Age* (4 dln.), waarvan men mag getuigen dat het de stof uitput, en in 1933 *Sire Jehan Boinebroke, patricien et drapier douaisien* waarover hij reeds in 1904 een eerste schets had laten verschijnen. Naast Douai, heeft hij zich toegelegd op enkele aspecten van de geschiedenis van Valenciennes en van Sint-Omaars.

In 1906-1924 bezorgde hij, in samenwerking met Pirenne, het statige *Recueil de documents relatifs à l'industrie drapière en Flandre*, een model van bronuitgave, dat in 1923 gevolgd werd door een studie over *La draperie dans la Flandre française au Moyen-Age*.

Hij bezorgde bovendien een *Recueil de documents relatifs à l'histoire du droit municipal en France des origines à la Révolution. Artois* (1934-1943. 3 dln.), waarin hij met een uiterste zorg de teksten verzamelde en uitgaf. Op het gebied van het recht had hij zich reeds verdienstelijk gemaakt door studies van geringe omvang; zijn naam maakte hij echter door zijn werk over *Les origines de l'association. I. Les origines du droit d'association dans les villes de l'Artois et de la Flandre Française jusqu'au début du XVIIe siècle* (Rijssel 1941-1942. 2 dln.); in dat boek, waaraan hij jarenlang heeft gewerkt, onderzoekt hij de verschillende vormen waarin een vereniging in de middeleeuwen binnen het bestreken gebied voorkomt, met een overvloed van bijzonderheden, die niet altijd bevorderlijk is voor de helderheid van lijn en constructie. Zoals prof. dr. F. L. Ganshof het zeer juist deed opmerken (*Belg. Tdschr. voor Phil. en Gesch.* XXVI, 1948, blz. 945), stond Espinas te zeer onder de invloed van de sociologische methode, die in zijn jeugd opgang in Frankrijk maakte en die tot herhalingen, onduidelijkheden

en ophoping van bijzonderheden heeft aangezet, wat op meer dan een bladzijde tot een moeilijke en nutteloos ingewikkelde voorstelling heeft geleid. Het beste wat hij heeft nagelaten is dan ook niet zijn eigenlijke studies, maar de tot in de bijzonderheden verzorgde tekstuitgaven.

H. VAN HOUTTE

Prof. em. dr. HUBERT VAN HOUTTE, die op 12 October 1948 te Gent is overleden, werd op 31 December 1872 te Waeregem geboren. Hij studeerde de geschiedenis te Leuven onder de leiding van Cauchie en deed er zich onmiddellijk als begaafde geest opmerken. Na de voltooiing van zijn studies te Leuven, volgde hij de lessen van K. Lamprecht te Leipzig en werd in 1902 tot docent aan de universiteit te Gent benoemd. Hij bleef aldaar tot het einde van het academische jaar 1942-1943 doceren.

Aanvankelijk had hij zich op de studie van de middeleeuwen toegelegd en liet in 1898 naevolgend *Les Kerels de Flandre* en *La Civilisation flamande au commencement du XIIe siècle, d'après Galbert de Bruges* verschijnen.

Het eerste werk vooral bleef niet onopgemerkt en getuigde van een critische vorming, die de stempel van het onderwijs van Cauchie droeg. In datzelfde jaar ook liet hij in onze *Annales* de bijdrage *Le droit flamand et hollandais dans les Chartes de colonisation en Allemagne au XIIe et au XIIIe siècles*, verschijnen.

Na 1898 ging hij belang stellen in de economische geschiedenis en na zijn benoeming te Gent, beperkte hij zich tot het moderne en het hedendaagse tijdperk. Na talrijke kleinere bijdragen over de economische geschiedenis van de moderne tijden, verscheen in 1920 zijn grootscheepse *Histoire économique de la Belgique à la fin de l'Ancien Régime*, dat als het ware zijn zwanenzang op dat gebied is geweest. Want van 1920 af gaat zijn belangstelling vooral naar de instellingengeschiedenis; in 1930 verschijnt zijn monumentale studie *Les occupations étrangères en Belgique sous l'Ancien Régime* (3 dln.). Zoals hier zelf (dl. LXXV, blz. 96) opgemerkt werd, behandelt het boek uitsluitend het bezettingsrecht en is het een gelukte poging om de toen omschreven regels die bij een vijandelijke bezetting toegepast werden, nader te omschrijven. Men heeft aan dat boek van prof. van Houtte weleens verweten, dat het te omslachtig is, maar in werkelijkheid kan geen enkele bladzijde

er worden uit weggelaten zonder de redenering te schaden of de bewijsgronden te kort te doen. In 1936 zette hij de uitgave in van de *Tafels van de Resolutieboeken der Staten van Vlaanderen* die de jaren 1580-1583 en 1614-1631 betreffen, en legde aldus de grondslag voor een studie over de historische betekenis van een instelling, die een eminente rol in onze moderne geschiedenis heeft gespeeld.

Eg. I. Strubbe

LAURENT M. VAN WERVEKE

Op Zondag 19 September 1948 overleed te Brugge Dr. L. M. van Werveke, archivaris-paleograaf bij het Brugse Rijksarchief.

De afgestorvene was geboren te Gent op 2 Juli 1902. Hij was de zoon van wijlen Alfons van Werveke, adjunct-stadsarchivaris en conservator van het Oudheidkundig Museum te Gent, en broeder van Professor Dr. Hans van Werveke van de Gentse Universiteit.

In 1926 werd L. van Werveke gepromoveerd tot doctor in de Wijsbegeerte en Letteren aan de Universiteit te Gent met een verhandeling over de abdij van Duinen te Koksijde. Daarin wordt belicht de grote rol van dit klooster in de ontginning van de polderstreek. Dit werk ging vóór de oorlog verloren, maar viel door onvoorziene omstandigheden in de handen van Dr. Gaston Lambrecht, onder de oorlog ondervoorzitter van de Provinciale Kultuurcommissie van West-Vlaanderen, die het zonder medeweten van L. van Werveke, in 1944 uitgaf onder de naam en de titel: G. VANDEWOUDE. *Ter Duinen. Kustmacht onder de Graven* (Antwerpen, Die Keure, 141 bl., kaarten).

In 1931 werd ons betreurd medelid benoemd tot archivaris-paleograaf bij het Rijksarchief te Gent. Vijf jaar later werd hij, op zijn verzoek, in dezelfde hoedanigheid overgeplaatst naar het Brugse Rijksarchief.

L. van Werveke was een van de beste archivariissen van ons Land. Zijn inventarissen van de stedelijke archieven van Geeraardsbergen (1935) en van Nieuwpoort (1937) behoren tot het volmaaktste wat in dien aard bij ons werd uitgegeven. Hij kende grondig het Brugse Rijksarchief en spaarde geen moeite om de bezoekers van deze instelling ten dienste te staan.

Zijn onverwacht afsterven is een zwaar verlies voor de Westvlaamse geschiedvorsers.

BIBLIOGRAFIE VAN L. M. VAN WERVEKE

De Engelschen in de ambachten van Oostburg en IJzendijke in 1436. (Annales de la Société d'Emulation de Bruges, 1931).

Een Vlaamsche tekst van de keure van Geeraardsbergen. (Ibid., 1933).

Het Gentsche Stadszegel tot bij de aanvang der XIVE eeuw. (Etudes d'Histoire dédiées à la mémoire d'Henri Pirenne. Brussel, 1937).

Staatsarchief te Gent. *Inventaris van het Archief der Stad Geeraardsbergen onder het Oud Regime.* Tongeren, 1935.

Stad Nieuwpoort. *Inventaris van het Archief van het Oud Regime.* 1947.

In medewerking met J. Adrijaanse: *Verzameling van Akten der Schepenen van Hulst (1226-1499).* (Jaarboek van de Oudheidkundige Kring «De Vier ambachten» te Hulst, 1938).

Jos. De Smet.

Z. E. H. EMIEL VAN CAPPEL

Met Zeereerw. Heer Emiel Van Cappel (geboren te Brugge in 1877; als pastoor van de Sint-Hiloniuskerk te Izegem overleden den 19 April 1948) verdween een verdienstelijk Vlaams historicus, een beste medewerker uit den groten tijd 1905-1914 van ons Genootschap.

Schitterende studies in het Bisschoppelijk College van zijn geboortestad; leiding en vorming door Prof. C. Callewaert in het Seminarie te Brugge en door Prof. A. Cauchie in het Historisch Seminarie te Leuven; leraar in de geschiedenis en de aardrijkskunde aan het Sint-Amandscollege te Kortrijk van 1903 tot 1919. Dit jaar leidde hem naar zijn laatste arbeidsveld te Izegem waar zijn ijver en offervaardigheid in gezegende herinnering blijven.

«Toen Vlaanderen groot was»: dit refrein van de Vlaamse studentenbeweging bleef zinderen door heel het leven van E. Van Cappel. Daar, in die Middeleeuwen, lag zijn geluksdroom, in die verre, schone tijden, toen het volk van Vlaanderen groot was. Kind van het volk, opgegroeid in een stadswijk waar veel klein volk in schamele huizing nestelt rond oude kloosterdomeinen — een zeldzaam fragment Middeleeuwen en Ancien Régime — hing zijn hart aan dat volk van Brugge en van Vlaanderen, het volk der oude ambacht-

ten en neringen dat uit zijn treurig verval moest verrijzen. Hij studeerde en schreef in de jaren dat Pirenne, in het eerste deel van zijn *Histoire de Belgique*, de schaduwen van Lamprecht's sociaal-economische interpretatie meedogenloos liet neerstrijken over het heldentijdvak van de Vlaamse gemeenten. In dezelfde jaren werden de Forestiers en de Kerels door de historische critiek naar het museum van de romantische legenden verwezen. E. Van Cappel was hier een gezaghebbend middelaar die de Blauwvoeten van zijn generatie en de volksgezinde jongeren met de realistische en critische opvatting van de Vlaamse geschiedenis trachtte te verzoenen.

Zijn belangstelling in de territoriale geschiedenis werd geprikkeld door het befaamde werk van Prof. Vanderkindere met wien hij, ter gelegenheid van de bespreking (*An Em.* 1905, blz. 66-74) in briefwisseling trad. Van waarde blijven immer zijn eigen studiën over de Pagus Mempiscus en de Pagus Cortracensis.

Op de wegen van de Volkskunde speurde E. Van Cappel naar den eigen aard en de stamverwantschap van zijn volk : Joel, Mei en Sinsken werden beurtelings in het licht van de West-Europese folklore door hem behandeld.

Te midden zijn zwaar pastoreel werk bewaarde E. Van Cappel steeds de liefde tot zijn vak. Gaarne doorzocht hij de kerkregisters om vragen over genealogie te beantwoorden. Hij droeg altijd (naar zijn eigen woorden) het plan van een half dozijn boeken in zijn hoofd... die hij zeker nooit zou kunnen voltooiën. Wat hij kon afwerken en uitgeven getuigt van de hoge eisen die hij steeds, op wetenschappelijk zowel als op geestelijk gebied, aan zichzelf heeft gesteld.

BIBLIOGRAPHIE VAN E. VAN CAPPEL.

N.B. — In deze opgave zijn niet vermeld de handboeken van Algemene Geschiedenis ten dienste van het Middelbaar Onderwijs die sedert 1905 in talrijke nieuwe en bijgewerkte uitgaven te Brugge verschenen zijn. Evenmin de talrijke ontledingen en boekbesprekingen van E.V.C. in onze *Annales* en in de Bibliographie van de *Annales* in de jaren 1905-1914.

Hierbij gebruiken wij de volgende afkortingen :

An Em. = *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*.

B. = *Biekorf*. Dat is een leer- en leesblad voor alle verstandige Vlamingen. Brugge.

B.G.O.K. = *Bulletijn van den Geschied- en Oudheidkundigen Kring te Kortrijk.*

H.G.O.K. = *Handelingen van den Geschied- en Oudheidkundigen Kring te Kortrijk.*

1. *Sint Jans Evangelie.* — *B. XII* (1901), blz. 231-238.
2. *Gebruiken op Cinxen. I. Godsdienstige.* — *B. XIII* (1902), blz. 161-167, 177-183. *II. Volksgebruiken.* — *B. XIV* (1903), blz. 241-250, 257-265, 282-288, 297-301.
3. *Baarloop.* — *B. XV* (1904), blz. 161-170.
4. *Simon Benminck, Brugsche verlichter uit de XVIe eeuw.* — *B. XV* (1904), blz. 365-366.
5. *Joel.* — *B. XVI* (1905), blz. 73-80, 103-109.
6. *De hongersnood in de middeleeuwen tot de XIIIe eeuw.* — *An Em. LVI* (1906), blz. 16-40, 143-164.
7. *Kerels en Blauwvoeten.* — *B. XVII* (1906), blz. 209-217, 401-409; *XVIII* (1907), blz. 157-166, 205-212.
8. *Het Baargericht.* — *B. XIX* (1908), blz. 15-16.
9. *Plaatsnamen.* — *B. XX* (1909), blz. 161-165.
10. *Vlamingen in Hongarije.* — *B. XX* (1909), blz. 273-278.
11. *Pagus Mempiscus. Bijdrage tot de geschiedkundige aardrijkskunde van Vlaanderen.* — *An Em. LX* (1910), blz. 105-134.
12. *Pagus Cortracensis.* — *H.G.O.K. dl. IV* (1910), blz. 1-36.
13. *De Forestiers van Vlaanderen.* — *B. XXI* (1910), blz. 81-87, 129-133.
14. *Regeling van de waarde der geldmunt te Kortrijk in 1580.* — *B.G.O.K. IX* (1911-1912), blz. 155-161.
15. *Walterus, advocatus van de St. Amandsabdij te Kortrijk.* — *B.G.O.K. IX* (1911-1912), blz. 120-124.
16. *De pest te Kortrijk (1570-1584).* — *H.G.O.K. dl. VI* (1912), blz. 107-123.
17. *Rugge - op - Avelghem.* — *B. XXIV* (1913), blz. 257-262.
18. *Een « chuyseghe » te Sint-Winnoksbergen.* — *B. XXIV* (1913), blz. 177-181.
19. *Notes sur la géographie historique de la Flandre.* — *Mélanges d'histoire offerts à Charles Moeller*, dl. I, blz. 361-365 (Leuven, 1914).
20. *Moerland.* — *B. XXV* (1914), blz. 67-76.
21. *Aanteekeningen over den toestand van de stad en kasselrij Kortrijk onder Lodewijk XIV.* — *B.G.O.K. dl. XI* (1914), blz. 191-208.

A. Viaene.

Oudheidkundige opgravingen te Sint-Kruis

Bij het graven van een kuil op het kerkhof van Sint-Kruis bij Brugge werd op 17 Maart 1948 een grote grafzerk blootgelegd, welke met beeldhouwwerk versierd was en van een hogen ouderdom bleek te zijn. Deze zerk, in Doorniks arduinsteen, was 2,20 m. lang bij 1,10 m. breed en had een dikte van 0,15 cm. De steen lag op ongeveer 1,50 m. onder de grond.

Op de bovenzijde van deze grafsteen, die slechts lichtjes geschonden is, zijn twee bijna levensgrote figuren van een man en een vrouw afgebeeld, staande in twee gotische nissen, die ieder met vijf lobben versierd zijn. De hoeken van deze nissen zijn gevuld met vijfbladige rozetten. De voorgestelde personen houden de handen gevouwen voor de borst. Aan de voeten van de man is een kruisvormig motief, aan de voeten van de vrouw een zittende hond voorgesteld. Onder de figuren worden acht kleine nisjes aangetroffen, gevuld met figuurtjes van engelen, eveneens met samengevouwen handen. Rondom de zerk loopt een band waarin het volgende randschrift gebeiteld staat: « Hier leghet Fransoys filius Dodins van Woudericheem, die starf in 't jaer MCCCLXXX up Sinte Michielsavend. Bid over de ziele. — Hier elt Fransoys filius Dodins wyf was van Woudericheem, die starf in 't jaer MCCC.... ». De juiste datum van het overlijden der vrouw is niet ingevuld, wat er op wijst, dat de zerk gemaakt werd na het afsterven van Frans van Wouderichem op 28 September 1380 maar nog tijdens het leven van zijn vrouw.

Dergelijke grafzerken zijn voor de oudheidkunde en de kunstgeschiedenis van grote waarde. Daarenboven belichten deze oudheidkundige opgravingen ook de plaatselijke geschiedenis, waarbij in het onderhavige geval vooral de geschiedenis van Brugge gebaat is. Frans van Wouderichem zal inderdaad voorzeker een welgesteld stedeburger geweest zijn veeleer dan een eenvoudige bewoner van een plattelandse gemeente. Men mag trouwens niet uit het oog verliezen, dat de parochie van Sint-Kruis destijds heel wat uitgestrekte was dan nu en dat een aanzienlijk deel van de stad Brugge onder haar jurisdictie ressorteerde. De officiële instanties zouden het derhalve als een eerste plicht moeten aanzien de opgegraven archeologische voorwerpen voor vernieling te

vrijwaren en ze zo goed mogelijk aan het nageslacht over te leveren. In alle plaatsen van enig belang bestaan trouwens oudheidkundige kringen en musea waar dergelijke voorwerpen gerust kunnen aan toevertrouwd worden.

Te Sint-Kruis traden de bevoegde overheidspersonen noch direct noch met het nodige gezag op. In plaats van de betrokken zerk onmiddellijk uit de grond te halen, werd 's anderendaags reeds boven op dezen merkwaardigen steen een betonnen grafkelder gezet! 1.

Wanneer er korten tijd nadien een nieuwe kuil op het kerkhof moest gegraven worden, precies naast de plaats waar de voornoemde grafzerk gevonden werd, besloot het gemeentebestuur van Sint-Kruis van deze gelegenheid gebruik te maken om de grafsteen van Frans van Wouderichem op te halen. De betonnen kelder, die op de zerk rustte, werd derhalve verplaatst. Evenwel is de steen, die door het langdurig verblijf onder de grond veel van zijn weerstandsvermogen verloren had, middendoor gebroken.

Terzelfder tijd liet het gemeentebestuur nog enkele peilingen in den omtrek doen, zoveel te meer omdat precies een jaar te voren ook een zeer merkwaardigen grafkelder werd ontdekt, voorzien van gaaf bewaarde muurschilderingen uit de 14e eeuw 2. Deze peilingen, welke van 19 tot 24 April uitgevoerd werden, bezorgden nog enkele nieuwe vondsten. Aldus werd een tweede, gelijkwaardige grafzerk opgedolven, waarop insgelijks een man en een vrouw in gotische nissen waren afgebeeld. Het randschrift was echter sterk beschadigd, zodat alleen de woorden «.... et Pauwels de Brabandere.... Pauwels Brabanders wyf...» konden ontcijferd worden. Daarenboven werd een deel van de funderingen van de vroegere kerk blootgelegd en nog enkele belangrijke fragmenten van gebeeldhouwde grafzerken bovengehaald, onder andere één met het jaartal MCCCXLVIII en één daterend uit het jaar MCCCLVIII.

De opgedolven grafzerken, waarvan hierboven sprake is, werden naderhand aan het Oudheidkundig Genootschap Gruuthuse te Brugge aangeboden. Wie nu echter mocht menen, dat deze stukken thans veilig bewaard zijn, is deerlijk

(1) Zie het lokale blad *Brugsche Courant* van Zaterdag 24 Maart 1948.

(2) Zie de lokale bladen *Brugsche Courant* van Zaterdag 26 April 1947 en *Journal de Bruges* van Woensdag 30 April 1947.

mis, want ze liggen nog steeds op het kerkhof van Sint-Kruis, blootgesteld aan de zeer schadelijke invloeden van regen en vorst. En dit komt omdat het Oudheidkundig Genootschap beweert geen geld ter beschikking te hebben voor het transport !

Wij durven te hopen over de voormelde archeologische opgravingen te Sint-Kruis een degelijk verslag te zullen aantreffen in het *Bulletijn van het Provinciaal Comité voor Monumenten en Landschappen*, dat weliswaar sedert 1946 niet meer verschenen is, maar denkelijk binnenkort ons opnieuw zal inlichten over de werkzaamheden van dit geleerd Comité.

A. S.

" Société d'Emulation „ te Brugge

LEDENLIJST

BESTUURRAAD

- VIAENE Ant., aalmoezenier van het Rijksopvoedingsgesticht, Annuntiatenstraat, Brugge. *Voorzitter.*
- HODUM Art., doctor in wijsbegeerte en letteren, kanunnik-pastoor van de Sint-Jacobsparochie, Moerstraat, Brugge. *Penningmeester.*
- STRUBBE Egied I., hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Gent, Sint-Gilliskerkstraat 10, Brugge. *Secretaris.*
- COPPIETERS STOCHOVE Hubert, doctor in wijsbegeerte en letteren, Steenkaai, Brugge.
- DE SCHEPPER Renaat, bacchalaureus in kerkelijk recht, kanunnik, pastoor-deken van de O. L. Vrouwparochie, Brugge.
- ENGLISH Mich., archivaris van het Bisdom, briefwisselend lid van de Kon. Commissie voor Monumenten en Landschappen, Witte Leertouwersstraat 45, Brugge.
- Baron GILLES DE PELICHY Charles, advocaat, doctor in zedelijke en geschiedkundige wetenschappen, doctor in staatkundige wetenschappen, oud senator, Wulfnagestraat, Brugge.
- JANSSENS DE BISTHOVEN A., doctor in oudheidkunde en kunstgeschiedenis, diensthoofd van het Centraal Iconografisch Archief voor Nationale Kunst, Jubelpark 10, Brussel.
- PARMENTIER Remi A., conservator van het archief en van de historische monumenten der stad Brugge, briefwisselend lid van de Kon. Commissie voor Monumenten en Landschappen, Spinolarei 7, Brugge.
- VAN OUTRYVE D'YDEWALLE Stanislas, doctor in de rechten, kasteel « Tudor », Sint-Andries.
- VIERIN Jozef, bouwmeester, lid van de Kon. Commissie voor Monumenten en Landschappen, Langerei 14, Brugge.

ERELED

- VAN DER ESSEN Leon, doctor in wijsbegeerte en letteren, hoogleraar aan de Katholieke Hogeschool te Leuven, lid van de Kon. Commissie voor Geschiedenis, Tiense Vest, 14, Leuven.

LEDEN

- ANCOT Robert, advocaat, senator, Vlamingstraat 45, Brugge.
- ASSELOOS Leo, kanunnik, secretaris van Z. E. de Bisschop van Brugge, Speelmansrei 20, Brugge.
- BERNOLET Jan, advocaat, Nieuwe Gentweg 104, Brugge.
Bibliotheek van de Rijksuniversiteit, Gent.
Bibliotheek van het Groot Seminarie te Brugge.
Bibliotheek van de Katholieke Hogeschool te Leuven.
- BLOCKMANS Fr., archivaris van de stad Antwerpen, Kappellelei 3, Mortsel.
- BOSSIER Walter, bibliothecaris van de stad Brugge, Geerolfstraat 2, Brugge.
- BOTTE A., doctor in de rechten, arrondissementscommissaris, Moerkerksesteenweg 124, Sint-Kruis.
- BRUGGEMAN Hector, Annuntiatenstraat 81, Brugge.
- BRUTSAERT Jérôme, Bestuurder van de Zusters van Liefde, Poststraat 8, Roeselare.
- CAFMEYER Magda, onderwijzeres, Moerkerksesteenweg 199, Sint-Kruis.
- Mgr CALLEWAERT Karel, Bisschop van Gent, te Gent.
- CALLEWAERT Marcel, Lichterveldestraat 26, Zwevezele.
- CARREER Gerard, Karel de Stoutelaan 6, Brugge.
- CASTELEYN Marcel, Karel de Stoutelaan 114, Brugge.
- CHIELENS R., apotheker, Veldstraat 13, Gent.
- Mevr. CLOOTS-VERHAEST, Oude Zak 11, Brugge.
- COPPIETERS 't WALLANT J.B., ere-arrondissementscommissaris, Goudenboomstraat 60, Brugge.
- COPPIETERS 't WALLANT Robert, oudheidkundige, Spinolarei 18, Brugge.
- DALLE Godgaf, licentiaat in wijsbegeerte en letteren, Jasparlaan 180, Westende.
- DAVID Willy, advocaat, Sint-Annplaats 11, Brugge.
- Baron DE BETHUNE J., licentiaat in geschiedkundige en politieke wetenschappen, kasteel van Marke, Marke.
- DE BROUWER Yves, Rue Père Eudore Devroye 31, Brussel.
- Baron DE CROMBRUGGHE DE LOORINGHE J., rechter bij de rechtbank van eerste aanleg te Brugge, kasteel « Santa Maria », Varsenare.
- DE CUYPER Jan, pastoor, Pervijze.
- DE GHELDER Leon, Steenstraat 60, Brugge.
- DEGRAEVE Georges, apotheker, Ooststraat 44, Oostende.
- DEGRAEVE Julien, Annuntiatenstraat 78, Brugge.

- DEGRYSE Roger, athenaeumleraar, Hof ter Schrieklaan 33, Berchem-Antwerpen.
- DELBAERE Jozef, gemeenteontvanger, Rumbeke.
- Graaf DE LIMBURG STIRUM Henri, kasteel van Rumbeke, Rumbeke.
- DE LODDER Paul (E.H.), Bissegem.
- DE MEESTER Alfons, kanunnik, bestuurder van de Zusters der Kindsheid van Maria, Potterierei 42, Brugge.
- DE MEESTER Jozef, Dyver 2, Brugge.
- DE MOREAU, S.J., Recollettenstraat 11, Leuven.
- DENORME Cesar, onderpastoor, Beveren bij Roeselare.
- DENYS Jos., conservator van het Rijksarchief te Gent, Toekomststraat 47, Sint-Amandsberg.
- DENYS Louis, rechter bij de rechtbank van eerste aanleg te Brugge, Meestraat, Brugge.
- DE SCHIETERE DE LOPHEM Albert, advocaat, Baron Ruzettelaan, Assebroek.
- DESCHREVEL pr., leraar aan het Sint-Vincentcollege te Ieper.
- DE SMET Ant., bibliothecaris aan de Koninklijke Bibliotheek, Georges Lecointelaan 62, Ukkel.
- DE SMET Jos., adjunct-conservator van het Rijksarchief te Brugge, Academiestraat 14, Brugge.
- DESMET Jozef pr., assistent aan de Katholieke Hogeschool, Justus Lipsiuscollege, Leuven.
- DE SPOT Ern. pr., diocesaan schoolopziener, Gulden Vlieslaan 24, Brugge.
- DE VESTELE Jos., notaris, Langerei 56, Brugge.
- DEWITTE Rijkaart, conservator van het Rijksarchief te Brugge, Sint-Gilliskerkstraat, Brugge.
- DHONDT Jan, hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Gent, Volderstraat 22, Gent.
- DIJKMANS M., S.J., Minderbroedersstraat 11, Leuven.
- DOCHY B. H., ere-hoofdinspecteur L. O., Ommegangstraat 6, Roeselare.
- DOCHY Jos., pastoor van de Sint-Rochusparochie te Blankenberge.
- Z. E. Moeder Overste van het ENGELS KLOOSTER, Carmersstraat 87, Brugge.
- FLORIZOONE D. J., notaris, Alveringem.
- FRAEYMAN Jules, apotheker, Wingene.
- FRAEYNS DE VEUBEKE Henri, notaris, Spanjaardstraat 14, Brugge.

- GANSHOF Fr. L., hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Gent, Jacob Jordaensstraat 12, Brussel.
- De GIDSENBOND, Brugge.
- GROSSE Ant. E., Rue d'Ostende, Brugge.
- Het Oudheidkundig Genootschap « Gruuthuse », Brugge.
- HINNEMAN Jos., Onze-Lieve-Vrouwstraat 2, Nieuwpoort.
- JAMEES Alfred, archivaris-palaeograaf bij het Rijksarchief te Antwerpen.
- LAMBRECHT Joris, pr., leraar aan het Sint-Leocollege, Brugge.
- Mgr LAMIROY Henri, bisschop van Brugge.
- LOWYCK Antoon, pr., legeraalmoezenier, Leegweg 18, Sint-Andries.
- LUWEL Marcel, athenaeumleraar, Generaal Lemanlaan 43, Assebroek.
- MAHIEU Jer., kanunnik, vicaris-generaal van Z. E. de Bisschop van Brugge.
- MARECHAL Joseph, archivaris-palaeograaf bij het Rijksarchief te Brugge.
- MEERSSEMAN Jos., Jan Breydellaan 40, Kortrijk.
- MORETUS Henri, S.J., Collège Notre-Dame de la Paix, Rue de Bruxelles, Namen.
- MOULAERT Constantin, doctor in de rechten, pleitbezorger, schepen van de stad Brugge, Hans Memlingplaats 2, Brugge.
- NOE Paul, Sint-Jorisstraat 8, Brugge.
- NOWE Henri, conservator van het archief en de historische monumenten van de stad Gent, Krijgslaan 1, Gent.
- POLLET Jules, leraar, Sint-Annaplaats 12, Brugge.
- RAES Jos., onderpastoor, Wingene.
- REYNAERT Dorsan, kanunnik, landbouwingenieur, Nieuwe Gentweg 45, Brugge.
- ROOSE Fernand, athenaeumleraar, Julius en Maurits Sabbestraat 36, Brugge.
- RYELANDT Louis, doctor in de rechten, Nieuwstraat 4, Brugge.
- SCHOUTEET Albert, adjunct-archivaris van de stad Brugge, Komvest 22, Brugge.
- SERWEYTENS DE MERCX Charles, Gulden Vlieslaan 46, Brugge.
- De SINT-ANDRIESABDIJ, O.S.B., Sint-Andries.
- Het SINT-FRANCISCUS-XAVERIUSINSTITUUT, Mariastraat, Brugge.

- De SINT-JOZEFRESIDENTIE van de EE. PP. Jezuïeten,
Korte Winkel, Brugge.
- Het SINT-LODEWIJKSCOLLEGE, Noordzandstraat 63,
Brugge.
- De SINT-PIETERSABDIJ, O.S.B., te Steenbrugge, Assebroek.
- De SINT-SIXTUSABDIJ, O.C.R., te Westvleteren.
- SIX Ach., rustend pastoor, Bruggestraat 19, Poperinge.
- SOENEN Michel, Vlamingdam 46, Brugge.
- De STADSBIBLIOTHEEK VAN ANTWERPEN.
- De STADSBIBLIOTHEEK VAN IEPER.
- De STADSBIBLIOTHEEK VAN OOSTENDE.
- STALPAERT Hervé, onderwijzer, Gistelsesteenweg, Sint-
Andries.
- STEINMETZ Frank, Blankenbergsesteenweg, Brugge.
- VAN CAILLIE Henri, notaris, Moerstraat 52, Brugge.
- Baron VAN CALOEN Ernest, kasteel «Ten Berge», Kool-
kerke.
- Baron VAN CALOEN Jean, Dyver 12, Brugge.
- Baron VAN CALOEN Karl, doctor in de rechten, burge-
meester, Loppem.
- VAN COPPENOLLE Maurits, Sint-Eeuwoudstraat 35, Sint-
Andries.
- VANDENBERGHE Raymond, schoolhoofd, Damme.
- VANDERGUCHT Herman, Hogebrugstraat 11, Loo.
- VANDER HEYDE Henri, notaris, Leffinge.
- Mgr VANDER MEERSCH Jos., vicaris-generaal van Z. E.
de bisschop van Brugge, Steenstraat, Brugge.
- VAN DE WALLE DE GHELCKE Camille, Sint-Walburg-
straat 14, Brugge.
- VAN DROMME Marcel, pastoor, Loo.
- VAN HILLE Willy, doctor in de rechten, Casinoplein 14,
Gent.
- VAN HOESTENBERGHE A. E., notaris, Jabbeke.
- VAN HOESTENBERGHE V., doctor in de rechten, burge-
meester van Brugge, Mallebergplaats, Brugge.
- VAN HOUTTE J. A., hoogleraar aan de Katholieke Hoge-
school van Leuven, Eegenhoven, Heverlee.
- VAN LEDE Edm., pastoor, Varsenare.
- VAN MERRIS Ch., pastoor te Westrozebeke.
- VAN POTTELSBERGHE DE LA POTTERIE Josephine, Rid-
derstraat 1, Brugge.
- VAN RENINGHE DE VOXVRIE Ch., advocaat, Wijnzak-
straat 1, Brugge.

- VAN VYVE Ch., geneesheer, Robert Molsstraat 17, Antwerpen.
- VAN WERVEKE Hens, hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Gent, Sint-Denijs-Westrem.
- VERBEKE Arm., geneesheer, Vlamertinge.
- VERBEKE Joris, ingenieur-, provinciaal bouwmeester, Noordzandstraat, Brugge.
- VERBOUWE Alexis, Leon Theodorstraat 46, Jette.
- VERHAMME Edm., kanunnik, diocesaan schoolopziener, Vlaamingdam, Brugge.
- VIANE R., Schaarstraat 29, Brugge.
- Mevr. VISART DE BOCARME, Sint-Jansstraat 18, Brugge.
- het WILLEMSFONDS - afdeling Brugge.
- WYFFELS Carlos, archivaris-palaeograaf bij het Rijksarchief te Gent, Gebr. Vandeveldestraat 17, Gent.

ALGEMENE INHOUD.

I. BIJDRAGEN.

- R. Degryse, 's Graven domein te Nieuwpoort 70-111
J. De Smet, De Brugse Wiic-namen 112-117
M. English, Het hospitaal te Oostende 5-53
F. W. N. Hugenholtz, Twee oorkonden over
oude betrekkingen tussen Brugge en Utrecht 59-69

II. OORKONDEN EN MEDEDELINGEN.

- A. Schouteet, Documenten betreffende de
Brugse drukkers uit de 16e eeuw. —
IV. Hubrecht de Croock 118-164
A. Schouteet, Herkomst van hs. 449 van de
Brugse stadsbibliotheek (Grafchriften-
verzameling De Hooghe) 164-166

III. BOEKBESPREKINGEN.

- Th. Luyx, De Graven van Vlaanderen en de
Kruisvaarten (J. F. Verbruggen) ... 167-170
R. de Roover, The Medici-Bank, its organization,
management, operations and decline (E.g.
I. Strubbe) 170-172
R. A. Parmentier, Documenten betreffende
Brugsche steenhouwers uit de 16e eeuw
(Dom N. Huyghebaert) 172-174

IV. KRONIEK.

In memoriam.

- J. Cuvelier. — G. Espinas. — E. Van Cap-
pel. — H. Van Houtte. — L. M. Van
Werveke 175-181
Oudheidkundige opgravingen te Sint-Kruis bij
Brugge 182-184
Ledenlijst 185-190